

ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΟΙ ΧΩΡΟΙ ΚΑΙ Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ

Κάρολος Ιωσήφ Καβουλάκος¹
Γιώργος Γριτζάς²

1. Λέκτορας, Τμήμα Πολιτικών Επιστημών, ΑΠΘ, kkavoula@gmail.com
2. Λέκτορας, Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας και Ανάπτυξης, ΑΠΘ, ggritzas@auth.gr

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Τις δύο τελευταίες δεκαετίες παρατηρείται στο χώρο της Γεωγραφίας ένα εντεινόμενο θεωρητικό και ερευνητικό ενδιαφέρον σχετικά τους εναλλακτικούς χώρους. Η προσέγγιση των «ποικίλων οικονομιών» (diverse economies) της Gibson-Graham αποτελεί σε σημαντικό βαθμό τη βάση της σχετικής συζήτησης. Η προσέγγιση αυτή δεν στοχεύει μόνο στην εμπειρική διερεύνηση των μορφών των σύγχρονων εναλλακτικών χώρων, αλλά στην ενεργητική τους υποστήριξη από τα μέλη της ακαδημίας μέσα από προγράμματα έρευνας δράσης (action research).

Στην εισήγηση θα παρουσιαστούν κριτικά η μεθοδολογία και οι βασικές αρχές της πρότασης για έρευνα δράσης της Gibson-Graham καθώς και οι κριτικές που τους έχουν ασκηθεί. Στόχος της παρουσίασης είναι η διαμόρφωση συνθηκών διαλόγου σχετικά με το ρόλο και τις δυνατότητες της ακαδημίας να συμβάλλουν στην ανάπτυξη των εναλλακτικών χώρων σε μια εποχή κατά την οποία παρατηρείται στη χώρα μας πολλαπλασιασμός των εναλλακτικών εγχειρημάτων εξαιτίας της βαθιάς οικονομικής, κοινωνικής και πολιτικής κρίσης.

Λέξεις κλειδιά: Εναλλακτικοί χώροι, ποικίλες οικονομίες, ακαδημία, επιτελεστικότητα

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Εναλλακτικοί οικονομικοί και πολιτικοί χώροι, όπως παραγωγικοί και καταναλωτικοί συνεταιρισμοί, , εναλλακτικά τοπικά νομίσματα, εναλλακτικοί χρηματοδοτικοί θεσμοί κλπ. υπήρχαν πάντα στη διάρκεια του καπιταλισμού. Κατά το 19^ο αιώνα και μέχρι τις αρχές του 20^{ου}, η σχετική θεωρητική συζήτηση διαμορφώθηκε από τη διαμάχη μεταξύ των Μάρξ και Ένγκελς και του Προυντόν. Επίκεντρο της συζήτησης ήταν οι συνεταιρισμοί και κεντρικό ερώτημα το κατά πόσο τέτοιου είδους δράσεις και συμπεριφορές είναι σε θέση να αμφισβητήσουν την κυριαρχία του καπιταλισμού. Οι Μάρξ και Ένγκελς απάντησαν αρνητικά, ενώ ο Προυντόν θετικά. Η σύγχρονη συζήτηση σχετικά με τους εναλλακτικούς οικονομικούς και πολιτικούς χώρους, όπως αυτοί διαμορφώθηκαν αφενός ως μια στρατηγική κοινωνικής και πολιτικής αλλαγής από τα Νέα Κοινωνικά Κινήματα και αφετέρου από τις συνθήκες μετασχηματισμού του κοινωνικού κράτους, κυριαρχήθηκε μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 90 από προσεγγίσεις σχετικά με την κοινωνική οικονομία και τον τρίτο τομέα. Στις προσεγγίσεις αυτές το ζήτημα της ριζικής κοινωνικής αλλαγής δεν έλαβε σε καμία περίπτωση κεντρικό χαρακτήρα, ενώ κυριάρχησαν οι έρευνες σχετικά με τις αδυναμίες των εναλλακτικών χώρων και την ενσωμάτωσή τους στο κύριο σύστημα.

Από τα μέσα της δεκαετίας του '90 εμφανίστηκαν νέες προσεγγίσεις, οι οποίες παρουσίασαν μεγάλη ανάπτυξη στην πρώτη δεκατία του 21^{ου} αιώνα διαμορφώνοντας την αποκαλούμενη κοινότητα όσων ερευνούν τις ποικίλες οικονομίες (diverse economies research community). Μία από τις προσεγγίσεις αυτές, που σε μεγάλο βαθμό στηρίχθηκε στη θεωρητική συνεισφορά των Katherine Gibson και Julie Graham (οι οποίες στη βιβλιογραφία εμφανίζονται με το ψευδώνυμο J.K. Gibson-Graham), δεν στοχεύει μόνο στην εμπειρική διερεύνηση των μορφών των σύγχρονων εναλλακτικών χώρων, αλλά στην ενεργητική τους υποστήριξη από τα μέλη της ακαδημίας. Κεντρική θέση της προσέγγισης αυτής είναι ότι ο καπιταλισμός δεν πρέπει να θεωρείται εκ των προτέρων κυρίαρχος, υπό την έννοια ότι η κυριαρχία είναι το αποτέλεσμα της δράσης κάθε στιγμή διαφορετικών δυνάμεων, μεταξύ των οποίων και η ίδια η εκ των προτέρων αποδοχή στον τρόπο σκέψης και τον λόγο αυτής της κυριαρχίας. Αντίστοιχα οι εναλλακτικοί χώροι δεν πρέπει εκ των προτέρων να θεωρηθούν ως περιθωριακά φαινόμενα, τα οποία είναι καταδικασμένα σε ενσωμάτωση, αλλά ως το αποτέλεσμα αλλαγής αφενός του λόγου για την ηθική αξία διαφορετικών οικονομικών πρακτικών (πολλές από τις οποίες ήδη υπάρχουν) και αφετέρου των ίδιων των οικονομικών πρακτικών. Σε αυτή τη διαδικασία αλλαγής, ιδιαίτερης σημασίας κρίνεται η ίδια η δράση της κοινότητας των ερευνητών μέσα από προγράμματα έρευνας δράσης (action research).

Στην εισήγηση θα παρουσιαστούν κριτικά η μεθοδολογία και οι βασικές αρχές της πρότασης για έρευνα δράσης της Gibson-Graham καθώς και οι κριτικές που τους έχουν ασκηθεί.

2. Η ΠΡΟΤΑΣΗ ΓΙΑ ΕΡΕΥΝΑ ΔΡΑΣΗΣ ΤΗΣ GIBSON-GRAHAM

Η έρευνα δράσης που προτείνει η Gibson – Graham και η οποία έχει εφαρμοστεί σε αρκετές έρευνες περίπτωσης στις ΗΠΑ, την Αυστραλία, τις Φιλιππίνες και την Ινδονησία στηρίζεται σε τρία βασικά στοιχεία. Το πρώτο αφορά σε μια «πολιτική της γλώσσας», η οποία στοχεύει στην ανάπτυξη μιας νέας πλουσιότερης τοπικής γλώσσας για την οικονομία και για την οικονομικές δυνατότητες. Το δεύτερο αφορά σε μια προσπάθεια διαμόρφωσης ενός υποκειμένου που θα είναι ικανό να αναπτύξει μια μη καπιταλιστική δραστηριότητα. Το τρίτο αφορά σε μια «πολιτική συλλογικής δράσης» ή με άλλα λόγια σε μια συλλογική προσπάθεια δημιουργίας εναλλακτικών οικονομικών θεσμών, εγχειρημάτων και χώρων (Gibson-Graham 2006b).

Ας δούμε όμως πιο αναλυτικά κάθε ένα από τα τρία σημεία.

- Η πολιτική της γλώσσας

Η Gibson-Graham (2006a) θέλοντας να αναδείξει την πολύ μεγάλη ποικιλία των διαφορετικών τύπων οικονομίας που υπάρχουν πέραν αυτών με τους οποίους υλοποιείται η καπιταλιστική οικονομία (καπιταλιστική επιχείρηση, μισθωτή εργασία, συναλλαγές στην αγορά) παραθέτει τον Πίνακα 1. Σε αυτόν, οι διαφορετικοί τύποι οικονομίας (εκτός της καπιταλιστικής) ταξινομούνται σε δύο μεγάλες κατηγορίες των εναλλακτικών και των μη καπιταλιστικών οικονομιών. Ειδικότερα, σε ότι αφορά τις συναλλαγές διαπιστώνεται, εκτός της ελεύθερης αγοράς, η ύπαρξη εναλλακτικών αγορών (πχ δίκαιου εμπορίου, δικτύων ανταλλαγών χωρίς επίσημο νόμισμα, αντιπραγματισμού, "μαύρης» αγοράς κοκ) αλλά και οικονομιών εκτός αγοράς (πχ τα δώρα, τα κοινωνικά παντοπωλεία, η συλλογή τροφής, η κλοπή κοκ). Σχετικά με την αμοιβή της εργασίας, αναδεικνύονται εναλλακτικοί τρόποι πληρωμής πλην του μισθού (πχ η αυτοαπασχόληση, η αμοιβή προς τα μέλη των συνεταιρισμών, η αμοιβαία παροχή εργασίας, η αμοιβή σε είδος κοκ), αλλά και εργασίες που δεν αμείβονται (πχ η εργασία στο σπίτι, η φροντίδα της οικογένειας, ο εθελοντισμός, η δουλεία κοκ). Τέλος, σε ότι αφορά το είδος των επιχειρήσεων, εκτός της

καπιταλιστικής, αναδεικνύεται η ύπαρξη των εναλλακτικών καπιταλιστικών επιχειρήσεων (πχ η κρατική επιχείρηση, η κοινωνικά υπεύθυνη επιχείρηση, η μη κερδοσκοπική επιχείρηση κοκ), αλλά και μη καπιταλιστικές επιχειρήσεις (πχ η κοινοτική επιχείρηση, η φεουδαρχική επιχείρηση, η δουλοκτητική επιχείρηση κοκ). Όλοι αυτοί οι διαφορετικοί τύποι συνυπάρχουν, δομώντας ένα μωσαϊκό στο οποίο ο καπιταλισμός αποτελεί μόνο μία εκδοχή οικονομικών σχέσεων. Αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι στον πίνακα αυτό κάθε τύπος δεν είναι απαραίτητα διακριτός από τους άλλους, γιατί ο στόχος δεν είναι η κατάταξη υφιστάμενων οικονομικών σχέσεων σε αυστηρές προϋπάρχουσες κατηγορίες. Η Gibson-Graham (2006b) χρησιμοποιεί τη «μεταφορά του παγόβουνου» για να δείξει ότι ο καπιταλιστικές σχέσεις είναι ένα ορατό, ωστόσο μικρό κομμάτι της οικονομικής ζωής, ενώ κάτω από το νερό υπάρχει ένα μεγάλο σύνολο αόρατων οικονομιών.

Πίνακας 1: Οι ποικίλες οικονομίες (diverse economies)

Συναλλαγές	Εργασία	Επιχείρηση
ΑΓΟΡΑ	ΜΙΣΘΟΣ	ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΤΙΚΗ
ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΗ ΑΓΟΡΑ <i>Πώληση δημόσιων αγαθών</i> <i>Αγορές δίκαιου εμπορίου</i> <i>Τοπικά συστήματα ανταλλαγών</i> <i>Εναλλακτικά νομίσματα</i> <i>Μαύρη αγορά</i> <i>Συνεταιριστική ανταλλαγή</i> <i>Αντιπραγματισμός</i> <i>Άτυπη αγορά</i>	ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΗ ΠΛΗΡΩΜΗ <i>Αυτό-απασχόληση</i> <i>Συνεταιρισμός</i> <i>Σύμβαση</i> <i>Αμοιβαία εργασία</i> <i>Σε είδος</i> <i>Εργασία στην πρόνοια</i>	ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΑ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΤΙΚΗ <i>Κρατική επιχείρηση,</i> <i>Πράσινη</i> <i>επιχειρηματικότητα</i> <i>Κοινωνικά υπεύθυνη</i> <i>επιχείρηση</i> <i>Μη κερδοσκοπική</i> <i>επιχείρηση</i>
ΕΚΤΟΣ ΑΓΟΡΑΣ <i>Ροές εντός του νοικοκυριού</i> <i>Προσφορά δώρων</i> <i>Κρατικά κονδύλια και πιστώσεις</i> <i>Κοινωνικά παντοπωλεία (gleaning)</i> <i>Κυνήγι, ψάρεμα, συλλογή τροφής</i> <i>Κλοπή, λαθροθηρία</i>	ΜΗ ΑΜΟΙΒΟΜΕΝΗ <i>Εργασία στο σπίτι</i> <i>Φροντίδα οικογένειας</i> <i>Εργασία για την γειτονιά</i> <i>Εθελοντισμός</i> <i>Εργασία κάποιου προς όφελος του ίδιου</i> <i>Δουλεία</i>	ΜΗ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΤΙΚΗ <i>Κοινοτική</i> <i>Αυτόνομη</i> <i>Φεουδαρχική</i> <i>Δουλοκτητική</i>

Πηγή: Gibson-Graham (2006:71)

Στη βάση της προσέγγισης για τις ποικίλες οικονομίες βρίσκεται η υιοθέτηση της έννοιας της επιτελεστικότητας (performativity) από το έργο της Judith Butler (1993). Σύμφωνα με τον Healy (2009) ως επιτελεστικότητα μπορούμε να ορίσουμε «μια θεωρία κατά την οποία ο λόγος συμμετέχει στη διαμόρφωση της πραγματικότητας την στοχεύει να παρουσιάσει». Σύμφωνα λοιπόν με τη Gibson-Graham (2006a) η θέαση της οικονομίας ως ποικίλης μας επιτρέπει να μην βλέπουμε την οικονομία ως ένα χώρο στον οποίο η κυριαρχία του καπιταλισμού είναι εκ των προτέρων δεδομένη. Μια τέτοια οπτική θα αποτελούσε αντικίνητρο για τη δημιουργία εναλλακτικών εγχειρημάτων,

καθώς θα δημιουργούσε απογοήτευση στους συμμετέχοντες σε αυτά. Αντί λοιπόν να αναζητούμε τους νόμους του συστήματος που επιβάλλονται στους ανθρώπους, όπως συνήθως κάνουν οι στρουκτουραλιστικές προσεγγίσεις, η Gibson-Graham (2008) μας καλούν να βλέπουμε την οικονομία ως ποικιλία, όπου η κυριαρχία δεν είναι εκ των προτέρων δεδομένη, αλλά αποτέλεσμα μιας μάχης που δίνεται διαρκώς και το αποτέλεσμα της οποίας είναι πάντα ανοιχτό.

- Η καλλιέργεια του υποκειμένου

Η λογική της ατομικής αλλαγής είναι ότι αλλάζοντας τον εαυτό μας αλλάζουμε και τους κόσμους που μας περιβάλλουν. Με αυτή την έννοια η αλλαγή, η μεγάλη ιστορική αλλαγή, δεν είναι κάτι το μακρινό, αλλά κάτι το πολύ κοντινό, που αφορά την καθημερινότητά μας. Τι μας καλεί όμως η Gibson-Graham να αλλάξουμε; Πρώτα πρέπει να αλλάξουμε όλα εκείνα τα στοιχεία τα οποία τα έχουμε μάθει από την καθημερινή μας κοινωνικοποίηση μέσα στον καπιταλισμό (Gibson-Graham 2006b). Ωστόσο, η αλλαγή αφορά και ένα ακόμα επίπεδο. Αφορά τον τρόπο με τον οποίο «είμαστε αντικαπιταλιστές». Σύμφωνα με τη Gibson-Graham (2006b) δεν μπορούμε να παραμένουμε αντικαπιταλιστές σε μια λογική να πολεμούμε το υπάρχον σύστημα και να περιμένουμε ότι μέσα από τον αγώνα μας κάποια στιγμή θα καταλάβουμε την εξουσία και μέσα σε μια νύχτα θα τα αλλάξουμε όλα. Για να αλλάξουν όλα πρέπει πρώτα να αλλάξουμε εμείς. Με ανθρώπους που είναι μαθημένοι αποκλειστικά στις λογικές και τα συναισθήματα του καπιταλισμού δεν θα έρθει ποτέ ένα άλλο σύστημα. Και πως θα γίνει να αλλάξουμε λογικές και συναισθήματα; Ξεφεύγοντας από μια λογική κριτικής του συστήματος και επιχειρώντας εδώ και τώρα να χτίσουμε το διαφορετικό, το μη καπιταλιστικό.

- Η πολιτική της συλλογικής δράσης

Εδώ ο ξεκάθαρος στόχος είναι να μπορέσουμε να δράσουμε συλλογικά ώστε να οικοδομήσουμε μια νέα οικονομική πραγματικότητα. Για να το πετύχουμε αυτό πρέπει να απαντήσουμε σε μια σειρά από πολύ σημαντικά ερωτήματα. Τα ερωτήματα αυτά αφορούν τις ανάγκες, το πλεόνασμα, τους πόρους, την κατανάλωση και τα κοινά αγαθά. Πιο αναλυτικά, προκειμένου να προχωρήσουμε στη διαμόρφωση μιας νέας οικονομικής πραγματικότητας οφείλουμε να απαντήσουμε σε ερωτήματα όπως: Ποιες είναι οι ανάγκες μας και με ποιο τρόπο μπορούμε να τις καλύψουμε; Τι θα κάνουμε με το πλεόνασμα που προκύπτει μετά την κάλυψη των αναγκών μας; Πως και που θα το συγκεντρώνουμε και πως θα το μοιράζουμε ή γενικότερα θα το διαθέτουμε; Ποιους πόρους διαθέτουμε; Πως θέλουμε να τους καταναλώνουμε; Ποια είναι τα κοινά μας αγαθά; Πως πρέπει να τα ανανεώνουμε, να συντηρούμε και να τα επεκτείνουμε;

Για την Gibson-Graham (2006b, 2013) οι απαντήσεις σε όλα αυτά τα ερωτήματα δεν είναι δεδομένες. Σύμφωνα με την προσέγγισή της δεν υπάρχει ένα έτοιμο σχέδιο το οποίο οφείλουμε να ακολουθήσουμε. Τα πράγματα βρίσκονται στα χέρια των πολιτών οι οποίοι μέσα από μια δημοκρατική διαβούλευση μπορούν να αποφασίσουν.

3. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Η μεθοδολογία της έρευνας δράσης που εφάρμοσε και προτείνει η Gibson-Graham έχει κωδικοποιηθεί από τις ίδιες και αποτυπώνεται με πολύ καθαρό τρόπο σε έξι βήματα (2006α).

Το πρώτο βήμα στοχεύει στην ανάδειξη των πρακτικών οικονομικών γνώσεων όλων των βασικών φορέων της περιοχής. Η ανάδειξη αυτή γίνεται μέσα από τη σύγκληση ομάδων εστίασης στις οποίες συμμετέχουν υπάλληλοι της τοπικής διοίκησης, τοπικά κυβερνητικά στελέχη, ηγέτες των τοπικών συνδικάτων και επιχειρηματικών

οργανώσεων, ΜΚΟ, υπάλληλοι κοινωνικών υπηρεσιών, θρησκευτικοί και κοινοτικοί ηγέτες.

Το δεύτερο βήμα αφορά στην αναγνώριση των θετικών και αρνητικών χαρακτηριστικών της τοπικής οικονομίας όπως αυτά αναδεικνύονται μέσα από τις υπάρχουσες αναπαραστάσεις τους. Ειδικότερα επιχειρείται η καταγραφή των στερεότυπων της περιοχής και της καθημερινής ζωής των κατοίκων με διαφορετική «θέση» μέσα σε αυτήν. Η παρουσίαση αυτών των χαρακτηριστικών με τη βοήθεια εποπτικών μέσων χρησιμοποιείται ως η βάση για την έναρξη μιας συζήτησης που θα αναδεικνύει δύο διαφορετικές διαδρομές δράσης: δηλαδή είτε αυτή των αναγκών και μίας αίσθησης του θύματος, είτε αυτή των πόρων και μίας αίσθησης της ικανότητας του ατόμου να διαδραματίσει έναν δημιουργικό ρόλο. Μάλιστα οι δύο προηγούμενες στάσεις παρομοιάζονται με την αίσθηση του μισοάδειου και μισογεμάτου ποτηριού αντίστοιχα.

Το τρίτο βήμα αφορά στην παραγωγή νέων αναπαραστάσεων μέσω ενός «κοινοτικού οικονομικού ελέγχου» που στοχεύει στην ανάδειξη οικονομικών δραστηριοτήτων που δεν ανήκουν στην κυρίαρχη αναπαραστάση της οικονομίας και μπορεί να είναι παραδοσιακές ή απλά υποτιμημένες. Αυτό το στάδιο έχει κεντρικό χαρακτήρα. Μεγάλη σημασία έχει εδώ η συμμετοχή ατόμων από το χώρο των εναλλακτικών εγχειρημάτων, καθώς και από υποτιμημένες κοινωνικές ομάδες όπως είναι οι άνεργοι, οι νοικοκυρές, οι μετανάστες, οι αποδέκτες επιδομάτων κοινωνικής πρόνοιας, οι συνταξιούχοι κλπ. Ο έλεγχος αυτός δεν χρειάζεται να είναι εξαντλητικός, αλλά πρέπει να δείχνει καθαρά ότι οι τοπικές οικονομικές δραστηριότητες είναι ποικίλες και να παρέχει ένα πλαίσιο στο οποίο να μπορούν να ενταχθούν διαφορετικές οικονομικές ταυτότητες σε μια λογική αναγνώρισης της συμβολής όλων των ανθρώπων σε μια ποικίλη οικονομία.

Στο τέταρτο βήμα επιχειρείται η προβολή επιτυχημένων παραδειγμάτων κοινοτικών επιχειρήσεων ή οικονομικών δραστηριοτήτων. Ο σκοπός αυτής της προβολής είναι αφενός να εμπνεύσουν τα μέλη της τοπικής κοινότητας και αφετέρου να αναδείξουν την ποικιλία των δυνατοτήτων. Θέματα που πρέπει να αναδεικνύονται αφορούν στους τρόπους οικοδόμησης μιας διαφορετικής τοπικής οικονομίας, ενώ πρέπει ταυτόχρονα να ενισχύεται η συνεργασία μεταξύ διαφορετικών εναλλακτικών οικονομικών χώρων. Οι μορφές κοινοτικών επιχειρήσεων και δραστηριοτήτων μπορούν να περιλαμβάνουν συνεταιρισμούς, οικογενειακές επιχειρήσεις, προοδευτικές ή εναλλακτικές καπιταλιστικές επιχειρήσεις, νοικοκυριά, αυτοαπασχολούμενους κοινότητες αγροτών, εναλλακτικά νομίσματα, τράπεζες χρόνου, δίκτυα αντιπραγματισμού, εθελοντικές οργανώσεις κλπ.

Το πέμπτο βήμα σχετίζεται με τη δημιουργία χώρων προσδιορισμού ρόλων. Ειδικότερα μέλη της ερευνητικής ομάδας και της κοινότητας προσπαθούν να φαντασθούν το ρόλο που θα μπορούσαν να διαδραματίσουν στην κοινοτική οικονομία (πχ συνεταιριστής, δωρητής κτλ). Οι χώροι για μία τέτοια διαδικασία θα μπορούσαν να περιλαμβάνουν κοινωνικές εκδηλώσεις, ταξίδια στο πεδίο, εργαστήρια καταιγισμού ιδεών, δημόσιες παρουσιάσεις, κοινοτικά συνέδρια κλπ.

Τέλος, το έκτο βήμα αφορά στην δημιουργία εγχειρημάτων, οργανισμών και κοινοτικών οικονομικών πρακτικών με βάση τους ρόλους που αναδείχθηκαν στο προηγούμενο βήμα.

4. ΚΡΙΤΙΚΕΣ

Οι κυριότερες κριτικές δεν απευθύνονται στη λογική και τη μεθοδολογία της έρευνας δράσης, αλλά στην έννοια των ποικίλων οικονομιών που αποτελεί τη βάση όλου του έργου της Gibson-Graham. Η προσέγγιση των ποικίλων οικονομιών έχει γίνει

αντικείμενο διαφορετικών κριτικών. Οι κριτικές μπορούν να χωριστούν σε δύο βασικές κατηγορίες: τις απορριπτικές και τις εποικοδομητικές (Fickey 2011).

Η κυριότερη απορριπτική κριτική κάνει λόγο για επιστημολογική πλάνη θεωρώντας παραπλανητική την εστίαση στην υποκειμενικότητα. Οι κριτικές αυτές τονίζουν ότι η οικονομία είναι μια υλική πραγματικότητα που είναι ανεξάρτητη από την πρόσληψη και τη βούληση των ατόμων (Castree 1999). Τέτοιες κριτικές αποδίδουν στην προσέγγιση των ποικίλων οικονομιών άλλοτε έναν ουτοπικό και άλλοτε έναν βολонταριστικό χαρακτήρα.

Η ετερογένεια των οικονομικών μορφών, οι οποίες περιλαμβάνονται στις ποικίλες οικονομίες έχει προξενήσει σημαντικές και ενδιαφέρουσες κριτικές. Ο Sammers (2005) θεωρεί ότι η προσέγγιση των ποικίλων οικονομιών κινδυνεύει να χαρακτηριστεί αφελής, καθώς δεν καταφέρνει να ξεχωρίσει ποιες οικονομικές μορφές είναι περισσότερο και ποιες λιγότερο εκμεταλλευτικές από τον καπιταλισμό. Σε μια παρόμοια κριτική ο Jonas (2010) αναρωτιέται αν θα πρέπει να συνεχίσουμε να μελετάμε τις ποικίλες οικονομίες ανεξάρτητα από το βαθμό διαφοροποίησής τους από τον καπιταλισμό. Για την επίλυση του προβλήματος αυτού οι Fuller και Jonas (2003) πρότειναν μια κατηγοριοποίηση των εναλλακτικών χώρων σε τρεις βασικές κατηγορίες που αντιπροσωπεύουν διαφορετικούς βαθμούς διαφοροποίησης από το κυρίαρχο οικονομικό μοντέλο. Ο Lee (2010) εργαζόμενος στην ίδια κατεύθυνση συμπληρώνει τις κατηγορίες των Fuller και Jonas, αναζητώντας μια κατηγοριοποίηση της ισχύος μετασχηματισμού κάθε εναλλακτικού χώρου.

Ο Amin και οι συνεργάτες του (2003) ασκούν μια ευρύτερη κριτική στην προσέγγιση των εναλλακτικών χώρων. Αναρωτιούνται πόσο πραγματικά εναλλακτικοί είναι, βάζοντας το ζήτημα της συνεργασίας και της συμπληρωματικότητας των εναλλακτικών χώρων με το κράτος και την αγορά.

Τέλος, η απουσία αναφορών στο κράτος και τα κοινωνικά κινήματα στο έργο της Gibson-Graham αποτελεί ένα ακόμα σημαντικό σημείο κριτικής (Emmerson 1998, Aitken 1998, Jonas 2010, , 2013, North 2007, 2010).

5. ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η συζήτηση για τους εναλλακτικούς κοινωνικούς και πολιτικούς χώρους έχει τα τελευταία χρόνια αναπτυχθεί ραγδαία. Μια σημαντική παράμετρος της συζήτησης αφορά στη στάση και στο ρόλο της ακαδημίας απέναντι στους εναλλακτικούς χώρους. Η Gibson-Graham (2008) σε μια εξαιρετικά αισιόδοξη θεώρηση σχετικά με τη σπουδαιότητα της ακαδημαϊκής υποστήριξης στους εναλλακτικούς χώρους είχε υποστηρίξει ότι εναλλακτικοί χώροι υπήρχαν πάντα, αλλά αυτό που έχει αλλάξει τα δεδομένα της σημασίας των χώρων αυτών είναι ο νέος ενεργός ρόλος της ακαδημίας. Η παρούσα εισήγηση είχε ως στόχο τη διαμόρφωση συνθηκών διαλόγου σχετικά με το ρόλο και τις δυνατότητες της ακαδημίας να συμβάλλουν στην ανάπτυξη των εναλλακτικών χώρων σε μια εποχή κατά την οποία παρατηρείται στη χώρα μας πολλαπλασιασμός των εναλλακτικών εγχειρημάτων εξαιτίας της βαθιάς οικονομικής, κοινωνικής και πολιτικής κρίσης. Η έκβαση τόσο της συζήτησης όσο και του ρόλου των εναλλακτικών χώρων δεν πρέπει από καμιά μεριά να θεωρηθεί ως βέβαιη.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Aitken S (2008) The End of Capitalism as George W. Bush and his Dad Knew it. The Curti–Stephens–Powers–Goode–Bosco–Crotty–Aitken–Moreno–Anderson–Rossiter–Abbenante Collective. *Emotion, Space and Society*, 1(2), 145–147.
- Amin A, Cameron A and Hudson R (2003) The alterity of the social economy. in Leyshon A, Lee R and Williams CC (ed) *Alternative economic spaces*, pp. 27–54
- Emerson B (2009) Book Review: A Postcapitalist Politics J. K. Gibson-Graham. *Review of Radical Political Economics*, 41(3), 396–400.
- Fickey A (2011) The Focus Has to be on Helping People Make a Living’: Exploring Diverse Economies and Alternative Economic Spaces. *Geography Compass*, 5(5), 237–248.
- Fuller D and Jonas AEG (2003) Alternative financial spaces. In: Leyshon A, Roger L, and Williams CC (eds), *Alternative Economic Spaces*, London, Sage, pp. 55–73.
- Fuller D, Jonas AEG and Lee R (2010) *Interrogating Alterity: Alternative Economic and Political Spaces*. Ashgate Publishing, Ltd.
- Gibson-Graham JK (2006a) *A postcapitalist politics*. Minneapolis, University of Minnesota Press.
- Gibson-Graham JK (2006b) *The end of capitalism (as we knew it) a feminist critique of political economy*. Minneapolis, University of Minnesota Press.
- Gibson-Graham JK (2008a) Diverse economies: performative practices for ‘other worlds’. *Progress in Human Geography*, 32(5), 613–632.
- Gibson-Graham JK, Erdem E and Özelçuk C (2013) Thinking with Marx For a Feminist Postcapitalist Politics. In: *Marx’ Kritik der Gesellschaft*, Berlin, Akademie Verlag
- Healy S (2009) Economies, alternative. *International Encyclopedia of Human Geography*, 3, 338–34.
- Jonas AEG (2010) Alternative’tis, ‘alternative’tat...: interrogating alterity and diversity. in Fuller D, Jonas AEG and Lee R (ed) *Interrogating Alterity: Alternative Economic and Political Spaces*, 3–27.
- Jonas AEG (2013) Place and region III Alternative regionalisms. *Progress in Human Geography*
- Lee R (2010) Spiders, bees or architects? Imagination and the radical immanence of alternatives/diversity for political economic geographies. in Fuller D, Jonas AEG and Lee R (ed) *Alternative Economic and Political Spaces: Interrogating Alterity*, 273–287.
- North P (2007) *Money and Liberation: The Micropolitics of Alternative Currency Movements*. University of Minnesota Press.
- North P (2010) The longevity of alternative economic practices: Lessons from alternative currency networks. in Fuller D, Jonas AEG and Lee R (ed) *Interrogating Alterity: Alternative Economic and Political Spaces*, pp. 31–46.
- Samers M (2005) The Myopia of ‘Diverse Economies’, or a Critique of the ‘Informal Economy’. *Antipode*, 37(5), 875–886.

ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΑ ΕΠΙΒΙΩΣΗΣ ΤΗΣ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΤΟΠΙΚΗΣ ΑΓΟΡΑΣ ΤΟΥ
ΠΕΙΡΑΙΑ ΜΕΣΑ ΣΕ ΜΙΑ ΒΑΘΙΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ .
Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΛΙΑΝΙΚΟΥ ΕΜΠΟΡΙΟΥ ΕΝΔΥΣΗΣ –ΥΠΟΔΗΣΗΣ

Σοφία Καραγιάννη

Αρχιτέκτων μηχανικός Ε.Μ.Π. ,skaragiannh@gmail.com.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στην έρευνα αυτή εξετάστηκαν τα φαινόμενα που συμβαίνουν στην καρδιά του εμπορικού κέντρου του Πειραιά και συγκεκριμένα σε άξονες με την μεγαλύτερη δράση στο λιανικό εμπόριο ένδυσης και υπόδησης . Στα πλαίσια της οικονομικής κρίσης, οι επιχειρηματίες που αντέχουν οικονομικά, στην προσπάθειά τους να «κρατήσουν» τις επιχειρήσεις τους, τις μεταφέρουν σε πιο προβλεβλημένες θέσεις όπου τα ενοίκια ακολουθούν πτωτική πορεία ενώ κάποιοι άλλοι τις λήγουν. Στα άδεια κελύφη πολλών από αυτές, παρατηρείται έναρξη μιας νέας επιχείρησης, με την ίδια ή άλλη οικονομική δραστηριότητα και κυρίως εστίαση. Παραδοσιακά σημαντικοί θύλακες σε ένα τόπο και κυρίως σε ένα λιμάνι όπως το εμπορικό κέντρο του Πειραιά θέλουν να διατηρήσουν τον υπερτοπικό ρόλο τους, την εμπορική τους ταυτότητα και την οντότητά τους έχοντας εμπιστοσύνη στην χαρισματική γεωγραφία της πόλης που την οφείλει στην θάλασσα. Η τοπική αγορά προσπαθεί να πετύχει μια ολοκλήρωση με διαφορετικά πολιτικά , χωρικά και οικονομικά πλαίσια μέσα σε μια παγκόσμια οικονομική ύφεση που είναι το αποτέλεσμα του Καπιταλιστικού συστήματος

Λέξεις κλειδιά: *Λιανικό εμπόριο ένδυσης –υπόδησης, τοπικές αγορές, οικονομική κρίση, εμπορικό κέντρο.*

1.ΕΙΣΑΓΩΓΗ

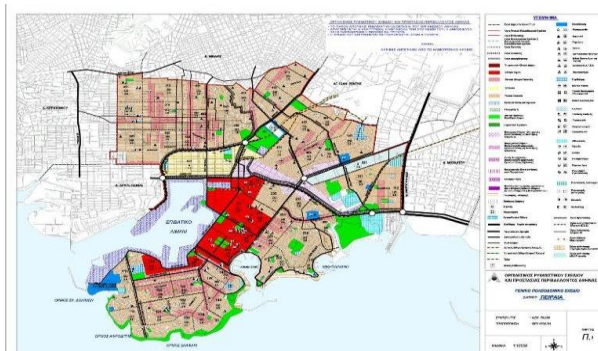
Η παγκόσμια κοινότητα αντιμετωπίζει μια μεγάλης έντασης οικονομική κρίση, η οποία, αν και εκδηλώθηκε αρχικά στις Ηνωμένες Πολιτείες με επίκεντρο τις τραπεζικές επισφάλειες και ειδικότερα την αδυναμία εξυπηρέτησης των στεγαστικών δανείων, σύντομα έλαβε διαστάσεις επιδημίας. Η χρηματοπιστωτική κρίση επεκτάθηκε ταχύτατα στις αναπτυγμένες χώρες και στη συνέχεια σε ολόκληρο τον κόσμο, με δραματικές επιπτώσεις στο τραπεζικό σύστημα και τις επιχειρήσεις. Σύμφωνα με το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, η κρίση μεταφέρεται με σφοδρότητα στην πραγματική οικονομία, με αποτέλεσμα την ύφεση και την πτώση της απασχόλησης (Birdsall, 2009).

Η οικονομική κρίση προκαλεί δραματικές επιπτώσεις στην κοινωνική ζωή, δεδομένου ότι η μείωση ή και η απουσία εισοδήματος προκαλεί απώλειες στην ευημερία και ωθεί μεγάλα τμήματα του πληθυσμού στη φτώχεια. Το διεθνές εμπόριο, ο ρυθμός της οικονομικής ανάπτυξης και η απασχόληση αντανakλούν σε μεγάλο βαθμό την κατάσταση στην οποία βρίσκεται η διεθνής οικονομία (Marmot και Bell, 2009).

Έτσι, σύμφωνα με την ΕΣΥΕ, το πρώτο τρίμηνο του 2009 χάθηκαν 70.000 θέσεις εργασίας, ενώ, παρά τα 28 δισ. ευρώ που δόθηκαν στις τράπεζες, η ρευστότητα δεν

πέρασε στις επιχειρήσεις. Οι σφραγισμένες επιταγές έχουν ξεπεράσει τα 1,7 δισ. ευρώ (Μπακατσίακος, 2010).

1.1 ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ της έρευνας αυτής, αποτελούν οι χωρικοί μετασχηματισμοί που παρατηρούνται στο παραδοσιακά εμπορικό κέντρο του Πειραιά, με κλειδί προσέγγισης την προσπάθεια των επιχειρήσεων λιανικού εμπορίου ένδυσης υπόδησης να επιβιώσουν μέσα στα πλαίσια της οικονομικής κρίσης. Οι χρονικές τομές επιλέχθηκαν είναι 1990-2000, 2000-2010 σε σύγκριση με την κατάσταση των δύο τελευταίων χρόνων. Είναι περίοδοι με μεγάλη ανάπτυξη των καταστημάτων ένδυσης υπόδησης στην περιοχή και μάλιστα δημιουργήθηκαν «πιάτσες» υπερτοπικού ενδιαφέροντος.

Σχήμα 1. Γενικό Πολεοδομικό Σχέδιο Δήμου Πειραιά. Με κόκκινο χρώμα ο θύλακας μελέτης του εμπορικού κέντρου σε άμεση επαφή με το εμπορικό λιμάνι.

Το πεδίο της έρευνας, περιορίστηκε στο Θύλακα της καρδιάς του παραδοσιακού εμπορικού κέντρου (Σχήμα 1) διότι παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον στη εξέλιξη του, από εμπορικό ναυτιλιακό κέντρο σε αμιγώς εμπορικό λιμάνι με τριτογενείς δραστηριότητες. Το κέντρο του Πειραιά που γειτνιάζει με το επιβατικό λιμάνι του, αποτελεί μια διαχρονική κεντρικότητα με μεγάλη εμπορική αξία. Αποτελεί τις τελευταίες δεκαετίες μια αγορά συντιθέμενη κυρίως από μικρές ατομικές επιχειρήσεις.

Εδώ λοιπόν είναι συγκεντρωμένες λειτουργίες υπερτοπικού χαρακτήρα γεγονός που αναδεικνύει ένα έντονα δυναμικό κέντρο πόλης που καλύπτει και τις τριτογενείς λειτουργίες του μητροπολιτικού λιμένα. Ανάμεσα σε αυτές τις δραστηριότητες σπουδαίο ρόλο παίζει το λιανικό εμπόριο με μικρές κυρίως ατομικές επιχειρήσεις ένδυσης, υπόδησης υπερτοπικής σημασίας.

1.2 ΤΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ ΠΟΥ ΠΑΡΑΤΗΡΕΙΤΑΙ

Η παραγωγική βάση του Πειραιά ήταν οι εμπορευματικές μεταφορές με τα πλοία, η βιομηχανία, η βιοτεχνία και το εμπόριο. Με την αποβιομηχάνιση του, και την μετατροπή του σε αμιγώς επιβατικό λιμάνι, οδηγήθηκε στην τριτογενοποίηση του, με κλάδο της την αύξηση του λιανικού εμπορίου. Κάτι που έχει αφήσει σημαντικό αποτύπωμα στο χώρο και την ανάπτυξη της οικονομίας της τοπικής κοινωνίας.

Στο λιανικό εμπόριο ένδυσης- υπόδησης, όπου εστιάζεται η εργασία, οι τοπικές βιοτεχνίες, που κάποτε ήταν αρκετές, τροφοδοτούσαν τα μαγαζιά λιανικής, με συνέπεια μια αλληλοεξαρτούμενη τοπική παραγωγική βάση. Τις δεκαετίες 1990-2000 και 2000-2010, το κέντρο έσφυζε από την εμπορική κίνηση με αγοραστικό κοινό όχι μόνο τους

ντόπιους αλλά και από γειτονικούς δήμους και τα νησιά. Ο εύκολος δανεισμός των νοικοκυριών, το πλαστικό χρήμα, η αύξηση στους μισθούς των δημοσίων υπαλλήλων, οι ψεύτικες καταναλωτικές ανάγκες που είχε δημιουργήσει το σύστημα στους ανθρώπους γέμισαν το κέντρο της πόλης όχι μόνο στους βασικούς οδικούς άξονες αλλά και τους μικρότερους, με λιανικό εμπόριο.

Μέσα στα δύο τελευταία χρόνια, με την τρέχουσα οικονομική κρίση στον θύλακα που έγινε η έρευνα και αφορά τα καταστήματα ένδυσης υπόδησης παρατηρείται μια αλλαγή της εικόνας, με σημαντικό αποτύπωμα στο χώρο, διότι εκτός του ότι πολλοί, **μη αντέχοντας προφανώς οικονομικά, κλείνουν την επιχείρησή τους, κάποιοι άλλοι την μεταφέρουν σε άλλο σημείο με καλύτερη εμπορική προβολή με την ευκαιρία της πτώσης των ενοικίων. Επίσης σε πολλά κελύφη των κλειστών καταστημάτων ανοίγουν καταστήματα εστίασης ή περιποίησης σώματος.** Έχει γεμίσει η περιοχή οβελιστήρια, σουζερί, γρήγορο φαγητό και φούρνους.

Το φαινόμενο αυτό ακόμα και τώρα βρίσκεται σε εξέλιξη. Επίσης παρατηρείται αύξηση των καταστημάτων εστίασης. Στην διαδικασία κατανόησης των αλλαγών που συμβαίνουν στην περιοχή συντείνει ένα σύνολο αλληλοσχετιζόμενων παραγόντων και ειδικότερα:

- Η οικονομική κρίση.
- Η επανατοποθέτηση του εμπορίου με την δημιουργία περιφερειακών αγορών στα διαμερίσματα του Δήμου και τις γύρω περιοχές.
- Η μείωση του αγοραστικού κοινού, ντόπιου, γειτονικών δήμων και νησιών λόγω ύφεσης
- Η δημιουργία καθαρών χωρών αποκλειστικής ανάπτυξης του νέου εμπορικού υποδείγματος (Mall, εμπορικά χωριά, πολυκαταστήματα).
- Το ηλεκτρονικό εμπόριο.
- Οι πιέσεις απέναντι στην μικρή εμπορική επιχείρηση που απαιτούσαν αυξημένα κεφάλαια που προθυμοποιήθηκαν να παραχωρήσουν οι τράπεζες μέσω δανεισμού. Έτσι δημιούργησαν ένα ακόμα πιο εξαρτημένο οικονομικό περιβάλλον για τις επιχειρήσεις που εντάθηκε ακόμα πιο βίαια στα πλαίσια της οικονομικής κρίσης

Το συμπέρασμα είναι ότι, με την κλιμάκωση της οικονομικής κρίσης και παραγόντων που προαναφέρθηκαν, λαμβάνουν χώρα τοπικά φαινόμενα που προκαλούν χωρικούς μετασχηματισμούς με άμεση επίπτωση στην τοπική κοινωνία της περιοχής και όχι μόνο.

Γίνεται δηλαδή μια προσπάθεια επιβίωσης της εμπορικής αυτής περιοχής και αλλάζει η φυσιογνωμία της, με αλλαγή στρατηγικών από τους επιχειρηματίες. Εκτός όμως από τις χωρικές μεταβολές, υπάρχουν και οι κοινωνικές με την αύξηση της ανεργίας. Κάθε επιχείρηση που κλείνει αφήνει πίσω της χωρίς δουλειά και τον ιδιοκτήτη και τους υπαλλήλους. Η εργασία αναπτύχθηκε γύρω από την έννοια της κοινωνικοχωρικής διαλεκτικής, η οποία εκλαμβάνεται ως μία διαχρονική διαδικασία αλληλεπίδρασης των κοινωνικών, οικονομικών και πολιτικών συνθηκών με το χώρο.

2. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ –ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΙ

Ο Πειραιάς υπήρξε το κατ' εξοχήν ναυτιλιακό κέντρο του ελληνικού στόλου. Επίσης είναι η μόνη περίπτωση βιομηχανικής συγκέντρωσης του 19ου αιώνα με πλάτος, βάθος και διάρκεια: Η βιομηχανία κάλυψε όλους τους βασικούς κλάδους και διατηρήθηκε μέχρι

και τον εικοστό αιώνα βασικό στοιχείο της οικονομικής δομής και της ταυτότητας της πόλης.

Η παραγωγική βάση του Πειραιά ήταν η βιομηχανία, οι βιοτεχνίες και το εμπόριο. Ο Πειραιάς με την δυναμική που τον καθιέρωσε στο παρελθόν, ως μεγάλο βιομηχανικό κέντρο δεν υπάρχει πια. Υπάρχουν σημαντικές αλλαγές, με σημαντικότερη τη συνύπαρξη παραδοσιακών και συγχρόνων δραστηριοτήτων, καθοριστική παράμετρος της σημερινής φυσιογνωμίας και πολυλειτουργικότητάς του.

Τη δεκαετία 1990-2000, στο εμπορικό κέντρο, δεύτερο διαμέρισμα (όπου έγινε η έρευνα αλλά και τις γύρω περιοχές), οι θύλακες κατοικίας μειώθηκαν, ενώ οι θύλακες οι οποίοι αντιπροσώπευαν το εμπόριο ή και τις υπηρεσίες αναδείχθηκαν ως η κυρίαρχη χρήση με αύξηση 27% στο σύνολο του διαμερίσματος, (Σχήμα 2,3) ενώ τα κτήρια με χρήση βιοτεχνίας- βιομηχανίας μειώθηκαν κατά 14% στο σύνολο της περιοχής (από τις απογραφές 1990 και 2000 της στατιστικής υπηρεσίας)

Εκτοξεύτηκε στα ύψη η εμπορική κίνηση με την ανάπτυξη του λιανικού εμπορίου στην εν λόγω περιοχή, στην οποία η πλειοψηφία των ισογείων είναι καταστήματα, με συνέπεια την μεγάλη αύξηση των ενοικίων και του «αέρα» που έπρεπε να πληρώσει ένας νέος ιδιοκτήτης. Τα καταστήματα λιανικής ένδυσης υπόδησης πλημμύρισαν όχι μόνο μεγάλες εμπορικές οδούς αλλά και τους μικρότερους δρόμους μέχρι που ξεκίνησε η κρίση.

Σχήμα 2,3. Κίτρινο χρώμα, θύλακες εμπορίου υπηρεσιών σε περιοχές κατοικίας. Ροζ-μωβ χρώμα, θύλακας διείσδυσης εμπορίου-υπηρεσιών σε ζώνες κατοικίας. Μωβ χρώμα, βιοτεχνία βιομηχανία. Επεξεργασία στοιχείων ΕΛΣΤΑΤ και χάρτες από το ερευνητικό έργο «ΠΑΡΑΤΗΡΩΝΤΑΣ ΤΟΝ ΠΕΙΡΑΙΑ Ι & ΙΙ» του εργαστηρίου «Σχεδιαστικής Μεθοδολογίας και Ρύθμισης Χώρου» Ε.Μ.Π. επιστημονικά υπεύθυνη Ε.Παναγιωτάτου.

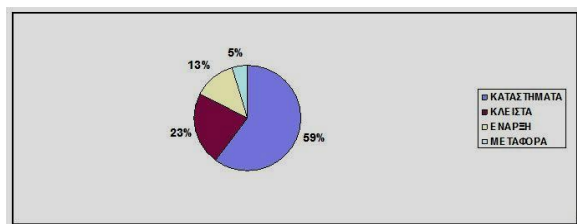
Ο Πειραιάς γέμισε από μικρές ατομικές επιχειρήσεις, υποκαταστήματα ελληνικών επώνυμων αλυσίδων και διεθνών ένδυσης-υπόδησης. Όλα έδειχναν την πορεία μιας δυναμικής, αναπτυσσόμενης περιοχής. Τα εμπορεύματα είχαν φτάσει σε πολύ υψηλές τιμές αλλά οι καταναλωτές με το πλαστικό χρήμα κάλυπταν τις «δήθεν» ανάγκες τους που τους πρόβαλε το Καπιταλιστικό σύστημα.

Η παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση του 2009 πήρε στην Ελλάδα την μορφή δημόσιου χρέους και έκοψε απότομα την ανοδική πορεία του λιανικού εμπορίου ένδυσης υπόδησης. Πολλά μαγαζιά έκλεισαν με αποτέλεσμα την ερήμωση κάποιων σημείων της περιοχής μελέτης. Επιχειρηματίες μετέφεραν την επιχείρησή τους σε εμπορικότερης προβολής θέση, αφού τα ενοίκια «έπεσαν» ακόμα και στο μισό. Άρχισαν την λειτουργία

τους πολλά καταστήματα εστίασης ή περιποίησης σώματος εκεί που σταμάτησαν την λειτουργία τους πολλά από τα εμπορικά με ένδυση-υπόδηση.

Για την εμβάθυνση στο φαινόμενο μελετήθηκαν δευτερογενή στοιχεία (ΕΛ.ΣΤΑΤ, Δήμος, Εμπορικό επιμελητήριο Πειραιά, Εργαστήριο «Σχεδιαστικής Μεθοδολογίας και Ρύθμισης Χώρου» Ε.Μ.Π), έγινε φωτογραφική τεκμηρίωση ,επί τόπου έρευνα πεδίου και ακολουθήθηκε μια διαδικασία προκαθορισμένων τύπων συνεντεύξεων με επιχειρηματίες της περιοχής και τον πρόεδρο του εμπορικού επιμελητηρίου ,για την σφαιρική αντίληψη των χωρικών μετασχηματισμών .

3.ΕΠΙ ΤΟΠΟΥ ΕΡΕΥΝΑ ΠΕΔΙΟΥ- ΔΕΥΤΕΡΟΓΕΝΗ ΣΤΟΙΧΕΙΑ.

Από στοιχεία που συλλέχτηκαν από την επί τόπου έρευνα πεδίου συντάχθηκε πίνακας καταγραφής της υπάρχουσας κατάστασης από όπου προέκυψε το γράφημα, στο οποίο απεικονίζεται ότι ένα αρκετά μεγάλο ποσοστό καταστημάτων

(ένδυσης-υπόδησης) έκλεισαν (23%) και σημαντικό ποσοστό μεταφέρθηκε (5%) σε άλλο σημείο ,αρκετές είναι και οι ενάρξεις (13%) νέων επιχειρήσεων με ένδυση και υπόδηση ή άλλων δραστηριοτήτων όπως εστίασης, περιποίησης σώματος, κομμωτήρια, κινητής τηλεφωνίας ,φαρμακεία, αλυσίδες φούρνων κ.ά. και το υπόλοιπο (59%) παραμένει

Από το τμήμα καταστημάτων υγειονομικού ενδιαφέροντος του Δήμου Πειραιά βρέθηκαν στοιχεία από όπου βλέπουμε στην περίοδο της οικονομικής κρίσης μια τάση έναρξης καταστημάτων υγειονομικού ενδιαφέροντος, ειδικά εστίασης στο συγκεκριμένο θύλακα. Είναι λογικό αν σκεφτεί κανείς ότι η τροφή είναι βασική ανθρώπινη ανάγκη που συνδυάζει και αναψυχή για τους καταναλωτές και συγχρόνως είναι δραστηριότητες που δεν απαιτούν μεγάλα δάνεια και δεν έχουν στοκ για τους επιχειρηματίες ,αυξάνουν δε την επισκεψιμότητα στην πόλη.

Από την επί τόπου έρευνα και τα στοιχεία από το επαγγελματικό επιμελητήριο βλέπουμε ότι από το 1990 μέχρι σήμερα κλείνουν και ανοίγουν καταστήματα λιανικού εμπορίου ένδυσης υπόδησης και τελικά πάλι έχουμε ένα ποσοστό αύξησης επιχειρήσεων.

Το ότι η περιοχή αυτή «ακουμπά» στον μεγαλύτερο επιβατικό λιμάνι της χώρας , με τέτοια ιστορία ,δίνει πολλά προνόμια στην τοπική κοινωνία και το μέλλον της οικονομικής της ανάπτυξης με τις κατάλληλες στρατηγικές.

4. ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ .

Σχήμα 4. Δείγμα επιχειρήσεων που μεταφέρθηκαν

Σχήμα 5. Δείγμα επιχειρήσεων που έληξαν

Σχήμα 6. Δείγμα επιχειρήσεων με δραστηριότητα ένδυσης ή υπόδησης που μεταφέρθηκαν σε κεντρικότερα σημεία λόγω πτώσης ενοικίων

Σχήμα 7. Δείγμα καταστημάτων με δραστηριότητες ,εστίασης –περιποίησης-υπηρεσιών, σε κελύφη όπου λειτουργούσαν καταστήματα λιανικού εμπορίου ένδυσης υπόδησης

5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η εκδήλωση της μεγάλης κρίσης του δημόσιου χρέους της ελληνικής οικονομίας βάθυνε την ύφεση που είχε ξεκινήσει από το 2010. Αυτό έχει ως αντίκτυπο, την ύφεση στις πωλήσεις και τα κέρδη στις επενδύσεις πάγιου κεφαλαίου, στα αποθέματα και στην απασχόληση των επιχειρήσεων του ελληνικού εμπορίου. Από δειγματοληπτική έρευνα της ΕΣΕΕ η επιδείνωση έπληξε με πολύ μεγαλύτερη ένταση τις μικρότερες επιχειρήσεις (www.esee.gr)

Η έρευνα αυτή είχε ως στόχο τη διερεύνηση των χωρικών μετασχηματισμών που παρατηρούνται στο κέντρο της παραδοσιακά εμπορικής περιοχής του Πειραιά, στα καταστήματα λιανικού εμπορίου ένδυσης υπόδησης στην προσπάθεια επιβίωσής τους.

Ο εδώ και δεκαετίες θύλακας εμπορίου αυτής της δραστηριότητας δέχεται αλλαγές στην προσπάθεια των επιχειρηματιών να κρατηθούν. Ο Πειραιάς στηρίζεται στην εμπορική κίνηση του κέντρου του. Λόγω των μνημονίων, την ασφυξία που παρατηρείται από τις οικονομικές πολιτικές (αυξημένη εφορία κ.λ.π.)αντιμετωπίζει πρόβλημα.

Το αγοραστικό κοινό έχει μειωθεί αισθητά όχι μόνο από την οικονομική κρίση ,αλλά εδώ και αρκετά χρόνια η ανάπτυξη περιφερειακών αγορών έχει απορροφήσει αρκετούς πελάτες. Ακόμα η ύφεση μείωσε τους επισκέπτες από τα νησιά ,που συνεχίζουν ,αλλά πολύ μειωμένα να στηρίζουν την πειραϊκή αγορά(συνεντεύξεις).

Οι επιχειρήσεις λιανικού εμπορίου ένδυσης υπόδησης απολύουν εργαζόμενους ή κλείνουν διότι αδυνατούν να πληρώσουν τα ενοίκια ,τις υποχρεώσεις τους προς το δημόσιο και τους υπαλλήλους τους. Υπάρχει όμως και μια προσπάθεια επιβίωσης ,μιας μερίδας επιχειρηματιών που μεταφέρονται σε κτήρια με χαμηλότερα ενοίκια για να μειώσουν το κόστος λειτουργίας τους ,και μάλιστα πολλοί διαθέτουν εισαγόμενα εμπορεύματα χαμηλότερης ποιότητας ,άρα φτηνότερα, για να επιβιώσουν, ή αλλάζουν δραστηριότητα. Κάποιοι προσπαθούν να αντέξουν διότι τα χρέη δεν τους επιτρέπουν να κλείσουν(συνεντεύξεις).

Κάποιοι επιλέγουν να επενδύσουν στο τομέα εστίασης ο οποίος δείχνει να πηγαίνει καλά, «να βγαίνει το μεροκάματο» όπως μας είπε επιχειρηματίας. Ανοίγουν διάσπαρτα καφενεία ,γρήγορο φαγητό, εστιατόρια, οβελιστήρια, φούρνοι κ.λπ με μία αυξητική τάση

,που μπορεί και αυτό «να γίνει φούσκα κάποια στιγμή και να σκάσει», διότι η κατάσταση δείχνει ότι αρκετοί ιδιοκτήτες μειώνουν τα ενοίκια ,εξ ου και τόσες μετακινήσεις , άρα η υπερπροσφορά κτηρίων προς ενοικίαση θα είναι όλο και μεγαλύτερη. Τα γρήγορης εστίασης μαγαζιά που ξεπηδούν εδώ και εκεί καταλαμβάνουν το δημόσιο χώρο και μάλιστα εις βάρος του κατοίκου και του πεζού και δεν προσφέρουν ένα υγιές και συνεκτικό πολεοδομικό κέντρο στο οποίο θα συνυπάρχει το εμπόριο και οι δημόσιοι χώροι αναψυχής πρασίνου . Είναι θέμα των τοπικών αρχών και της πολιτείας να πάρουν τις σωστές αποφάσεις για να περιορίσουν την ασυδοσία των ιδιωτών.

Τα λουκέτα στην περιοχή είναι αρκετά και σε ορισμένα σημεία μοιάζει ερημωμένη. Τα κλειστά μαγαζιά ωθούν στο περιθώριο όχι μόνο τους ιδιοκτήτες αλλά και τους εργαζόμενους που απασχολούσαν και έχουν μείνει άνεργοι. Οι ιδιοκτήτες των κτηρίων, που άδειασαν, χάνουν από τα εισοδήματά τους γιατί κάποιοι αρνούνται να συμβιβασθούν σε χαμηλότερα μισθώματα ενώ άλλοι που τα χαμηλώνουν δεν βρίσκουν εύκολα πια ενοικιαστές .Έχει πέσει η αγοραστική κίνηση ,διότι οι καταναλωτές έχουν πάψει να ξοδεύουν όσο παλαιότερα στα είδη ατομικής ανάγκης και όταν θέλουν να αγοράσουν κάτι, πολλές φορές προτιμούν τα εμπορικά κέντρα, επειδή βρίσκουν στάθμευση και συνδυάζουν και αναψυχή. Οι χώροι στάθμευσης, σύμφωνα με τους καταστηματάρχες, λείπουν από την περιοχή .Η λύση σύμφωνα και με τον πρόεδρο του εμπορικού επιμελητηρίου είναι το OPEN MALL, η κατασκευή του μετρό, του τραμ και το μονορέιλ που θα βοηθήσουν να μην χάσει η περιοχή τον παραδοσιακό εμπορικό της ρόλο.

5.1 ΤΕΛΙΚΑ

Η κεντρική αγορά του Πειραιά προσπαθεί να επιβιώσει . Αν και έχει συρρικνωθεί γεωγραφικά και έχουν θρυμματισθεί οι παραδοσιακές εμπορικές «πιάτσες» ένδυσης, υπόδησης αυτού του θύλακα , με αποτέλεσμα την ρήξη της χωρικής συνοχής ,δείχνει να αντέχει ακόμα η καρδιά της με τις πρακτικές που ακολουθούν οι επιχειρηματίες. Αυτό οφείλεται και στα καταστήματα αναψυχής και εστίασης που υπάρχουν γύρω από την κεντρικότερη πλατεία Κοραή , και τον εμπορικότερο πεζόδρομο της Καραϊσκού , όσο άναρχα και να εξελίσσεται η δημιουργία τους ,τα οποία αυξάνουν την επισκεψιμότητα της πόλης. Η θάλασσα επίσης είναι στοιχείο που μετράει στην αύξηση της επισκεψιμότητας μιας πόλης διότι είναι μια δωρεάν αναψυχή και ο Πειραιάς έχει αυτό το χάρισμα στο οποίο οφείλει την ταυτότητά του. Την αλλαγή .όμως της φυσιογνωμίας του κέντρου προκαλεί η εξάπλωση των επιχειρήσεων εστίασης. Οδηγεί σε αναδιαρθρώσεις και ανακατατάξεις που αλλοιώνουν τον εμπορικό χαρακτήρα του κέντρου. Αυτή η μεταβολή αν και φαινομενικά προκαλεί τη συγκέντρωση των υποψηφίων καταναλωτών πλησίον του εμπορικού κέντρου, δεν υπάρχει καμία απολύτως ένδειξη ότι τονώνει την αγοραστική κίνηση. Αντίθετα μακροπρόθεσμα, τέτοιες εξελίξεις που δεν υπηρετούν κανένα κεντρικό σχεδιασμό ανάπτυξης συντελούν ταχύτατα στην παρακμή του εμπορικού κέντρου.

Οι χωρικοί μετασχηματισμοί που παρατηρούνται έχουν κοινωνικοοικονομικές συνέπειες. Αυξάνεται η ανεργία όχι βέβαια μόνο στον Πειραιά αλλά γενικά στη χώρα .Η προσπάθεια να μειωθεί η ανεργία και να αποφευχθεί ο κίνδυνος ρήξης της κοινωνικής συνοχής πρέπει να οδηγήσει τις τοπικές αρχές σε σημαντικές αποφάσεις .

Η «κοινωνική συνοχή» είναι μια σύνθετη κατάσταση και εκφράζει τον βαθμό και την ποιότητα της έντασης των σχέσεων που υπάρχουν μεταξύ των μελών μιας κοινωνίας. Σε

μεγάλο βαθμό, το επίπεδο της συνοχής μιας κοινωνίας συνδέεται με την κατάσταση της αγοράς εργασίας και τις ευκαιρίες στην απασχόληση. Αυτό σημαίνει ότι βρίσκεται σε άμεση εξάρτηση και επηρεάζεται ισχυρά από την επεξεργασία και ορθή εφαρμογή μεταρρυθμιστικών πολιτικών που διασφαλίζουν την απασχόληση και δημιουργούν νέες θέσεις εργασίας, επιδιώκουν την σχετικά ισοδύναμη αύξηση του ενεργού δυναμικού στις διάφορες περιφέρειες, στοχεύουν στη μείωση του χάσματος της κατάστασης της απασχόλησης μεταξύ διαφόρων ηλικιακών και άλλων κοινωνικών ομάδων

Η τοπική κοινωνία έχει δεχτεί τις συνέπειες των παγκόσμια οικονομικών συνθηκών. Ο επιχειρηματικός κόσμος του Πειραιά αντιδρά με δικές του στρατηγικές, σύμφωνα με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του εμπορικού θύλακα που ερευνήθηκε . Οι τοπικές αρχές πρέπει να αφουγκράζονται το τι συμβαίνει παγκόσμια και κυρίως να βρουν τα εργαλεία για να αφουγκραστούν τον τόπο και τους ανθρώπους που του δίνουν οντότητα, τα προβλήματα και τις παραγωγικές δυναμικές του. Θα πρέπει να αντιληφθούν τι συμβαίνει την δεδομένη χρονική στιγμή , με την επιρροή των γενικότερων συνθηκών και να σχεδιαστεί η ιδιαίτερη στρατηγική αντιμετώπισής ,που θα στηρίξει τις παραγωγικές δυνάμεις της περιοχής και κατ'επέκταση την κοινωνική της συνοχή.

«Οι αλλαγές σε τοπικό ή περιφερειακό επίπεδο δεν είναι απλώς και μόνο οι απόηχοι των γενικότερων τάσεων. Οι περιφέρειες ή οι μικρότερες περιοχές δεν είναι δέκτες αλλαγών που μεταβιβάζονται προς τα χαμηλότερα επίπεδα από ένα υψηλότερο. Η τεράστια ποικιλία των συνθηκών ,που ιστορικά ήδη υπάρχει σε τοπικό επίπεδο ,επηρεάζει με την σειρά της τον τρόπο με τον οποίο αυτές οι ίδιες διαδικασίες λειτουργούν δημιουργώντας μια σχέση διαλεκτική και μια συνεχή ανάδραση. Η κατανόηση των γενικών τάσεων είναι αναγκαία, αλλά δεν αρκεί χωρίς την αναγνώριση των πολλαπλών διαφοροποιήσεων που επικρατούν σε τοπικό επίπεδο. Σε διαφορετικές χρονικές στιγμές διάφορες διαδικασίες συντελούνται –σε διαφορετικά χωρικά πεδία-με αποτέλεσμα να κάνουν εξαιρετικά δύσκολο το γεωγραφικό εντοπισμό τους ,την ταυτόχρονη ιεράρχησή τους και την διατύπωση σαφών αναμεταξύ τους συσχετισμών.....Οι συνεχείς αλλαγές στις κοινωνικοοικονομικές και χωρικές δομές αμφισβητούν τη χρησιμότητα των συμβατικών γεωγραφικών εννοιών και τη σημασία της καθολικής εκείνης σχεδιαστικής προσπάθειας , η οποία προσβλέπει ταυτόχρονα σ' όλα τα επίπεδα.» (Ε.Παναγιωτάτου)

8. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ-ΠΗΓΕΣ

Benoit –Gilbot O., Μaráτου –Αλιπραντή Α.,Παπλιάλου Β, Σορώκος Ε.,Τσανίρα Ε.,Χατζηγιάννη Α., 1998. Διαδικασίες Κοινωνικού Μετασχηματισμού: Μετακινήσεις, Οικογένεια, Εργασία ΕΚΚΕ, Αθήνα.

Birdsall N.,(2009),«How to unlock the \$1 trillion that developing countries urgently need to cope with the crisis». Center for Global development, σελ. 1-5.

Marmot Mg, Bell R.,2009. «How the financial crisis affect health?», Department of Epidemiology and Public Health, London,pp. 13-1

Καθημερινή, Εφημερίδα ,Αφιέρωμα Ιστορική πορεία του Πειραιά (30-4-1995)

Μπακατσιάκος Γεώργιος,2010. «Παγκόσμια οικονομική κρίση, ευρωπαϊκή ένωση και Ελλάδα».

Παναγιωτάτου Ελίζα.-Ε.Μ.Π.,1988.Συμβολή σε μια Ενιαία θεώρηση του Χώρου και σε

μια άλλη Σχεδιαστική Πρακτική-.

Παναγιωτάτου Ελίζα, Θέματα ανάπτυξης του χώρου. Ερευνητικό έργο «Παρατηρώντας τον Πειραιά I & II» με επιστημονικά υπεύθυνη την κ. Ε. Παναγιωτάτου. Ε.Μ.Π.

ΙΣΤΟΤΟΠΟΙ: www.bep.gr, www.organismosathinas.gr

ΑΤΥΠΕΣ ΑΓΡΟΤΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΣΕ ΠΕΡΙΟΔΟ ΚΡΙΣΗΣ ΣΤΗ ΖΗΛΙΣΤΑ ΟΡΕΙΝΗΣ ΝΑΥΠΑΚΤΙΑΣ ΚΑΙ ΑΝΑΣΗΜΑΣΙΟΔΟΤΗΣΕΙΣ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ

Μαρία Κάτου¹
Παρασκευή Σμάνη²

1. Αρχιτέκτονας Μηχανικός, Υ.Δ. Σχολής Αρχιτεκτόνων, Ε.Μ.Π., marokatou@yahoo.com
2. Φιλολόγος, vivikatou@yahoo.gr

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η οικονομική κρίση των τελευταίων χρόνων ενδυνάμωσε την τάση επιστροφής ημιμόνιμων «κατοίκων» στα απομακρυσμένα χωριά της ορεινής Ναυπακτίας και τη δραστηριοποίησή τους σε άτυπες¹ αγροτικές δραστηριότητες. Σαν αποτέλεσμα αυτών των πρακτικών το συνεχές αγροτικού - αστικού χώρου αποκτά νέες νοηματοδοτήσεις και στην καθημερινή πρακτική αλλά και στη συνείδηση των ανθρώπων που συνδέονται με αυτό, προσφέροντας πρακτικές αντιμετώπισης της κρίσης και των συνεπειών της και εισάγοντας διαφορετικούς τρόπους ζωής. Η ύπαιθρος, από τόπος αναψυχής μετατρέπεται σε τόπο επίλυσης προβλημάτων επιβίωσης, οι παραθεριστές γίνονται ολοένα και περισσότερο «παραγωγοί», η αξία του χωριού στις συνειδήσεις μεταβάλλεται.

Λέξεις Κλειδιά: Άτυπες αγροτικές δραστηριότητες, Κρίση, Ορεινός χώρος

1. ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΡΕΥΝΑ

Η έρευνα εστίασε στην Ζηλίστα² ορεινής Ναυπακτίας, υπάρχουν όμως ενδείξεις ότι αντίστοιχες τάσεις παρατηρούνται και σε γειτονικούς οικισμούς. Η επιλογή αυτή, επέτρεψε τη λεπτομερή μελέτη σε μια μικρή περιοχή του χώρου με συγκεκριμένο πληθυσμό και ανέδειξε μηχανισμούς, πρακτικές και σημασιολογικές μεταβολές που συνδέονται με την κρίση. Έγινε έρευνα πεδίου με συμμετοχική παρατήρηση και συνεντεύξεις με άτομα δραστηριοποιούμενα στο χωριό και με πρόσωπα κλειδιά μέσω δομημένων ερωτηματολογίων με ερωτήσεις ανοικτού και κλειστού τύπου. Μελετήθηκαν ακόμα τα αρχεία της κοινότητας.

2. Ο ΤΟΠΟΣ

Η Ζηλίστα, ανήκει διοικητικά στον Καλλικρατικό δήμο Ναυπακτίας (τέως δήμο Αποδοτίας) του Νομού Αιτωλοακαρνανίας. Βρίσκεται στο νοτιότερο άκρο της οροσειράς της Πίνδου, έχει υψόμετρο 880m και έκταση 9,8Km².

¹ Για την χρήση του όρου *άτυπες* βλέπε παρακάτω

² Επιλέγεται η χρήση του παλαιού ονόματος Ζηλίστα, αντί του επίσημου Κυδωνιά, καθώς αυτό χρησιμοποιείται στο τοπικό ιδίωμα.

Ο οικισμός της Ζηλίστας, όπως και η ευρύτερη περιοχή, είναι ιδιαίτερα απομονωμένος. Η πρόσβαση γίνεται από το επαρχιακό οδικό δίκτυο και δασικούς δρόμους, η κατάσταση των οποίων είναι ιδιαίτερα προβληματική (χωματόδρομοι, συχνές κατολισθήσεις, έλλειψη γεφυριών). Ενδεικτικά αναφέρεται ότι η απόσταση από την Ναύπακτο είναι περίπου 95Km και η χρονοαπόσταση 2,5 ώρες το καλοκαίρι.

Η χλωρίδα, η πανίδα και το υδάτινο περιβάλλον είναι ιδιαίτερα πλούσια και το ανάγλυφο έντονο (Καραγιαννόπουλος, 2004). Η κατοικημένη περιοχή, έκτασης 0,3Km², έχει σήμερα, σύμφωνα με τα στοιχεία της επιτόπιας έρευνας 58 κατοικίες, 2 εκκλησίες, 1 ξωκλήσι, 1 παλαιό σχολείο, 1 πνευματικό κέντρο με ξενώνα, ένα κατάστημα, 4 βρύσες/πηγές, και περιφερειακά του οικισμού το νεκροταφείο, το υδραγωγείο, το γήπεδο, ένα βουστάσιο, 3 μαντριά αιγοπροβάτων και μερικά ερειπωμένα καλύβια (Σχήμα 1).

Σχήμα 1. Ο οικισμός και τα κήπια του, πηγή: Google earth

3. ΜΕΤΑΒΟΛΕΣ ΤΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΣΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

Οι μόνιμοι κάτοικοι μειώνονται σταθερά από την δεκαετία του '40 και μετά (http://www.kidonia.gr/diafora_files/diafora.html), όπως και σε άλλες μειονεκτικές ορεινές περιοχές (Καρανικόλας κ.ά., 2003). Σήμερα στον οικισμό, καθ'όλη τη διάρκεια του χρόνου, διαμένει μόνο ένας Πακιστανός μετανάστης, επιφορτισμένος με την φύλαξη των βοοειδών.

Παρατηρείται, όμως, έντονη εποχιακή διακύμανση του πληθυσμού, σημαντική για τον ορεινό χώρο. Αυξητική τάση του εποχικού πληθυσμού υπήρχε από τις δεκαετίες του '80-'90, οφειλόμενη στον ορεινό παραθερισμό, στην κοινοτική πολιτική, στην έλευση των οικονομικών μεταναστών και στη βελτίωση του οδικού δικτύου (Λουλούδης, 2003/Κάτου, 2006). Σήμερα, σε συνθήκες κρίσης, όπως προέκυψε από την επιτόπια έρευνα, ο αριθμός των ημιμόνιμων κατοίκων του οικισμού αυξάνεται, όπως και ο χρόνος της παραμονής τους σε αυτόν. Το φαινόμενο αυτό συνδέεται με τις συνθήκες της κρίσης και την ανάγκη για διασφάλιση πόρων απαραίτητων για την διαβίωση, την μείωση του κόστους ζωής στην πόλη και την εξασφάλιση ποιοτικότερων συνθηκών ζωής.

Στους παλαιούς μόνιμους κατοίκους του οικισμού, κυρίως υπερήλικες που κατεβαίνουν στα πεδινά 2-3 μήνες το χειμώνα, προστίθενται νέες «κατηγορίες»:

Εντόπιοι επαγγελματίες (εκτατική κτηνοτροφία μοσχαριών και αιγοπροβάτων, παραδοσιακό μαγαζί). Ζουν στο χωριό το μεγαλύτερο διάστημα του χρόνου ή μετακινούνται διαρκώς μεταξύ χωριού – πόλης.

Ανεργοί, που έχασαν τη δουλειά τους στο άστυ λόγω κρίσης και κάνουν ευκαιριακές δουλειές μεροκάματου στο χωριό.

Μετανάστες (Αλβανία, Πακιστάν), που δουλεύουν ευκαιριακά/μόνιμα στο χωριό.

Συνταξιούχοι που ξεκίνησαν ως επισκέπτες, συνέχισαν ως πιο μακροχρόνιοι παραθεριστές, διαμένοντας στον οικισμό από Πάσχα έως Αγίου Δημητρίου, και εμπλέκονται όλο και περισσότερο με παραγωγικές δραστηριότητες.

Ηλικιωμένοι με προβλήματα υγείας, **άτομα ‘ευπαθών ομάδων’** και **παιδιά** που βρίσκουν εκεί συνθήκες ιδανικές για **ξεκαλοκαίριασμα**.

Νεότεροι εργαζόμενοι στην πόλη που διαθέτουν τις άδειές τους στο χωριό, εμπλεκόμενοι βοηθητικά σε παραγωγικές δραστηριότητες της προηγούμενης γενιάς.

Κυνηγοί που έρχονται ανελλιπώς τα σαββατοκύριακα της κυνηγετικής (και κάποιες φορές απαγορευμένης περιόδου).

Νέοι που έρχονται τον Αύγουστο –συνήθως- για αναψυχή.

Υπάρχουν περίπου 260 άτομα που σημειώνουν παρουσία/δράση στο χωριό τουλάχιστον μια φορά το χρόνο, τα τελευταία 4 χρόνια (Πίνακας 2).

Πίνακας 2. Διάρκεια παραμονής στο χωριό

Διάρκεια παραμονής	Πλήθος κατοίκων
Ολόκληρος ο χρόνος	1-2
Πάσχα – 28 ^η Οκτώβρη	55
Επαναλαμβανόμενες σύντομες επισκέψεις (διακεκομμένη παρουσία στο χωριό για μικρά διαστήματα)	23
Έως 10 ημέρες τον χρόνο	180

Ο πληθυσμός αυτός κατανέμεται ισότιμα ως προς το φύλο, ανήκει κυρίως στα χαμηλότερα κοινωνικοοικονομικά στρώματα και ως προς την ηλικία αποτελείται από 70 ηλικιωμένους, 110 παραγωγικής ηλικίας και 80 παιδιά/εφήβους.

Η αύξηση της διάρκειας της παραμονής στο χωριό και οι επιλογές των κατάλληλων χρονικών περιόδων, καθορίζονται από ατομικούς παράγοντες (ηλικία, υποχρεώσεις / δραστηριότητες στον τόπο «κύριας» διαμονής) αλλά και από τα σημαντικά τοπικά γεγονότα και συνθήκες: τον καιρό, τις κορυφώσεις των παραγωγικών δραστηριοτήτων, τις συλλογικές εκδηλώσεις και δραστηριότητες, τις κοινωνικές εκδηλώσεις, τις ημερολογιακές εθιμικές γιορτές και τις δραστηριότητες του δημόσιου βίου.

Υπάρχουν ακόμα περίπου 200 άτομα που επισκέπτονται τον οικισμό σπανιότερα είτε για κάποια εκδήλωση, είτε ως εργαζόμενοι (του δήμου, αξιωματούχοι, έμποροι κ.ά.).

4. ΑΤΥΠΕΣ ΑΓΡΟΤΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΣΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

Οι κάτοικοι, τον χρόνο παραμονής τους στον οικισμό έχουν ποικίλες δραστηριότητες. Εκτός από τους σταθερούς επαγγελματίες (κτηνοτρόφοι, έμπορος), οι υπόλοιποι ασχολούνται με την άτυπη αγροτική παραγωγή ολοένα και περισσότερο.

Οι κύριες άτυπες αγροτικές δραστηριότητες στη Ζηλίστα είναι οι εξής: **Γεωργικές** (κήπια και δέντρα), **οικόσιτη κτηνοτροφία** (κατσίκες, πουλερικά), **δασοπονικές, κυνήγι, ψάρεμα** στο ποτάμι, **τροφοσυλλεκτικές** (συλλογή καρπών και βοτάνων) καθώς και η **μεταποιητική οικοτεχνία γεωργικών προϊόντων**. Οι δραστηριότητες αυτές οργανώνονται με ενιαίο και συνεκτικό τρόπο, διαφοροποιούμενες από τον κατακερματισμένο τρόπο της σύγχρονης καπιταλιστικής παραγωγής και σε μεγάλο βαθμό με σεβασμό στην φύση και τους πόρους της. Οι συμμετέχοντες σε αυτές είναι πολυαπασχολούμενοι και στις συγκεκριμένες δραστηριότητες έχουν πολλαπλούς ρόλους.

Χρησιμοποιούμε τον όρο «άτυπες» για τις παραπάνω δραστηριότητες καθώς δεν εμπίπτουν στην σφαίρα της τυπικής εργασίας. Θεωρούμε ότι όλες οι δραστηριότητες που συμβαίνουν εντός/εκτός της οικίας, εφόσον στοχεύουν/εξυπηρετούν την κοινωνική αναπαραγωγή εντάσσονται στη σφαίρα της εργασίας κι ας μην αποτιμώνται πάντα ως τέτοιες από τον επίσημο λόγο (για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τις άτυπες δραστηριότητες βλέπε Βαΐου, Χαζημυχάλης 2007, σελ. 29-41, 50-53).

Επιπλέον τα παραγόμενα αγαθά, εκτός από την αξία που έχουν για τους ίδιους τους παραγωγούς τους, έχουν και εμπορευματική/οικονομική αξία, καθώς τμήμα τους προορίζεται για την άτυπη αγορά, για ανταλλαγές ή για προσφορές/μπαξίσια/φιλέματα, συμπληρώνοντας έτσι τα εισοδήματα από δραστηριότητες στην πόλη ή τις συντάξεις (αγροτικές κ.ά.). Από την άποψη αυτή μπορούν να θεωρηθούν και παράνομες, όμως αποτελούν συνέχεια παραδοσιακών πρακτικών εναρμονισμένων με την ηθική της τοπικής κοινότητας. Τέλος οι δραστηριότητες αυτές αποτελούν για τους άνεργους την μοναδική πηγή εισοδήματος, αλλά και την αποκλειστική διέξοδο από την περιχαρακωμένη ζωή του ανέργου στην πόλη. Επισημαίνεται ότι σε περιόδους οικονομικών κρίσεων εντείνονται οι μορφές άτυπης παραγωγής, αναδυόμενες ως οικείο και άμεσης αποτελεσματικότητας εργαλείο επιβίωσης των πληττόμενων (Albu, Nicolae, 2003).

Οι δραστηριότητες αυτές καθορίζουν την καθημερινότητα των κατοίκων του οικισμού, απαιτώντας τουλάχιστον 2-10 ώρες καθημερινή, επίπονη, ενασχόληση ανάλογα με την περίοδο, ενώ αναδιαμορφώνουν και το φυσικό περιβάλλον καθώς οι παρατημένοι κήποι καθαρίζονται, οι ζαγάδες (πεζούλες) ξαναστήνονται, τα ρέματα προστατεύονται.

Η παραγωγή σχεδιάζεται και υλοποιείται με βάση την προσεκτική μελέτη και πρόβλεψη των οικογενειακών, κοινοτικών και εξωκοινοτικών αναγκών, αλλά και τους διαθέσιμους πόρους. Η χρήση και η κατανάλωση επίσης προσαρμόζονται στην παραγωγή.

Τα αγαθά και οι υπηρεσίες που παράγονται είναι δύσκολο να μετρηθούν/αποτιμηθούν καθώς εντάσσονται μόνο εν μέρει στον εμπορευματικό τρόπο παραγωγής και χρήσης (Papandropoulos, 2003).

Αυτό που επισημαίνεται εδώ είναι ότι τα παραγόμενα προϊόντα, υψηλής ποιοτικής αξίας, επαρκούν για να καλύψουν σε μεγάλο βαθμό τις επισιτιστικές ανάγκες των παραγωγών και της τοπικής κοινότητας, στην οποία προσφέρονται, ανταλλάσσονται ή πωλούνται μέσω ενός άτυπου δικτύου. Απευθύνονται επίσης σε μια ευρύτερη ομάδα ανθρώπων στην πόλη (παιδιά, συγγενείς, φίλοι) στους οποίους τα προϊόντα (ντομάτες, πατάτες, κολοκύθες, φασόλια, κάστανα, καρύδια, ρίγανη, τσάι, τσίπουρο, τραχανάς, τυρί κ.ά.) φθάνουν ως προσφορά ή ως εμπόρευμα. Ειδοποιός διαφορά των πρόσφατων ετών

της κρίσης είναι ότι ένα όλο και μεγαλύτερο μέρος των παραγόμενων αγαθών προγραμματίζεται και παράγεται με στόχο να καλυφθούν βιοτικές ανάγκες της εκτεταμένης οικογένειας και ευρύτερων δικτύων στις δυσχέρειες του αστικού βίου.

Μπορούμε λοιπόν να μιλήσουμε για μια αυτορυθμιζόμενη σε αρκετά μεγάλο βαθμό τοπική οικονομία σε όλα τα στάδια από την παραγωγή έως την κατανάλωση των προϊόντων, η οποία υποστηρίζεται από στρατηγικές συνεργασίας και αλληλεγγύης.

Σχήμα 2. Στα κήπια

5. Η ΔΙΠΛΟΕΣΤΙΑΚΗ ΖΩΗ

Οι «κάτοικοι» του οικισμού, οργανώνουν τη ζωή τους μεταξύ του χωριού και της πόλης (κυρίως Αθήνα, Πάτρα, Μεσολόγγι, Ναύπακτο, Θεσσαλονίκη), έχοντας διπλές - ενίοτε και τριπλές- εστίες. Οι κοινότητες της περιοχής διαθέτουν παράδοση χιλιετιών στην ημινομαδική ζωή, μετακινούμενοι από την ορεινή κατοικία προς τις παραθαλάσσιες/πεδινές/αστικές περιοχές. Αυτός ο τρόπος ζωής μεταλλάσσεται σε νέες μορφές στις τωρινές συνθήκες.

Οι δυο εστίες είναι συμπληρωματικές, όσον αφορά στην οργάνωση χρόνου, χώρου, δραστηριοτήτων: ένα νοικοκυριό, δυο κατοικίες. Αντίστοιχα οι δραστηριότητες δεν είναι αυτοτελείς αλλά κινούνται σε ένα συνεχές, μεταξύ χωριού και πόλης, το μεγαλύτερο μέρος του οποίου είναι αναπόσπαστα διαπλεκόμενο. Το συνεχές αυτό ανακτά τη συνεκτικότητα που είχε διαταραχθεί κατά τις περιόδους της εσωτερικής μετανάστευσης και αναδύεται με νέες λειτουργικότητες και νοηματοδοτήσεις.

Κυρίαρχο χαρακτηριστικό είναι ότι οι εστίες τον καιρό της κρίσης ισχυροποιούν με νέες μορφές τον παραδοσιακό χαρακτήρα του νοικοκυριού, ως παραγωγικής μονάδας. Αυτή η τάση ακολουθεί και στην πόλη τους κατοίκους. Πρακτικές επιβίωσης και αντίστοιχες αξίες του χωριού μεταφέρονται στην πόλη, σε αντίθεση με το πρόσφατο παρελθόν, κατά το οποίο αστικές πρακτικές έτειναν να μεταφέρονται στο χωριό.

Από την άλλη η πόλη αποτελεί τόπο 'προετοιμασίας' για τη ζωή στο χωριό. Ετοιμάζονται τα φυτώρια, γίνονται τα ψώνια ή εξασφαλίζονται αγαθά που δεν μπορούν να βρεθούν στο χωριό. Οι καταγόμενοι από τη Ζηλίστα ασκούν επίσης σε μικρή έκταση γεωργικές δραστηριότητες και στις πόλεις, σε ιδιωτικούς κηπίσκους, ταράτσες και μπαλκόνια, σε συμπληρωματική σχέση ή σε σχέση συνέχειας με τις δραστηριότητες του

χωριού. Τα κίνητρα είναι να εξυπηρετηθούν οι ανάγκες του οικογενειακού δικτύου διευρύνοντας τα όρια του χώρου και του χρόνου στο μέγιστο δυνατό.

Σημαντικός στη διαδικασία αλληλεπίδρασης μεταξύ χωριού και πόλης είναι ο ρόλος των γυναικών. Ο κατά φύλα καταμερισμός εργασίας και η ανθεκτικότητα των έμφυλων ρόλων επιβαρύνει τις γυναίκες με την κύρια ευθύνη για το σχεδιασμό και την υλοποίηση των άτυπων παραγωγικών δραστηριοτήτων τόσο στο άστυ όσο και στο χωριό. Οι γυναίκες κρατούν το κύριο βάρος της γεωργίας, της τροφосуλλογής, της οικοτεχνίας, του νοικοκυριού, της συντήρησης και της διοχέτευσης των παραγόμενων αγαθών καθώς και των πολιτιστικών δραστηριοτήτων.

Οι μετακινήσεις μεταξύ άστεως και χωριού για λόγους επιβίωσης και αναζήτησης ποιοτικότερης ζωής, οι ευκαιριακές ή σταθερές αλλαγές αντικειμένου και χώρου εργασίας και η άνεση των ανθρώπων να ενσωματώνουν στην καθημερινότητά τους πολλαπλές πολιτισμικές και κοινωνικές ταυτότητες θα μπορούσαν να αποτελέσουν αφετηρία για μια περισσότερο ισότιμη νομή των πόρων που εξασφαλίζει το φυσικό και ανθρώπινο περιβάλλον και η ανθρώπινη εργασία στο χωριό και την πόλη. Στην παρούσα φάση όμως η κατανομή είναι ετεροβαρής, καθώς το άστυ επιτυγχάνει μια νέα, διαφορετική μορφή απομύζησης του αγροτικού χώρου.

6. Η ΑΝΑΣΗΜΑΣΙΟΔΟΤΗΣΗ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ ΤΟΥ ΠΑΡΑΘΕΡΙΣΜΟΥ

Οι ημιμόνιμοι κάτοικοι του οικισμού θα μπορούσαν να θεωρηθούν απλώς παραθεριστές, όμως η ενασχόλησή τους με την αγροτική παραγωγή τούς καθιστά όλο και συχνότερα παραθεριστές – παραγωγούς. Τις πρόσφατες δεκαετίες πήγαιναν κυρίως ως καταναλωτικοί ή παρασιτικοί επισκέπτες, αν και τα ‘παραθεριστικά ήθη’ της ‘κατανάλωσης του εξοχικού χώρου’ που αναπτύχθηκαν τις δεκαετίες της ‘αφθονίας’ (Λαμπρόπουλος, 2009) εμφανίσθηκαν σε πιο ήπια μορφή στον συγκεκριμένο οικισμό.

Οι συνθήκες της κρίσης και η ιστορική εμπειρία διαπλάθουν ένα νέο παραθεριστικό ήθος: Στην πράξη κανείς δεν μπορεί -ούτε είναι κοινωνικά αποδεκτό- να είναι άπρακτος ή παρασιτικός: *«Αν δεν μπορείς να δημιουργήσεις κάτι, να φτιάξεις κήπο, να φροντίσεις τα δέντρα σου, πρέπει τουλάχιστον να αφήσεις κάποια χρήματα (αγορά, κεράσματα κλπ) ή προσφορά στο χωριό»*.

Για τους κατοίκους η παραμονή στο χωριό για όσο μεγαλύτερο διάστημα, συμφέρει από πολλές πλευρές: ευνοεί την ενασχόληση με τη γεωργία και εξασφαλίζει τρόπο ζωής χαμηλό από πλευράς κόστους και υψηλό από πλευράς ποιότητας. Στην πόλη η μακροχρόνια κρίση –και πολύ περισσότερο η παρούσα φάση όξυνσής της- αναιρεί κάθε ευκαιρία καλοκαιρινής απολαυστικής ζωής στους ανθρώπους χαμηλών εισοδημάτων (Σχίζας, 2009). Στο χωριό αντίθετα το χαμηλό κόστος ζωής είναι αντιστρόφως ανάλογο με την ποιότητά της. Όσο οι αγροτικές και οι άλλες χαμηλές συντάξεις περικόπτονται, όσο οι εργασιακές συνθήκες στο άστυ απανθρωποιούνται και οι υπηρεσίες του κοινωνικού κράτους ευτελίζονται, τόσο η μακρόχρονη παραμονή στο χωριό γίνεται ελκυστική. Έτσι, ενώ ως αφετηρία η επιλογή του χωριού αποτελεί μια λύση ανάγκης, στην πορεία, λόγω των πλεονεκτημάτων που εξασφαλίζει, αναδεικνύεται ως πολύτιμη επιλογή. Μ’ αυτόν τον τρόπο αυξάνεται και συνειδητοποιείται η αξία του χωριού ως παραθεριστικού προορισμού, και μάλιστα νοσηματοδοτημένου και ποιοτικού. Συμβάλλει δε σ’ αυτό και η ανθεκτικότητα της νοσταλγίας του ‘απολεσθέντος παραδείσου’ του χωριού που συνόδευσε την αστικοποίηση (Σχίζας, 2009).

7. «ΕΙΜΑΙ ΑΠΟ ΤΑ ΚΡΑΒΑΡΑ» – Η ΠΕΡΗΦΑΝΕΙΑ ΤΗΣ ΚΑΤΑΓΩΓΗΣ

Η επιστροφή στο χωριό συνοδεύεται και υποστηρίζεται ιδεολογικά από την επανεφεύρεση της αξίας του χωριού και της 'ιδιαίτερης πατρίδας'. Η προσήλωση στο χωριό, τις αξίες του και τον τρόπο ζωής του, χαρακτηρίζει όχι μόνο τους παλιότερους, που δεν έχουν και άλλες επιλογές, αλλά και νεότερους που βρίσκονται εκεί.

Η επιτόπια καθημερινότητα φέρνει τους κατοίκους σε άμεση επαφή με την υλική πραγματικότητα του τόπου (το φυσικό και ανθρωπογενές περιβάλλον, τους ανθρώπους, τις μνήμες, τις αφηγήσεις και τα έργα τους) και το βίωμα αυτό ενεργοποιεί συναισθήματα κατάφασης και την επιθυμία του 'ανήκειν'. Αυτές οι συναντήσεις μπορεί να μετατρέψουν αυθόρμητα ή με τομές 'συνειδητοποίησης' τον σχεδόν μνημειοποιημένο χώρο και χρόνο σε κανονικό (Μπάδα, 2003) και δημιουργούν μια ισχυρή «εντόπια» ταυτότητα.

Έτσι η παραμονή στο χωριό τα τελευταία χρόνια συνοδεύεται από εντυπωσιακή ανάπτυξη πολιτιστικών και εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων που στόχο έχουν να ερευνήσουν και να αναδείξουν την αξία της ιδιαίτερης πατρίδας και να δώσουν ευκαιρίες ποιοτικού χρόνου στους κατοίκους του καλοκαιριού: έρευνα της τοπικής ιστορίας, λειτουργία θερινού σχολείου, θεατρικές παραστάσεις, εκδηλώσεις τιμής και μνήμης στους παλαιότερους, διάνοιξη παλαιών μονοπατιών, επισκέψεις σε σημαντικές τοποθεσίες, κ.ά.

8. ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ

Οι δραστηριότητες και οι πρακτικές που παρουσιάζονται, όπως και η κρίση άλλωστε, δεν είναι κάτι καινοφανές για τον συγκεκριμένο (ορεινό) χώρο. Η κρίση, αποτέλεσμα συστημικού αδιεξόδου της καπιταλιστικής ανάπτυξης (Λαμπρόπουλος Α. 2009), επανέφερε στην καθημερινότητα παλιότερες πρακτικές. Αυτές ενδυναμώνονται και εμπλουτίζονται από τον ενθουσιασμό ή τα αδιέξοδα των νεότερων και από τις γνώσεις που έχουν αποκομίσει από τη ζωή τους στο άστυ. Οι πρακτικές αυτές μπορούν να αρθρώσουν σχήματα ζωής, ικανά πιθανώς να απαντήσουν στα αδιέξοδα της κρίσης, σε συγκεκριμένο τόπο και χρόνο. Παρόλα αυτά δεν μπορούμε να ισχυριστούμε ότι αποτελούν συνολική λύση. Πρέπει να λαμβάνουμε υπόψη ότι υπό τις παρούσες συνθήκες μπορούν να καλύψουν ικανοποιητικά μόνο ανθρώπους μεγαλύτερης ηλικίας ή ανθρώπους που έχουν και άλλα εισοδήματα και ότι δεν εξασφαλίζουν την δυνατότητα πιο μόνιμης παραμονής στο χωριό για τους νεότερους. Με την σημερινή κατάσταση η παραμονή στο χωριό συνοδεύεται από σημαντικές δυσκολίες (μειωμένη προσβασιμότητα, έλλειψη υπηρεσιών και υποστηρικτικού θεσμικού πλαισίου, κ.ά.) που το ξεπέρασμά τους είναι αναγκαίο για τους κατοίκους τους.

Όμως, οι πρακτικές αυτές, αντιπροτείνουν απέναντι στην κρίση την στροφή όχι προς μια 'σκληρή, παχύσαρκη οικονομία' αλλά προς μια οικονομία ποιότητας ζωής (Σχίζας, 2009) και έναν τρόπο ζωής διαφορετικό από τον καταναλωτικό των προηγούμενων χρόνων: αυτόν της λιτής αφθονίας (Λατούς, 2013). Η μεγαλύτερη δυσκολία για την κατανόηση της αξίας αυτού του μοντέλου είναι ότι οι δραστηριότητες αυτές και τα παραγόμενα αγαθά, κινούνται προς διαφορετική κατεύθυνση από αυτήν της λεγόμενης ανάπτυξης και 'επανεκκίνησης της οικονομίας εν κρίσει'.

Είναι σημαντικό να διατυπωθούν και να υποστηριχτούν σχήματα εναλλακτικών δραστηριοτήτων που θα συμβάλουν στη διατήρηση και ενεργητικότητα του πληθυσμού της περιοχής, μόνιμου και μετακινούμενου, και θα ενθαρρύνουν την δραστηριοποίησή τους στον αγροτικό τομέα. Στην κατεύθυνση αυτή μπορεί να διερευνηθεί περαιτέρω ο ρόλος των άτυπων αγροτικών δραστηριοτήτων, όχι ως μίας ακόμη μορφής ανομίας, αλλά ως μέσου αντιμετώπισης της κρίσης, ανάπτυξης ενός διαφορετικού τρόπου ζωής και μέσου ανασηματοδότησης του εξωαστικού χώρου ως τόπου ποιοτική ζωής.

9. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Βαΐου Ντ., Χατζημιχάλης Κ., 1997, *Με τη ραπτομηχανή στην κουζίνα και τους Πολωνούς στους αγρούς*, εκδ. Εξάντας, Αθήνα
- Καραγιαννόπουλος Χρ. (Σύμπραξη Αιτωλικής Αναπτυξιακής), 2004, *Μελέτη «Ανάγλυφου, μορφής βλάστησης και συγκεκριμενοποίηση των τεχνικών προδιαγραφών και του εξοπλισμού για την τοποθέτηση τηλεμετρικών συστημάτων για την απομακρυσμένη συλλογή και μέτρηση παραμέτρων στο δήμο Αποδοτίας»*, Δήμος Αποδοτίας
- Καρανικόλας Κ., Λαφαζάνη Π., Μυρίδης Μ., Ράμναλης Δ., 2003, «Η απερίημωση των ορεινών οικισμών της Ηπείρου τον 20ό αιώνα. Μια χαρτογραφική κατόπτευση», *Γεωγραφίες*, τ.5, Αθήνα, καλοκαίρι 2003, σ. 18-35
- Κάτου Μ., 2006, «Μελέτη Μετασχηματισμού του δήμου Αποδοτίας – Ορεινή Ναυπακτία: Η ανάπτυξη του τουρισμού – παραθερισμού και οι μεταβολές του χώρου», μεταπτυχιακή εργασία, ΕΜΠ, 2006
- Lucian-Liviu Albu and Mariana Nicolae, 2003, «Use of Households Survey Data to Estimate the Size of the Informal Economy in Romania», <http://dspace.cigilibrary.org/jspui/bitstream/123456789/15306/4/Part%203%20The%20Informal%20Economy%20in%20Southeast%20Europe.pdf?1>, (τελευταία επίσκεψη Σεπτέμβριο 2013)
- Λουλούδης Λ. 2003, «Από τα ‘τραγικό’ στο ‘μαγικό’ βουνό. Υπερτοπικές συνέργειες επιβίωσης της ορεινής κοινωνίας», *Γεωγραφίες*, τ.5, Αθήνα, καλοκαίρι 2003, σ. 36-56
- Λαμπρόπουλος Α., 2009, Πόλη και ύπαιθρος σε συνθήκες περιβαλλοντικής κρίσης, Στο: Κ. Μανωλίδης, Θ. Καναρέλης (επιμ.), *Πρακτικά Συνεδρίου: Η διεκδίκηση της υπαίθρου. Φύση και κοινωνικές πρακτικές στη σύγχρονη Ελλάδα*, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Ίνδικτος, σ. 49-62
- Λατούς, Σ. 2013, *Προς μια κοινωνία της λιτής αφθονίας*, εκδόσεις συναδέλφων
- Μπάδα Κ., 2003, «Η διαμόρφωση του τοπικού πολιτισμικού συστήματος», *Γεωγραφίες*, τ.5, Αθήνα, καλοκαίρι 2003, σ. 36-56
- Papandropoulos A., 2003, «The Shadow Economy in Southeast Europe», <http://dspace.cigilibrary.org/jspui/bitstream/123456789/15306/4/Part%203%20The%20Informal%20Economy%20in%20Southeast%20Europe.pdf?1>, (Τελευταία επίσκεψη Σεπτεμβρίου 2013)
- Σχίζας Γ., 2009. Η Ψυχαγωγική χρήση της υπαίθρου, Στο: Κ. Μανωλίδης, Θ. Καναρέλης (επιμ.), *Πρακτικά Συνεδρίου: Η διεκδίκηση της υπαίθρου. Φύση και κοινωνικές πρακτικές στη σύγχρονη Ελλάδα*, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Ίνδικτος, σ. 83-108
- «Ιστοσελίδα Κυδωνιάς»: http://www.kidonia.gr/diafora_files/diafora.html, (Τελευταία επίσκεψη Σεπτέμβριο 2013)

ΕΚΘΕΣΗ ΚΟΥΝΕΛΛΗ 2012: ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΜΑΣ;

Βίκυ Κερτεμελίδου

Δρ. Αρχιτέκτων – Μουσειολόγος, vickykert@gmail.com

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης στην Αθήνα, τον Απρίλη του 2012, διοργάνωσε μια ατομική έκθεση του Γιάννη Κουνέλλη, του ριζοσπαστικού καλλιτέχνη της *arte povera*, η οποία συνιστά μια «απάντηση» στην οικονομική και κοινωνική κρίση που βιώνει σήμερα η Ελλάδα. Ο καλλιτέχνης παρεμβαίνει στο χώρο του μουσείου έχοντας ως μέσο ακατέργαστα υλικά και ευτελή αντικείμενα, αγορασμένα από τα παλιατζήδικα της Αθήνας, που έχουν μικρή σχέση με αυτό που παραδοσιακά θεωρούμε έργο τέχνης, αποπειρώμενος τον σχολιασμό των κοινωνικο-οικονομικών συνθηκών του σήμερα. Η έκθεση του Κουνέλλη έχει ως πυρήνα τον καθημερινό άνθρωπο που συνθλίβεται μέσα στη σημερινή κοινωνική και οικονομική κρίση και αναπαριστά τους φόβους τις απώλειες αλλά και τις προσδοκίες του.

Λέξεις κλειδιά: *arte povera*, μουσείο, πολιτιστική αναπαράσταση, κοινωνική κρίση

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Παρόλο που το μουσείο ως θεσμός ανάγεται στον 18^ο αιώνα, η σχέση των καλλιτεχνών της αβάν-γκαρντ με το μουσείο ως χώρο έκθεσης της σύγχρονης τέχνης αποκτά στη διάρκεια του 20^{ου} μια νέα δυναμική, γίνεται πιο σύνθετη, πολυσήμαντη και αμφίδρομη, αντανακλά όχι μόνο τις αναζητήσεις και το διάλογο που αναπτύσσουν οι καλλιτέχνες με το μουσείο, αλλά και την εξελικτική πορεία του ίδιου του μουσείου, το ρόλο του στο σύγχρονο καλλιτεχνικό γίγνεσθαι και τον τρόπο με τον οποίο αυτό βλέπει το μέλλον του ως φορέας και μέσον παραγωγής γνώσης.

Το μουσείο, ένας κατεξοχήν δημόσιος χώρος καθώς είναι κοινωνικά και ιστορικά τοποθετημένο, έχει διαμορφωτικό αλλά και ανακλαστικό ρόλο στις κοινωνικές σχέσεις. Οι αναπαραστάσεις του καθρεπτίζουν την αντίληψη περί της κοινωνικής κατάστασης που βρίσκεται ο επισκέπτης αλλά και αυτός με τη σειρά του περιμένει να επιβεβαιώνονται οι αναπαραστάσεις του από το μουσείο. Έτσι το μουσείο στην προσπάθειά του να διευρύνει το κοινό του, διαμορφώνει την πολιτική του με τρόπο που προσελκύει επισκέπτες, συμπεριλαμβάνοντας και αυτούς στους οποίους ενδεχομένως αναφέρεται και ως πρόσφατα ήταν αποκλεισμένοι από το μουσείο για οικονομικούς και κοινωνικούς λόγους. Και όσο σημαντικότερη είναι η ανάγκη για συμμετοχή του κοινού τόσο περισσότερο

«ανοικτές» είναι οι εκθέσεις που οργανώνονται από το μουσείο, τόσο μεγαλύτερη είναι η ανάγκη να αφουγκραστεί το μουσείο το κοινό του και να συνυπάρξει μαζί του. Οι δε καλλιτέχνες, καθώς όλο και περισσότερο αναζητούν κάτι πέρα από την εξιδανικευμένη ουδετερότητα του λευκού εσωτερικού χώρου, του λευκού κύβου, συνδιαλέγονται με το μουσείο παρεμβαίνοντας και μεταβάλλοντας τον εκθεσιακό του χώρο, εισάγοντας με τα θέματά και την τεχνική τους πολλές φορές επίκαιρα ερωτήματα που αφορούν τον πλούτο, τα προνόμια, και την κοινωνική κρίση. Με αυτόν τον τρόπο το έργο τέχνης μεταβάλλεται και αυτό όπως και τα υπόλοιπα εκθέματα σε αντικείμενο ιστορικής ιδιαιτερότητας και αμιγούς εκθεσιακής αξίας.

Το Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης στην Αθήνα, επιθυμώντας να οργανώσει μια πολιτική έκθεση προσκάλεσε τον Γιάννη Κουνέλλη να «συνομιλήσει» με το μουσείο. Ο Γιάννης Κουνέλλης γεννήθηκε στον Πειραιά το 1936 και το 1956 έφυγε για την Ιταλία. Στα τέλη της δεκαετίας του '60 προσχώρησε στο ιταλικό καλλιτεχνικό κίνημα της *arte povera*. Ξεκίνησε την καλλιτεχνική του πορεία φιλοτεχνώντας πίνακες στους οποίους χρησιμοποιούσε βέλη, αριθμούς και τυπογραφικά σύμβολα, ενώ παράλληλα πειραματίστηκε με τρισδιάστατα υλικά και εγκαταστάσεις, δημιουργώντας ένα είδος σκηνής όπου οι θεατές γίνονται αναπόσπαστο και ενεργό κομμάτι του έργου. Η πρώτη του επαναστατική έκθεση, μια ζωντανή εγκατάσταση με άλογα, αποσκοπούσε στη μετατροπή του χώρου σε ένα θέατρο από το οποίο ξεπηδάει μια ένταση ανάμεσα στην πραγματική ζωή και στην καλλιτεχνική φαντασία. Ο πειραματισμός του με ανορθόδοξους συνδυασμούς υλικών και αντικειμένων συνεχίζεται και εξελίσσεται μέχρι σήμερα όπως θα δούμε παρακάτω με αφορμή τη συγκεκριμένη έκθεση.

2. ΚΟΙΝΑ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ, ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΡΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΠΡΩΤΟΠΟΡΙΑΚΑ ΚΙΝΗΜΑΤΑ ΤΕΧΝΗΣ ΤΟΥ 20^{ου} ΑΙΩΝΑ

Σύμφωνα με τον Adorno, η μετάβαση της καλλιτεχνικής πράξης από το υλικό και τη μορφή στην αισθητική έκφραση της σύγχρονης κοινωνίας σηματοδοτεί τον μετασχηματισμό της τέχνης από πνευματική κατάσταση σε συνειδησιακό αυτοπροσδιορισμό της κοινωνίας. Τα πρωτοποριακά και πειραματικά κινήματα της μοντέρνας τέχνης του 20^{ου} αιώνα έδειξαν ότι η τέχνη δε μιμείται πλέον τη φύση αλλά μέσω της αισθητικής πρότασης «κατασκευάζει» μια κοινωνική πραγματικότητα. Ο κόσμος δεν είναι πια ένα συμπαγές αντιληπτικό αντικείμενο αλλά μια διαρκής επικοινωνιακή κατάσταση για όλα αυτά που βιώνουμε ή δε μπορούμε να πούμε. Η δε χρήση των κοινών αντικειμένων στην ιστορία της τέχνης πάντα συμβάδιζε με κρίσεις της αστικής αισθητικής και της αστικής κοινωνίας γενικότερα.

Αρχικά ήταν ο Marcel Duchamp με τα *readymades*. Το Dada, ήταν ίσως το πιο βίαιο και ανατρεπτικό κίνημα που δημιουργήθηκε ως αντίδραση στον παραλογισμό του Α' Παγκόσμιου πολέμου και ήταν το *requiem* μιας άπληστης και απόλυτα υλιστικής κοινωνίας. Πρότεινε δράσεις που αποσκοπούσαν να στρέψουν την κοινωνία ενάντια στις δικές της μεθόδους χρησιμοποιώντας τα πράγματα στα οποία έδινε αξία, με τρόπο παράλογο και αντιφατικό (Argan, 1975:393). Ο σουρεαλισμός κληρονόμησε από το Dada την εχθρότητα προς την αστική τάξη διατυπώνοντας όμως θεωρίες και αρχές. Έτσι στην

ίδια κατηγορία με τα readymades είναι τα objets-trouvés ή ακόμα και το Merzbau του Schwitters.

Τα χρόνια που ακολούθησαν το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου έφεραν την άνθηση της βορειοαμερικανικής τέχνης μαζί με τον Ψυχρό Πόλεμο και το φόβο της πυρηνικής καταστροφής, την προοπτική μιας νέας εποχής τεχνολογικής προόδου, τη λιτότητα και τις στερήσεις στην Αγγλία και τις χώρες της Ευρώπης, σε αντιδιαστολή με την υπόσχεση της αφθονίας που αντιπροσώπευε η μαζική κουλτούρα της Αμερικής. Ο ακαδημαϊκός μοντερνισμός και ιδιαίτερα ο αφηρημένος εξπρεσιονισμός που ήταν η κυρίαρχη ζωγραφική τάση της εποχής, έγινε ο στόχος των αβάν-γκαρντ κινήματων της εποχής όπως της ομάδας Independent Group και του κινήματος της Pop Art. Τα προϊόντα της καταναλωτικής κοινωνίας, ή μάλλον τα υπολείμματά της, τα σκουπίδια, ήταν το μέσο που χρησιμοποίησαν οι Nouveau Réalistes με βασικό εκπρόσωπο τον Arman, ο Claes Oldenburg, η ομάδα Fluxus, ο Joseph Beuys κ.α

Η ανάγκη των καλλιτεχνών να είναι μέρος των πολιτικών και κοινωνικών γεγονότων απετέλεσε σίγουρα ένα από τα κύρια συστατικά του κινήματος το οποίο ο Germano Celant ονόμασε *arte povera*. Με κοινές ρίζες με τα κινήματα Fluxus, Minimal και Conceptual, η γενιά των καλλιτεχνών της *arte povera* ενσωματώνουν την εννοιολογική αναζήτηση στην υλική παρουσία. Η *arte povera* διαλέγεται με το θεατή μέσα από θραύσματα υλικών, εννοιών, λέξεων. Ακατέργαστα, ασήμαντα και ευτελή υλικά μεταλλάσσονται σε αισθητικά προϊόντα με πνευματική ενέργεια. Από πολλές απόψεις η *arte povera* ήταν ένα έντονα πολιτικοποιημένο κίνημα. Οι θέσεις της και οι δράσεις της δε διέφεραν πολύ από τους συνοδοιπόρους της αμερικανικής και ευρωπαϊκής εννοιολογικής τέχνης, της τέχνης της performance και της land art όπως ο Joseph Beuys ή ο Richard Long. Σε αντίθεση όμως με τον Beuys στόχος δεν είναι ο πολιτικός μετασχηματισμός της κοινωνίας αλλά η μέσω των αισθήσεων βίωση και κριτική προσέγγιση της καλλιτεχνικής πράξης. Ο δε θεατής καλείται, συχνά με αυτοβιογραφική φόρτιση, να επαναπροσδιορίσει τη στάση του απέναντι στα έργα ενεργοποιώντας μνήμες και εκμεταλλευόμενος συνειρμούς.

3. Ο ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΗ ΓΙΑ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ

Για τον Κουνέλλη η σημερινή οικονομική κρίση δεν είναι κάτι που μπορεί να γίνει κατανοητό μέσα από «την απλή παραβολή αριθμών και ποσοστών». Αυτό που απασχολεί τον Κουνέλλη είναι ο αντίκτυπος που έχει στον άνθρωπο και στο περιβάλλον του. Με κέντρο λοιπόν τον άνθρωπο δημιουργεί ένα έργο in situ, μια έκθεση στην οποία αν και φαίνεται να απουσιάζει το ανθρώπινο σώμα, είναι απτά παρόν σε σχεδόν όλες τις εικονογραφικές θέσεις. Είναι ο ακρογωνιαίος λίθος της δουλειάς του Κουνέλλη. Δρώντας μέσα στον εικονογραφικό χώρο – που τον θεωρεί ως δημόσιο χώρο – θέλει να συμμετέχει στο θέατρο της πραγματικής ζωής. Όλο του το έργο είναι μια διαδρομή ανάμεσα στη μνήμη, την ιστορία και τη ρεαλιστική πραγματικότητα του σήμερα. Μιλάει για ιστορίες απλών, καθημερινών, μεροκαματιάρηδων ανθρώπων που νιώθουν «το καράβι να βουλιάζει» και μάλιστα συνδέει την αυτοκτονία του συνταξιούχου στο Σύνταγμα τη μέρα των εγκαίνιων με το έργο του στο οποίο ένα μαχαίρι αιωρείται ως σημείο στίξης της έκθεσης.

Η τέχνη του Κουνέλλη δένεται απρόβλεπτα με τη ζωή, με το σήμερα. «Συνομιλεί» με το μουσείο αλλά και με όσα συμβαίνουν γύρω μας μέσω της ιδιότυπης προσωπικής γλώσσας που έχει αναπτύξει, χρησιμοποιώντας ετερόκλητα αντικείμενα, βιομηχανικά και φυσικά προϊόντα. Εφημερίδες, κάρβουνο, σακιά από λινάτσα, παλιά παπούτσια και σκελετοί γυαλιών οράσεως, παλτά, χρώμα και σίδερο είναι οι πρώτες ύλες για τις συνθέσεις του, που απλώνει στους χώρους του νεοκλασικού κτηρίου του Μουσείου Κυκλαδικής Τέχνης. Υλικά που έψαξε στα παλιατζίδικα και τις αγορές της Αθήνας. Έτσι οι προσωπικές ιστορίες και η ιστορία του τόπου, της Αθήνας του σήμερα, αποκτούν την ίδια βαρύτητα. Τα αντικείμενα αυτά κουβαλούν την ιστορία μιας πόλης που έχει ζήσει αλλεπάλληλες μεταβολές ως προς τον πληθυσμό, τις ιδεολογίες και τα επίπεδα ευμάρειας αλλά και μερικές ακραίες αλλαγές τα τελευταία χρόνια. «*Τέχνη σκληρή ναι, αλλά όχι πένθιμη*», επιμένει ο Γιάννης Κουνέλλης. Ωστόσο τα μαύρα πανιά, ενδεχόμενο σύμβολο πένθους για όσα συμβαίνουν στις δύο πατρίδες του, την Ελλάδα και την Ιταλία, υπάρχουν παντού και ένα μάρμαρο στο μέγεθος μιας ταφόπλακας πάνω σε ένα σωρό από σακιά και χρώμα, βρίσκεται «στην αρχή της έκθεσης σαν διαπασών».

Σχήμα 1. Οι πρώτες ύλες για τις συνθέσεις του Κουνέλλη

Η έκθεση ήταν το απόσταγμα διάφορων σημαντικών θεμάτων που διαποτίζουν τη δουλειά του Κουνέλλη, ο οποίος συχνά συνδυάζει προηγούμενες δουλειές του σε νέες διατάξεις προσθέτοντας συγχρόνως νέα έργα. Τα υλικά, οι φόρμες και οι συνδυασμοί τους αποτελούν μια εγκυκλοπαιδική σύνοψη της κοινωνικο-οικονομικής πραγματικότητας. Στο ισόγειο μεγάλη ένταση αποπνέουν οι εγκαταστάσεις από τα περίφημα σακιά από λινάτσα γεμάτα με κάρβουνα στο ρόλο του τραγικού χορού, που περικλείουν αυτή τη φορά, άλλοτε μια στοίβα από γυαλιά οράσεως, ανακαλώντας τη μακάβρια μνήμη του ολοκαυτώματος, και άλλοτε θραύσματα από εκμαγεία με σύγχρονα φύλλα εφημερίδων. Το κύριο έκθεμα, ένα τεράστιο σιδερένιο καβαλέτο με ραμμένα μεταξύ τους παλτά φέρνουν στη μνήμη τη ζωγραφική επιφάνεια του Κουνέλλη που αποτελείται πάντα από τις σκοτεινές λαμαρίνες συγκεκριμένου μεγέθους, που λόγω σχήματος, μεγέθους και χρωματικών τονισμών αναφέρεται στο *Μαύρο Τετράγωνο* του Kazimir Malevich (Roelstraete, D. 2002:26).

Σχήμα 2. Το σιδερένιο καβαλέτο και το μαύρο ύφασμα που καλύπτει τον πολυέλαιο

Η βίαιη χειρονομία με την οποία ο Κουνέλλης κρεμά ένα μαύρο ύφασμα για να καλύψει τον πολυέλαιο του κεντρικού χώρου, μοιάζει με το σφρίγος της ζωγραφικής-δράσης του Jackson Pollock στον οποίον συχνά αναφέρεται ο καλλιτέχνης. Η απόφαση του Pollock να εγκαταλείψει τον τοίχο ως υποστηρικτική επιφάνεια του έργου, άνοιξε νέους ορίζοντες στον εικονογραφικό χώρο. Η ζωγραφική έγινε τώρα μέρος της πραγματικότητας, η ίδια μια πραγματικότητα, αντί απλώς να την αναπαριστά μέσα από τη «κριτική απόσταση» της ζωγραφικής του καβαλέτου. Ο ρεαλισμός του Κουνέλλη είναι ότι η ζωγραφική του *είναι πραγματικότητα*: μέσω της υλοποίησης αυτού που ο πίνακας παρουσιάζει, προσπαθεί να διαπεράσει το παράθυρο που απομονώνει την τέχνη από τη ζωή.

Μέσα από μια διαδρομή που ξεκινά από τα έργα του ισογείου σε μια πιο αναπαραστατική γλώσσα, οδηγούμαστε προοδευτικά στον όροφο όπου επικρατεί ένα πιο δραματοποιημένο εκφραστικό λεξιλόγιο. Αυτή η προσωπική και συγχρόνως βιωματική γραφή μετατρέπεται σε ένα εικαστικό αλφάβητο με ευρέως αναγνώσιμο χαρακτήρα. Πάντα με ευτελή, κοινά και χρησιμοποιημένα υλικά είναι η μετάγγιση της εικόνας της κρίσης στο χώρο του μουσείου, η ταυτόχρονη παρουσίαση μιας πραγματικότητας μέσα σε μια άλλη, μιας νέας αισθητικής η οποία έρχεται σε πλήρη αντίθεση με την αισθητική του εκλεπτυσμένου κτηρίου. Ο καλλιτέχνης μετατρέπει το χώρο του μουσείου σε αναπόσπαστο μέρος του τελικού έργου, μια σκηνή θεάτρου όπου χώρος και επισκέπτες συμμετέχουν σε μια παράσταση.

Σχήμα 3. Ο άδειος χώρος του ορόφου με «παρατημένα» παπούτσια, καπέλα και παλτά

Και αν οι εγκαταστάσεις του ισογείου βοηθούν να λυθεί «το γλωσσικό πρόβλημα» όπως σημειώνει ο ίδιος, δηλαδή ο τρόπος που θα «διαβαστεί» το έργο του από τον επισκέπτη της έκθεσης, ο άδειος χώρος του ορόφου με παρατημένα παπούτσια, παλτά και καπέλα, εμφατικά σύμβολα μιας αισθητικής της εξαφάνισης, μπορεί ίσως σε μια πρώτη επιφανειακή ανάγνωση να αντιπροσωπεύουν την καταστροφική απώλεια μιας χρυσής εποχής αλλά συγχρόνως εκφράζουν μια ελπίδα για την επιστροφή εκείνης της εποχής.

4. Η ΠΡΟΣΛΗΨΗ ΤΗΣ ΕΚΘΕΣΗΣ ΤΟΥ ΚΟΥΝΕΛΛΗ ΑΠΟ ΤΟΝ ΕΠΙΣΚΕΠΤΗ

Η Ελλάδα βιώνει σήμερα μια φάση μεγάλης αναταραχής, μια περίοδο σκληρής οικονομικής ύφεσης, η οποία όμως είναι και βαθιά κοινωνική και πολιτική. Μια περίοδο που έχει θέσει σε μια νέα διάσταση τον τρόπο που βλέπουμε τον εαυτό μας και επαναπροσδιορίζουμε την ταυτότητά μας, ατομική ή εθνική. Και αυτό εκφράζεται στις σύγχρονες εκθέσεις. Η έκθεση αυτή του Γιάννη Κουνέλλη καθρεπτίζει το σημερινό πολιτισμό αλλά και την κοινωνία και τους ανθρώπους του. Αποτελεί, κατά τον Ντένη Ζαχαρόπουλο, ένα σύγχρονο «ανθρωπολογικό μουσείο» έχοντας ως πυρήνα τον καθημερινό άνθρωπο, τον εργαζόμενο που μοχθεί και συνθλίβεται. Η έκθεση αποτυπώνει τόσο άμεσα τη σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα, ίσως περισσότερο από τα δημοσιογραφικά κείμενα ή τα τηλεοπτικά πλάνα, καθώς ο Κουνέλλης με διεισδυτικό βλέμμα προς την κοινωνία εικονοποιεί τις αδυναμίες, τους φόβους, τις απώλειες αλλά και τις προσδοκίες της. Ο επισκέπτης ανακαλύπτοντας κοινά σημεία επαφής από την καθημερινότητά του με όσα βλέπει στο μουσείο ταυτίζεται με τα εκθέματα, τα φθαρμένα παλτά και παπούτσια, τα σακιά, και τα άδεια μπουκάλια, τα οποία τον αφυπνίζουν και του δημιουργούν ανάμικτα συναισθήματα αμηχανίας, δυσφορίας, ενόχλησης. Κοιτάζοντας τα έργα, ο θεατής συσχετίζει τα ίχνη της ανθρώπινης παρουσίας με το υλικό των τσουβαλιών για κάρβουνο ή με οποιοδήποτε άλλο χρηστικό ύφασμα, που τώρα είναι παγιδευμένο στις σιδερένιες δομές, αδειανό και συνεπτυγμένο στο σημείο μηδέν της προηγούμενης του ύπαρξης. Συγκροτείται έτσι μια δομημένη αφήγηση και αυτή η βιωματική προσέγγιση καθιστά τον επισκέπτη ερμηνευτικό συμμετόχο.

«Δε θα μπορούσε να γίνει έργο τέχνης η ζωή του καθενός μας;» ρωτάει ο Foucault σε μια διάλεξη στο Πανεπιστήμιο του Berkley. Στις συνθέσεις του Κουνέλλη, όπως κοιτάμε τα σκουπίδια ενός νοικοκυριού για να καταλάβουμε τους ανθρώπους του, με τον ίδιο τρόπο κοιτάμε τα «σκουπίδια» ενός πολιτικού και οικονομικού συστήματος μιας χώρας σε κρίση. Και μπορεί ο επισκέπτης να κινδυνεύει να συνθλιβεί από το βάρος της τραγικής καθημερινότητας που ζωντανεύει γύρω του, την ίδια στιγμή όμως στον ανθρωπισμό του Γιάννη Κουνέλλη αναφαίνεται να εμπεριέχεται ελπίδα.

5. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Argan G. C., 1975. *Η Μοντέρνα Τέχνη*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο.
- Christov-Bakargiev C., 1999. *Arte povera*, Phaidon, London
- Δημητρακοπούλου, Σ., 2012. «Εγκαίνια σε ύφος Arte Povera», Στο: <http://www.lifo.gr>, τελευταία επίσκεψη 8/09/13

- Foster H., Krauss R., Bois Y.A. και Buchloh B., 2009. *Η Τέχνη από το 1900*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη.
- Κερτεμελίδου Π. «Το βιομηχανικό χρηστικό αντικείμενο ως μέσο συγκρότησης και αναπαράστασης του σύγχρονου κόσμου. Συλλογές και εκθέσεις, σημασίες και ταυτότητες», διδακτορική διατριβή, Ε.Μ.Π., Αθήνα, 2012.
- Κουνέλλης Γ., 2012. «Artist's Talk: JANNIS KOUNELLIS part 1-2», Στο: <http://www.youtube.com>, τελευταία επίσκεψη 10/09/13
- Κουνέλλης Γ., Μπαμπούσης Μ., McEvilley T., Κοσκινά Κ., 1997. *Κουνέλλης: Μ/Υ Ιόνιον Πειραιάς*, Μπάστας – Πλέσσας, Αθήνα.
- Κουνέλλης Γ. 1995. *Στην πεδιάδα του Ιονίου*, ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΑΣΤΑΝΙΩΤΗ, Αθήνα.
- Κουνέλλης Γ. 1991. *Λιμναία Οδύσσεια. Κείμενα και συνεντεύξεις 1966-1989*, ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΓΡΑ, Αθήνα.
- Lumley R., 2004. *Arte povera*, Tate Pub., London.
- Λυμπεροπούλου Κ., 2012. «Γιάννης Κουνέλλης: με ορίζοντα τον άνθρωπο», Στο: <http://www.tovima.gr/culture>, τελευταία επίσκεψη 16/09/13
- Μπούνια Α., 2006. Μουσεία και αντικείμενα: «κατασκευάζοντας» τον κόσμο, Στο: Δ. Παπαγεωργίου, Ν. Μπουμπάρης, Ε. Μυριβήλη (επιμ.), *Πολιτιστική Αναπαράσταση*, Εκδ. Κριτική, Αθήνα, σ.141-164
- Πουρνάρα Μ., 2012. «Ο Έλληνας της arte povera», Στο: *Η Καθημερινή, Ζωή Οικολογία Πολιτισμός Αθλητισμός* 19.05.12, σ.1
- Roelstraete D., 2002. Rhapsody of the Real. Mapping the Art of Jannis Kounellis Στο: Kounellis, J. Roelstraete, D. *Kounellis*, Charta, Milano, σ. 13-38

Η ΕΠΙΧΕΙΡΟΥΜΕΝΗ ΠΡΟΚΡΙΣΗ ΤΟΥ ΕΥΕΛΙΚΤΟΥ ΚΑΙ ΚΑΤΑ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΧΩΡΙΚΟΥ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ - ΛΟΓΟΣ ΚΑΙ ΑΝΤΙΛΟΓΟΣ

Ρένα Κλαμπατσέα

Λέκτορας Ε.Μ.Π., rklabatsea@arch.ntua.gr

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Την πρόσφατη περίοδο επιχειρείται συστηματικά η αποδιάρθρωση του συστήματος χωρικού σχεδιασμού στην Ελλάδα, το οποίο δομήθηκε κυρίως κατά τις δεκαετίες '80 και '90. Η επίκληση της κρίσης και της ανάγκης αναδόμησης ή αποδόμησής του αποτελεί τη συνήθη αιτιολόγηση. Σειρά νόμων και υπουργικών αποφάσεων με αξιοπρόσεκτη ταχύτητα και συχνότητα αντικαθιστούν από τις αρχές του 2010, προϋφιστάμενες της κρίσης ρυθμίσεις για το χώρο, στο πλαίσιο της διευκόλυνσης μεγάλων και στρατηγικών επενδύσεων, εκχώρησης της δημόσιας γης κλπ., στη σκιά όμως ενός συστήματος χωρικού σχεδιασμού που δεν συνάδει απαραίτητως ή και αντιπαραβάλλεται ευθέως με τις αποσπασματικές διευκολύνσεις. Η εικόνα που σταδιακά σχηματιζόταν από την επεξεργασία των κατευθύνσεων ή κανονιστικών όρων του μωσαϊκού των σχετικών ρυθμίσεων, προϋπέθετε για τη στόχευση υιοθέτησης ενός ευέλικτου και κατά περίπτωση σχεδιασμού του χώρου, άξονα ανάλογων χωρικών πολιτικών, απαλλαγμένου από βασικές και καθολικής ισχύος αρχές και στόχους που υπηρετούν τις ανάγκες της κοινωνίας στη συγκυρία της κρίσης.

Η παρούσα εργασία στοχεύει στην αξιολογική αφήγηση των κύριων σταδίων της επιχειρούμενης αποδιάρθρωσης/ακύρωσης του σχεδιασμού του χώρου που ακολουθήθηκαν έως την προαναγγελθείσα μεταρρύθμιση του συστήματος χωρικού σχεδιασμού. Η σχετική τεκμηρίωση βασίζεται στην εξέταση κριτηρίων που εδράζονται στην κοινωνική δικαιοσύνη, στον κοινωνικό έλεγχο και στη συμμετοχή, αποτυπώνοντας την αντίστιξη λόγου και αντιλόγου για την επιχειρούμενη πρόκριση του ευέλικτου και κατά περίπτωση σχεδιασμού στη συγκυρία της κρίσης, μέσω της αναφοράς ενδεικτικών περιπτώσεων σύγχρονου σχεδιασμού και χωρικών πολιτικών.

Λέξεις κλειδιά: χωρικός σχεδιασμός, μεταρρύθμιση, ευελιξία, κρίση

1. ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΑΝΑΦΟΡΑΣ

Το σύστημα χωρικού σχεδιασμού στην Ελλάδα διαρθρώθηκε επί σειρά δεκαετιών στη βάση της αναγκαίας ρύθμισης του χώρου υπό κρατική μέριμνα. Ειδικότερα από το 1975 «η χωροταξική αναδιάρθρωση της χώρας, η διαμόρφωση, η ανάπτυξη, η πολεοδόμηση και η επέκταση των πόλεων και των οικιστικών γενικά περιοχών υπάγεται στη ρυθμιστική αρμοδιότητα και τον έλεγχο του κράτους, με σκοπό να εξυπηρετείται η λειτουργικότητα και η ανάπτυξη των οικισμών και να εξασφαλίζονται οι καλύτεροι δυνατοί όροι διαβίωσης»

(παρ. 2 άρθρο 24, Σύνταγμα της Ελλάδας). Ο πολεοδομικός και χωροταξικός σχεδιασμός καθώς και η προστασία του περιβάλλοντος, φυσικού και πολιτιστικού, συνεχίζει ν' αποτελεί έως σήμερα υποχρέωση του κράτους βάσει της σχετικής συνταγματικής επιταγής.

Σύμφωνα με τις νεότερες προσεγγίσεις στα τέλη του 20^{ου} αιώνα, ο χωρικός σχεδιασμός αφορά, ως χωρικός, τις στατικές και δυναμικές συνιστώσες οικονομικών και κοινωνικών δραστηριοτήτων στις διαφορετικές εδαφικές ενότητες και ως σχεδιασμός, αναφέρεται στη διαμόρφωση ενός πλαισίου προσανατολισμού για τη δράση θεσμικών υποκειμένων όπως προσδιορίζονται από το σύστημα διοίκησης ή διακυβέρνησης καθώς και μιας μελλοντικής εικόνας και των απαραίτητων ενεργειών για την υλοποίηση της χωρικής ανάπτυξης (Ανδρκοπούλου, κ.ά., 2007).

Από τις αρχές του 2010 «σχεδιάζεται» και υλοποιείται συστηματικά η αποδιάρθρωση του συστήματος χωρικού σχεδιασμού στην Ελλάδα, το οποίο δομήθηκε κυρίως κατά τις δεκαετίες '80 και '90. Υπό τη σκιά της κρίσης, διαπιστώνονται περιορισμοί και ακαμψία του συστήματος χωρικού σχεδιασμού που ενοχοποιούνται για την παρεμπόδιση των επενδύσεων και συνεπώς «της ανάπτυξης». Το δημόσιο συμφέρον αναδύεται ως ταυτόσημο της ανάγκης απορρύθμισης του χώρου, ή της κατά περίπτωση ρύθμισής του υπό κρατική εποπτεία. Σημαντικός αριθμός νόμων και υπουργικών αποφάσεων αντικαθιστούν συνεχώς από τις αρχές του 2010, προϋφιστάμενες της κρίσης ρυθμίσεις για το χώρο. Η διευκόλυνση μεγάλων και στρατηγικών επενδύσεων, εκχώρησης της δημόσιας γης σε ιδιώτες – επενδυτές συχνά επικαλείται την ανάγκη της επιτάχυνσης και της απλούστευσης των απαιτούμενων έως τότε διαδικασιών, που περιλαμβάνονται εντός ενός συστήματος χωρικού σχεδιασμού που δεν συνάδει απαραίτητως ή και αντιπαραβάλλεται ευθέως με τις αποσπασματικές ρυθμίσεις.

Ανατρέχοντας στους τρόπους και τους όρους δόμησης του ισχύοντος συστήματος χωρικού σχεδιασμού, οφείλει κανείς ν' αναφερθεί σε προβληματικότητες, κενά, υστερήσεις, στοιχεία μιας επίκτητης παθογένειας άμεσα συνδεδεμένα με το κοινωνικοπολιτικό υπόβαθρο κάθε χρονικής περιόδου και τις κυρίαρχες επιλογές διαχείρισής του. Η επιχειρούμενη μεταρρύθμιση του πλαισίου λειτουργίας του χωρικού σχεδιασμού επικαλείται ακριβώς αυτούς τους **λόγους** για να στηριχθεί η αναγκαιότητα προώθησής της. Στον **αντίλογο** προβάλλεται η ανάγκη για την μη απαλλαγή του νέου συστήματος από καθολικής ισχύος αρχές και στόχους που υπηρετούν τις ανάγκες της κοινωνίας στη συγκυρία της κρίσης. Η εξ αρχής υιοθέτηση ενός ευέλικτου και κατά περίπτωση σχεδιασμού του χώρου αποτελεί το θεμέλιο λίθο σύστασης της επιχειρούμενης μεταρρύθμισης σηματοδοτώντας παράλληλα το πεδίο αντιπαραθέσης λόγου-αντιλόγου στο επιστημονικό, κοινωνικό και πολιτικό επίπεδο. Οι ακόλουθες αφηγήσεις επιχειρούν να συμβάλουν στο σχετικό διάλογο μέσω της ανάδειξης ενός πλέγματος κριτηρίων/παραμέτρων αξιολόγησης του σχεδιασμού που προκρίνεται στη συγκυρία της κρίσης.

2. Η ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΤΟΥ ΙΣΧΥΟΝΤΟΣ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ ΧΩΡΙΚΟΥ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Οι παθογένειες, ελλείψεις, επικαλύψεις του συστήματος χωρικού σχεδιασμού στην Ελλάδα αποτελούν προσφιλές αντικείμενο διαλόγου, συνήθως επιστημονικών και

συναφών επαγγελματικών φορέων (βλ. Εργαστήριο ΣΕΠΟΧ, Αθήνα 16/3//2012) και δευτερευόντως φορέων διοίκησης/αυτοδιοίκησης ή και ΜΚΟ και σπανιότερα τοπικών κοινωνιών. Η κατάρτιση ενός Τοπικού Σχεδίου αποτελεί τη συνηθέστερη αφορμή για τη γνωριμία τοπικών κοινωνιών με θέματα χωρικού σχεδιασμού επικυρώνοντας την ιδιοκτησία ως βάση αντίληψης - ενδιαφέροντος της χωρικής ρύθμισης / οργάνωσης / ανάπτυξης του τόπου. Το κείμενο πρόσκλησης κλειστού διαλόγου μεταξύ ΥΠΕΚΑ και εμπλεκόμενων φορέων για την πρόταση «αναγκαίας» μεταρρύθμισης χωρικού σχεδιασμού το Νοέμβριο του 2012, προτάσσει τον εντοπισμό των βασικών προβλημάτων του ισχύοντος χωρικού σχεδιασμού ως αφετηρία στόχευσης της μεταρρύθμισής του. Ως τέτοια αναγνωρίζονται (λόγος) *η πολυνομία, οι ασάφειες και οι συγκρούσεις των ρυθμίσεων, ο ελλιπής συντονισμός μεταξύ των διαφόρων επιπέδων σχεδιασμού και οι βραδείες διαδικασίες κατάρτισης, έγκρισης και αναθεώρησης ή επικαιροποίησης που έχουν ως αποτέλεσμα την αδυναμία ορθής και έγκαιρης οργάνωσης του χώρου.*

Στον αντίλογο αναγνωρίζονται δύο βασικοί νόμοι (2508/97 και 2742/99) που αποτελούν το πλαίσιο του πολεοδομικού και χωροταξικού σχεδιασμού και σειρά διαδικασιών εφαρμογής τους που δεν στοιχειοθετούν απαραίτητως και αποκλειστικώς την ανάγκη μεταρρύθμισης του συστήματος/πλασίου χωρικού σχεδιασμού. Οι αναφερόμενες βραδείες διαδικασίες που συνοδεύουν το σχεδιασμό μπορούν να αντιμετωπιστούν με μικρές διορθωτικές αλλαγές μετά την αναγνώριση της αιτίας της προβληματικότητάς τους.

Στη συνέχεια παράθεσης των προβλημάτων του σχεδιασμού ο λόγος γίνεται σαφέστερος καθώς *οι χρονοβόρες διαδικασίες που αποθαρρύνουν ή και ματαιώνουν την υγιή επιχειρηματικότητα, σε συνδυασμό με την ακαμψία των χωροθετικών ρυθμίσεων καθιστούν επιβεβλημένη τη μεταρρύθμιση.*

Ο αντίλογος τεκμηριώνεται στη βάση του υποκειμένου του χωρικού σχεδιασμού, δηλαδή για ποιόν σχεδιάζουμε τελικά (Κλαμπατσέα, 2011 & 2012), ποιός είναι ο στόχος του χωρικού σχεδιασμού, ανεξαρτήτως δε του επιπέδου αναφοράς του. Η χρήση του χαρακτηρισμού της ακαμψίας των χωροθετικών ρυθμίσεων αποτυπώνει το «πρόβλημα» και προοιωνίζει την κεντρική ιδέα επίλυσής του και κατάρτισης της πρότασης μεταρρύθμισης.

Η αναφορά στις *τρέχουσες ανάγκες της χώρας που περιλαμβάνουν τις αναπτυξιακές επενδύσεις* συμπληρώνεται από την *βελτίωση της ποιότητας ζωής στις πόλεις και τους οικισμούς της χώρας με την παράλληλη εξασφάλιση της περιβαλλοντικής προστασίας, στο πλαίσιο του ορισμού του αντικειμένου της «επιβεβλημένης μεταρρύθμισης» (λόγος).*

Στον αντίλογο καταγράφεται η έλλειψη περιγραφής/χαρακτηρισμού και αξιολόγησης προτεραιοτήτων των λοιπών τρεχουσών αναγκών (πλην των αναπτυξιακών επενδύσεων) ενώ η αναφορά στην ποιότητα ζωής και την προστασία του περιβάλλοντος αποτελεί τις λέξεις-κλειδιά στο υφιστάμενο πλαίσιο χωρικού σχεδιασμού.

Αξιοσημείωτη είναι η απουσία στο λεξιλόγιο, όρων όπως κρίση, ύφεση, υποβάθμιση, απαξίωση, φτωχοποίηση κ.ά. που θα όφειλαν να αποτελούν στοιχεία περιγραφής των τρεχουσών αναγκών πολυπληθών ομάδων/στρωμάτων της ελληνικής κοινωνίας, εντοπισμένα στον αστικό χώρο και την ύπαιθρο.

3. ΤΑ ΔΟΜΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΗΣ ΕΠΙΚΕΙΜΕΝΗΣ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗΣ - Η ΑΠΟΔΟΜΗΣΗ ΤΗΣ ΣΗΜΑΣΙΑΣ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΕΛΕΓΧΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΠΟΔΟΣΗΣ

Η στόχευση του εγχειρήματος της μεταρρύθμισης του συστήματος χωρικού σχεδιασμού καταδεικνύει τόσο τη βάση εκκίνησης όσο και τη νοηματοδότηση των αξόνων της πρότασης. Στον Πίνακα 1 αποδελτιώνονται οι λέξεις-κλειδιά των στόχων της μεταρρύθμισης και επιχειρείται η συσχέτισή τους με νόμους που ήδη ισχύουν από το 2010 έως σήμερα.

Πίνακας 1. Αναγνώριση-συσχέτιση δομικών στοιχείων μεταρρύθμισης με υφιστάμενους νόμους

Δομικά στοιχεία μεταρρύθμισης	Νόμοι κατά τη χρονική περίοδο 4/2010 έως 9/2013
Απλούστευση	N.3851/2010, Επιτάχυνση ανάπτυξης ΑΠΕ
Διευκόλυνση	N.3894/2010, Επιτάχυνση και διαφάνεια υλοποίησης Στρατηγικών Επενδύσεων
Επιτάχυνση	N.4138/2013, Επείγουσες ρυθμίσεις του ΥΠΕΚΑ και άλλες διατάξεις
Συνοχή χωρικών, τομεακών, περιβαλλοντικών πολιτικών	N.3889/2010, Χρηματοδότηση περιβαλλοντικών παρεμβάσεων, Πράσινο Ταμείο, Κύρωση δασικών χαρτών κλπ N.3983/2011, Εθνική στρατηγική για την προστασία και διαχείριση του θαλάσσιου περιβάλλοντος-Εναρμόνιση με την Οδηγία 2008/56/ΕΚ του ΕΚ και του Συμβουλίου της 17 ^{ης} Ιουνίου 2008 κ.ά.
Ανάπτυξη	N.3986/2011, Επείγοντα μέτρα εφαρμογής Μεσοπρόθεσμου Πλαισίου Δημοσιονομικής Στρατηγικής 2012-15
Βελτίωση επιχειρηματικού περιβάλλοντος	N.4002/2011, Τροποποίηση της συνταξιοδοτικής νομοθεσίας του Δημοσίου – Ρυθμίσεις για την ανάπτυξη και τη δημοσιονομική εξυγίανση-Θέματα αρμοδιότητας υπουργείων Οικονομικών, Πολιτισμού και Τουρισμού και Εργασίας και Κοινωνικής Ασφάλισης (<i>Σύνθετα τουριστικά καταλύματα</i>)
Απαλλαγή Αξιοπιστία	N.4046/2012, Έγκριση των Σχεδίων Συμβάσεων Χρηματοδοτικής διευκόλυνσης μεταξύ του Ε.Τ.Χ.Σ., της Ελληνικής Δημοκρατίας και της Τράπεζας της Ελλάδος, του Σχεδίου Μνημονίου συνεννόησης μεταξύ της Ελληνικής Δημοκρατίας, της Ευρ. Επιτροπής και της Τράπεζας της Ελλάδος κ.ά επείγουσες διατάξεις για τη μείωση του δημόσιου χρέους και τη διάσωση της εθνικής οικονομίας N.4062/2012, Αξιοποίηση πρώην αεροδρομίου ΕΛΛΗΝΙΚΟ-Πρόγραμμα ΗΛΙΟΣ κλπ N.4072/2012, Βελτίωση επιχειρηματικού περιβάλλοντος-Νέα Εταιρική μορφή-Σήματα-Μεσίτες Ακινήτων-Ρύθμιση θεμάτων Ναυτιλίας, Λιμένων και Αλιείας και άλλες διατάξεις N.4083/2012, Επείγουσες ρυθμίσεις επενδυτικών σχεδίων N.3908/2011 και Π.Δ.33/2011 N.4093/2012, Έγκριση Μεσοπρόθεσμου Πλαισίου Δημοσιονομικής Στρατηγικής 2013-2016 - Επείγοντα μέτρα εφαρμογής του N. 4046/2012 και του Μεσοπρόθεσμου Πλαισίου Δημοσιονομικής Στρατηγικής 2013-2016 N.4128/2013, Κύρωση της από 18 Δεκεμβρίου 2012 Πράξης Νομοθετικού Περιεχομένου «Κατεπείγουσες ρυθμίσεις για την οικονομική ανάπτυξη της χώρας» και άλλες διατάξεις N.4141/2013, Επενδυτικά εργαλεία ανάπτυξης, παροχή πιστώσεων και άλλες διατάξεις N.4146/2013, Διαμόρφωση φιλικού αναπτυξιακού περιβάλλοντος για τις Στρατηγικές και Ιδιωτικές Επενδύσεις και άλλες διατάξεις N.4152/2013, Επείγοντα μέτρα εφαρμογής των Νόμων 4046/2012, 4093/2012 και 4127/2013. N.4179/2013, Απλούστευση διαδικασιών για την ενίσχυση της επιχειρηματικότητας στον τουρισμό, Αναδιάρθρωση του ΕΟΤ και λοιπές διατάξεις
Κανόνες	N.3882/2010, Εθνική υποδομή γεωχωρικών πληροφοριών
Εργαλεία	N.3937/2011, Διατήρηση της βιοποικιλότητας
Θεσμοί	N.3843/2010, Ταυτότητα κτιρίων, υπερβάσεις δόμησης & αλλαγές χρήσης N.4014/2011, Περιβαλλοντική αδειοδότηση έργων δραστηριοτήτων, ρύθμιση αυθαιρέτων σε συνάρτηση με δημιουργία περιβαλλοντικού ισοζυγίου κ.ά. διατάξεις αρμοδιότητας ΥΠΕΚΑ N.4030/2011, Νέος τρόπος έκδοσης αδειών δόμησης, ελέγχου κατασκευών κλπ N.4067/2012, Νέος Οικοδομικός Κανονισμός N.4117/2013, Κύρωση της από 31 Οκτωβρίου 2012 Πράξης Νομοθετικού Περιεχομένου «Τροποποίηση της παρ. 16 του άρθρου 49 του Ν. 4030/2011 «Νέος τρόπος έκδοσης αδειών δόμησης, ελέγχου και λοιπές διατάξεις (Α' 249)» και λοιπές διατάξεις του ΥΠΕΚΑ N.4122/2013, Ενεργειακή απόδοση κτιρίων – Εναρμόνιση με την Οδηγία 2010/31/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου και λοιπές διατάξεις N.4164/2013, Συμπλήρωση των διατάξεων περί Εθνικού Κτηματολογίου και άλλες ρυθμίσεις N.4178/2013, Αντιμετώπιση της αυθαίρετης δόμησης-Περιβαλλοντικό Ισοζύγιο και άλλες διατάξεις
Δημόσιες πολιτικές	N.3852/2010, Νέα Αρχιτεκτονική της Αυτοδιοίκησης και της Αποκεντρωμένης Διοίκησης-Πρόγραμμα Καλλικράτης
Διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις	

Η μεταρρύθμιση συνίσταται σε βελτιώσεις της αποτελεσματικότητας και λειτουργικότητας του συστήματος χωρικού σχεδιασμού με διαχωρισμό μεταξύ χωροταξικών - πολεοδομικών σχεδίων και επενδυτικών σχεδίων. Η διάκριση των επενδυτικών σχεδίων από το σύστημα του σχεδιασμού συνηγορεί στην πρόκριση της υιοθέτησης ενός κατά περίπτωση σχεδιασμού, που δεν θα επιτάσσει την έκτακτη ανάγκη ή την εξαίρεση για τη νομιμοποίησή του αλλά θα αποτελεί τον κανόνα, τη μέθοδο προσέγγισης και διευθέτησης των χωρικών θεμάτων στην Ελλάδα, με έμφαση στις σημειακές παρεμβάσεις/χωροθετήσεις που θα αντιμετωπίζονται πλέον ερήμην υπερκείμενων σχεδιασμών. Στις περιπτώσεις δε, που αφορούν διοικητικές κυρίως ενότητες (Δήμος, Περιφέρεια κλπ.) ο σχεδιασμός θα οφείλει να εξασφαλίζει μεταξύ των επιπέδων του: *Συνεργασία, Αλληλοτροφοδότηση, Σύνθεση*, να στοχεύει στην *Αποτελεσματικότητα* και *Αποδοτικότητα*, να διαπνέεται από *Εξορθολογισμό*, και να προνοεί για την *Επικαιροποίησή* του, σύμφωνα με τα πορίσματα της συσταθείσας από το ΥΠΕΚΑ ομάδας εργασίας (30-10-2012) για τη μεταρρύθμιση του χωροταξικού και πολεοδομικού σχεδιασμού.

Η δεδηλωμένη πρόθεση της κυβερνητικής πολιτικής για την ένταξη ευέλικτων¹ διαδικασιών στο σχεδιασμό με στόχο την γρήγορη προώθηση έργων εθνικής ή περιφερειακής εμβέλειας και η σχετική αναγκαία προσαρμογή με σειρά νόμων της τελευταίας τριετίας (βλ. Πίνακα 1), αναδεικνύουν την αναγνώριση της πολυνομίας ως βασικού προβλήματος-υποβάθρου δόμησης της προτεινόμενης μεταρρύθμισης και αποδόμησης τους έως σήμερα ισχύοντος συστήματος χωρικού σχεδιασμού στην Ελλάδα. Αξιοσημείωτη είναι η απουσία αναφοράς όρων, όπως Διαφάνεια, Συμμετοχή, Δέσμευση, Έλεγχος, Ιεράρχηση, Προτεραιότητα, που θα επιχειρηματολογούσαν στον αντίλογο για ένα δημοκρατικό σχεδιασμό με έμφαση στις κοινωνικές ανάγκες και στη διασφάλιση μιας ενεργού συμβολής των τοπικών κοινωνιών ως κύριων εταίρων στη διαδικασία του σχεδιασμού.

Διακρίνονται δύο τύποι παρέμβασης των προκαταρκτικών μεταρρυθμιστικών πολιτικών στο ισχύον σύστημα χωρικού σχεδιασμού: α) η συνεχής και συστηματική υιοθέτηση μιας κατά περίπτωση/εξαίρεση ή έκτακτης ανάγκης προσέγγισης και ρύθμισης χωρικών θεμάτων προς όφελος ισχυρών οικονομικών συμφερόντων με αποκλεισμό των λοιπών ομάδων και στρωμάτων της ελληνικής κοινωνίας και β) η ελαστικοποίηση έως και αναίρεση κανόνων και μέτρων προγενέστερης καθολικής ισχύος, που στόχο είχαν την διατήρηση/διαφύλαξη φυσικών και πολιτιστικών πόρων (περιλαμβανομένης της δημόσιας περιουσίας) ως κοινωνικών/κοινών αγαθών, που δεν μπορούν να καταργηθούν απευθείας ή στο σύνολό τους αλλά καλούνται να προσαρμοσθούν στην επίτευξη της «υπό ανάκαμψη ανάπτυξης» (π.χ. Μελέτες Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων, Περιβαλλοντική Ενημέρωση και Πληροφόρηση κλπ) καθώς αποτελούν δεσμεύσεις μέσω του ευρωπαϊκού δικαίου².

¹ Ως ευέλικτος ορίζεται «αυτός που ελίσσεται ή περιστρέφεται εύκολα, (συν) ο ευκίνητος, (μτφ) αυτός που έχει την ικανότητα να βρίσκει εναλλακτικές λύσεις ή να ξεφεύγει από δύσκολη θέση» (Μπαμπινιώτης, 2009, σ. 415)

² Οι ευρωπαϊκές οδηγίες κυρίως για ζητήματα περιβάλλοντος και τοπίου ενσωματώθηκαν (όχι πετυχημένα πάντα αλλά σίγουρα με σημαντική καθυστέρηση) κυρίως την τελευταία δεκαπενταετία στην ελληνική νομοθεσία. Η υποχρέωση κάθε επενδυτικού σχεδίου να συνοδεύεται από την αντίστοιχη Μελέτη Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων (ΜΠΕ) ή κάθε ρυθμιστικού, χωροταξικού σχεδίου από την αντίστοιχη

Η ουσιαστική απεμπόληση του κοινωνικού ελέγχου και της κοινωνικής απόδοσης του σχεδιασμού δεν είναι άλλωστε χειρονομία που εισάγεται από την προτεινόμενη μεταρρύθμιση. Η ταυτότητα του «νέου σχεδιασμού» στην Ελλάδα της κρίσης σηματοδοτείται από την επιτάχυνση των διαδικασιών σχεδιασμού και εφαρμογής του και τη διαδικασία της διαβούλευσης.

Η έννοια της επιτάχυνσης χρησιμοποιείται στα νομοθετήματα της πρόσφατης τριετίας, που αφορούν άμεσα ή έμμεσα στο χωρικό σχεδιασμό, ως ανάγκη και ταυτόχρονα ως μέτρο για την αποτελεσματική διευκόλυνση της «ανάπτυξης». Με τον τρόπο αυτό, σειρά χωρικών ρυθμίσεων, κυρίως σε ζητήματα προστασίας φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος καθώς και ανάλογων αρμοδιοτήτων και διαδικασιών που συνιστούσαν το πλαίσιο χωρικού σχεδιασμού στην Ελλάδα, αδρανοποιούνται ή καταργούνται.

Ο τρόπος της διαχρονικής εξέλιξης της διάρθρωσης του συστήματος χωρικού σχεδιασμού στην Ελλάδα χαρακτηρίζεται από την έναρξή του με τους κανόνες δόμησης κάθε ιδιοκτησίας (δεκαετία του '20), συνεχίζεται με το θεσμικό πλαίσιο για τον πολεοδομικό σχεδιασμό (δεκαετία του '80), και ολοκληρώνεται πολύ πρόσφατα με τα χωροταξικά σχέδια περιφερειακού, τομεακού και εθνικού επιπέδου (την προηγούμενη δεκαετία). Ταυτόχρονα, η ανάγκη μιας συνεχούς εκ των υστέρων προσαρμογής σε ευρωπαϊκές οδηγίες καταγραφόταν συχνά ως προβληματικότητα του σχεδιασμού. Όμως παρά τον προαναφερόμενο ανορθόδοξο τρόπο διάρθρωσης του χωρικού σχεδιασμού στην Ελλάδα, πριν το Μεσοπρόθεσμο Πλαίσιο Δημοσιονομικής Στρατηγικής 2012-15³, είχε εξασφαλισθεί ένα ελάχιστο αλλά σχετικά ικανό πλαίσιο λειτουργίας του σχεδιασμού με όρους κοινωνικής συμμετοχής και ελέγχου (κυρίως για περιβαλλοντικές επιπτώσεις), εμπλοκής πολλών και διαφορετικών τομεακών αρμοδιοτήτων υπηρεσιών της κεντρικής και περιφερειακής διοίκησης, της τοπικής αυτοδιοίκησης, επαγγελματικών, επιστημονικών, κοινωνικών φορέων κλπ. το οποίο σήμερα βρίσκεται υπό περιορισμό, αλλοίωση ή και ουσιαστική κατάργηση.

Η ανάγκη της επιτάχυνσης αρχικά για τις μεγάλες επενδύσεις που εισήχθη μέσω του νόμου για τις fast track σχετικές διαδικασίες (Ν.3894/2010), σηματοδότησε τη μεθοδολογία και τεκμηρίωση παράκαμψης του σχεδιασμού τόσο ως τεχνικό, επιστημονικό εργαλείο αλλά κυρίως ως κοινωνική πρακτική. Τα νομοθετήματα που ακολουθούν έως σήμερα ολοκληρώνουν την απελευθέρωση/απαλλαγή από δεσμεύσεις του χωρικού σχεδιασμού στο πλαίσιο προσαρμογής του στις συνθήκες της κρίσης.

Η επιλεκτική επίκληση της μείωσης του χρόνου που απαιτείται για την αδειοδότηση μιας επένδυσης (μεγάλης, στρατηγικής) αλλά όχι για την προώθηση της πολεοδομικής μελέτης μιας γειτονιάς αποτελεί ένδειξη για τις διαφορετικές ταχύτητες και ιεραρχήσεις που προωθούνται πλέον για το σχεδιασμό του χώρου⁴. Το δημόσιο όφελος άλλωστε

Στρατηγική Μελέτη Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων (ΣΜΠΕ) προφανώς παραμένει. Αυτό που έχει αλλάξει είναι οι όροι της διαδικασίας έγκρισής τους.

³ Με εξαίρεση την περίπτωση των Ολυμπιακών Έργων με συστηματική εφαρμογή του κατά περίπτωση σχεδιασμού

⁴ Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα της χρήσης της επιτάχυνσης ως όχημα απορρύθμισης του χώρου αποτελεί η τροποποίηση των χωρικών ρυθμίσεων για εγκατάσταση Ανανεώσιμων Πηγών Ενέργειας και ειδικότερα ανεμογεννητριών και φωτοβολταϊκών συστημάτων, απελευθερώνοντας ουσιαστικά τη χωροθέτησή τους από κάθε περιοριστική δέσμευση (περιοχή δικτύου NATURA, γεωργική γη υψηλής παραγωγικότητας, δάση, περιοχή πολιτιστικής αξίας κλπ) που επέβαλε ο έως τότε (2009) ισχύων χωρικός σχεδιασμός.

μπορεί να προκύψει μόνο από τις μεγάλες και άκριτες επενδύσεις, ενώ οι συνθήκες διαβίωσης των πολιτών δεν φαίνεται να αποτελεί αντικείμενο του σύγχρονου σχεδιασμού στην Ελλάδα, σύμφωνα με τις προωθούμενες μεταρρυθμιστικές πολιτικές. Η συμπίεση του χρόνου των απαιτούμενων διαδικασιών σχεδιασμού συμβαδίζει με την συρρίκνωση ή και αναίρεση των ίδιων των διαδικασιών και της λειτουργίας του κοινωνικού ελέγχου, με προβλήματα αλλά ενταγμένου στο πλαίσιο του χωρικού σχεδιασμού στην Ελλάδα.

Η διαδικασία της διάχυσης της πληροφορίας, της ενημέρωσης και της συμμετοχής των ενδιαφερομένων τοπικών κοινωνιών και συλλογικοτήτων στο σχεδιασμό αποτελεί επίσης διακυβευόμενη συνιστώσα του χωρικού σχεδιασμού σήμερα. Οι όροι και τρόποι ουσιαστικής κοινωνικής συμμετοχής στο σχεδιασμό αποτελούν αντικείμενο αναζητήσεων και διαλόγου επί σειρά ετών στον ακαδημαϊκό χώρο και στους συναφείς επιστημονικούς/επαγγελματικούς φορείς. Η διαβούλευση ως αναπόσπαστο στοιχείο χωρικού σχεδιασμού δύσκολα θα μπορούσε να καταργηθεί αλλά συστηματικά εκφυλίζεται σε τυπικό προαπαιτούμενο μελετών και σχεδίων^{5,6}.

4. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Μέσω της αξιολογικής αφήγησης των κύριων σταδίων της επιχειρούμενης αποδιάρθρωσης/ακύρωσης του σχεδιασμού του χώρου που ακολουθήθηκαν στη συγκυρία της κρίσης, αναδιατυπώνονται ορισμένα κρίσιμα διακυβεύματα που θέτει η προαναγγελθείσα μεταρρύθμιση για το σχεδιασμό ως κοινωνική πρακτική. Το πλέγμα παραμέτρων που εδράζονται στην κοινωνική απόδοση, στον κοινωνικό έλεγχο και στη γνώση-συμμετοχή, είναι ασύμβατο με τα δομικά στοιχεία συγκρότησης του εγχειρήματος της μεταρρύθμισης του σχεδιασμού. Η ευελιξία που δεν υπηρετεί την κοινωνική διάσταση του σχεδιασμού, εισηγμένη ήδη με όρους εξαίρεσης ή περίπτωσης, προτείνεται σήμερα ως γενικεύσιμη κεντρική ιδέα, κατ' αναλογία με την υλοποιημένη ευελιξία στην παραγωγή και εργασία στην Ελλάδα της κρίσης. Οι συγκλίνουσες αυτές περιπτώσεις αποτυπώνουν ένα πλαίσιο αντιλόγου που εκφέρουν ειδικοί, ακαδημαϊκοί, συλλογικότητες. Υπό το πρίσμα κριτικής αξιολόγησης του συστήματος χωρικού σχεδιασμού που αποδομείται για τη διευκόλυνση της «ανάκαμψης της ανάπτυξης», επιχειρήθηκε από την παρούσα εργασία η διερεύνηση πτυχών της σχέσης: χωρικός σχεδιασμός στη συγκυρία της κρίσης - κρίση του χωρικού σχεδιασμού με όρους κοινωνικής απόδοσης.

⁵ Η διαδικασία της κοινωνικής συμμετοχής και διαβούλευσης στα θέματα σχεδιασμού του χώρου οφείλει να είναι ανοικτή και συνεχής και να μην εξαντλείται στην επιτελική γνωμοδότηση φορέων ή στην ανάρτηση στο διαδίκτυο. Την πρόσφατη περίοδο η διαδικασία της διαβούλευσης βάλλεται ή και καταργείται ουσιαστικά μέσω του κατά περίπτωση σχεδιασμού και της αυτονομίας σημειακών επιλογών χωρικής ανάπτυξης από κατευθύνσεις χωρικής οργάνωσης που εκπορεύονται από τον υπερκείμενο σχεδιασμό (περιφερειακό ή εθνικό).

⁶ Όλο και συχνότερα, τοπικές κοινωνίες διαφωνούν και αντιδρούν σε επιβαλλόμενα εκ των άνω μεγάλα επενδυτικά σχέδια, καθώς θεωρούν ότι υποβαθμίζουν, υποθηκεύουν ή και καταστρέφουν τον τόπο τους. Σχεδόν πάντα, επικρίνονται από τους επενδυτές ή και το κράτος για ανωριμότητα και έλλειψη γνώσης, στοιχεία που δεν τους νομιμοποιούν ως διαφωνούντες εμπλεκόμενους στη διαδικασία του σχεδιασμού.

Ευχαριστίες

Η παρούσα εργασία είχε ως αφορμή τη γόνιμη συζήτηση που αναπτύσσεται μεταξύ συναδέλφων του Τομέα Πολεοδομίας και Χωροταξίας της Σχολής Αρχιτεκτόνων ΕΜΠ και των σπουδαστών μας αναφορικά με το κοινωνικοχωρικό στίγμα των πρόσφατων θεσμικών ρυθμίσεων.

5. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ - ΠΗΓΕΣ

- Ανδρικοπούλου, Ε., Γιαννακού, Α., Καυκαλάς, Γ, Πιτσιάβα Μ. 2007. *Πόλη και Πολεοδομικές πρακτικές*, Θεσσαλονίκη: Εκδ. Κριτική.
- Κλαμπατσέα Ε. 2011. Χωρικά αποτυπώματα και προκλήσεις σχεδιασμού σε συνθήκες κρίσης: η ελληνική περίπτωση, *Πρακτικά 9^{ου} Εθνικού Συνεδρίου ERSA-GR: Περιφερειακή ανάπτυξη και οικονομική κρίση: Διεθνής εμπειρία και Ελλάδα*, ERSAGR και Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης Παντείου Πανεπιστημίου, Αθήνα, 6-7/5/2011, (<http://gisc.gr/index.php/events/44-academic/152-ersagr2011>).
- Κλαμπατσέα Ε., 2012. Ο σχεδιασμός του χώρου ως μέσο διαχείρισης της κρίσης στην Ελλάδα, *Πρακτικά 3^{ου} Πανελλήνιου Συνεδρίου Πολεοδομίας, Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης*, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας-Γράφημα:σ. 163-169.
- Μπαμπινιώτης Γ.Δ., 2009. Μικρό Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας, Β' Έκδοση, Αθήνα, Κέντρο Λεξικολογίας Ε.Π.Ε.
- N. 2508/1997 (ΦΕΚ 124 Α/13.06.1997)
- N. 2742/1999 (ΦΕΚ 207 Α/07.10.1999)
- N. 3894/2010 (ΦΕΚ 204 Α/2.12.2010)
- N. 3843/2010 (ΦΕΚ 62 Α/28.04.2010)
- N. 3851/2010 (ΦΕΚ 85 Α/04.06.2010)
- N. 3852/2010 (ΦΕΚ 87 Α/ 07.06.2010)
- N. 3882/2010 (ΦΕΚ 166 Α/22.09.2010)
- N. 3889/2010 (ΦΕΚ 182 Α/14.10.2010)
- N. 3894/2010 (ΦΕΚ 204 Α/02.12.2010)
- N. 3937/2011 (ΦΕΚ 60 Α/31.03.2011)
- N. 3983/2011 (ΦΕΚ 144 Α/17.06.2011)
- N. 3986/2011 (ΦΕΚ 152 Α/01.07.2011)
- N. 4002/2011 (ΦΕΚ 180 Α/22.08.2011)
- N. 4014/2011 (ΦΕΚ 209 Α/21.08.2011)
- N. 4030/2011 (ΦΕΚ 249 Α/25.11.2011)
- N. 4046/2012 (ΦΕΚ 28 Α/14.02.2012)
- N. 4062/2012 (ΦΕΚ 70 Α/30.03.2012)
- N. 4067/2012 (ΦΕΚ 79 Α/09.04.2012)
- N. 4072/2012 (ΦΕΚ 86 Α/11.04.2012)
- N. 4083/2012 (ΦΕΚ 189 Α/05.10.2012)
- N. 4092/2012 (ΦΕΚ 220 Α /09.11.2012)
- N. 4093/2012 (ΦΕΚ 222 Α/12.11.2012)
- N. 4117/2013 (ΦΕΚ 29 Α/05.02.2013)
- N. 4122/2013 (ΦΕΚ 42 Α/19.02.2013)
- N. 4127/2013 (ΦΕΚ 50 Α/28.02.2013)
- N. 4128/2013 (ΦΕΚ 51 Α/28.02.2013)
- N. 4138/2013 (ΦΕΚ 72 Α/19.03.2013)
- N. 4141/2013 (ΦΕΚ 81 Α/05.04.2013)
- N. 4146/2013 (ΦΕΚ 90 Α/18.04.2013)
- N. 4152/2013 (ΦΕΚ 107 Α/09.05.2013)
- N. 4164/2013 (ΦΕΚ 156 Α/09.07.2013)
- N. 4178/2013 (ΦΕΚ 174 Α/ 08.08.2013)
- N. 4179/2013 (ΦΕΚ 175 Α/ 09.08.2013)

ΣΕΠΟΧ Εργαστήριο: *Οι πρόσφατες με την διαχείριση του χώρου ρυθμίσεις, η οικονομική κρίση και οι προσπάθειες αντιμετώπισης της*, Αθήνα 16/3/2012 (μη δημοσιευμένα πρακτικά).

Σύνταγμα 1975 (τ. Α' 111/9.6.1975).

ΥΠΕΚΑ, 2012. Διαβίβαση Πρότασης ΥΠΕΚΑ για την Μεταρρύθμιση του χωροταξικού και πολεοδομικού σχεδιασμού.

ΑΝΑΔΙΠΛΩΣΗ, ΚΑΤΑΚΕΡΜΑΤΙΣΜΟΣ, ΑΝΑΔΙΑΤΑΞΗ ΤΟΥ ΧΩΡΙΚΟΥ
ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ.
ΜΙΑ ΑΣΑΦΗΣ ΠΑΛΙΝΔΡΟΜΗΣΗ.

Χρήστος Θ. Κουσιδώνης

Επίκουρος καθηγητής Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, kousidon@prd.uth.gr

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η οικονομική κρίση στην Ελλάδα εκδηλώνεται σε κάθε επίπεδο και κλίμακα ανάλυσης. Βασικές εκδηλώσεις είναι η συρρίκνωση δραστηριοτήτων, κυρίως στους τομείς της μεταποίησης και της αναψυχής, και φαινόμενα γενικευμένης αναδίπλωσης μεγαλύτερων ή μικρότερων περιοχών. Η κατοικία υφίσταται δραματικές αλλαγές ενώ αποκτούν σημαντική παρουσία δραστηριότητες όπως τα ενεχυροδανειστήρια και τα συσσίτια σε απόρους. Η αναπροσαρμογή του καταναλωτικού προτύπου εκδηλώνεται σε ευρεία σειρά πρακτικών, από την επιλογή της κατοικίας έως και τον τρόπο και τη συχνότητα μετακίνησης. Η εργασία εστιάζει στην επισήμανση μεταβολών στο χωρικό σύστημα (δραστηριότητες και πρακτικές και σχέσεις τους στο χώρο και με το χώρο). Τις συσχετίζει με βασικές προσεγγίσεις στον ορισμό του εν λόγω συστήματος και με το ελληνικό σύστημα χωρικού προγραμματισμού. Διερωτάται για τον βαθμό στον οποίο οι εν εξελίξει μεταβολές συνιστούν αλλάζουν την τροχιά του χωρικού συστήματος.

Λέξεις κλειδιά: δραστηριότητες, σύστημα, κατοικία, διακλάδωση

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η Ελλάδα διανύει μια περίοδο ραγδαίων μεταβολών στο οικονομικό, θεσμικό και κοινωνικό επίπεδο. Οι δραματικές και ανατροφοδοτούμενες μειώσεις σε εισοδήματα, απασχόληση και κατανάλωση έχουν ήδη επιφέρει αλλαγές στην οργάνωση του χώρου. Σε μακροσκοπική κλίμακα οι αλλαγές αφορούν κυρίως σε, αλλά και ενισχύονται από, την μεταφορά παραγωγικών δραστηριοτήτων, επιχειρήσεων ή τμημάτων επιχειρήσεων σε άλλες χώρες, ενώ προκαλείται και εξωτερική μετανάστευση για λόγους απασχόλησης. Η αλλαγή των προτύπων κατανάλωσης και διαβίωσης συνδέεται άμεσα και αμφίδρομα με τη σημειωτική διάσταση των προτύπων και της συμπεριφοράς στο χώρο.

2. ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΧΡΗΣΕΙΣ ΓΗΣ

Υπάρχουν δύο σταθμοί σε σχέση με τον ορισμό αυτού που συμβατικά ονομάζεται 'χρήση γης': Η Χάρτα της Αθήνας και η συστημική προσέγγιση.

Κατά τη Χάρτα της Αθήνας, διακήρυξη στην οποία κατέληξε το 4ο Διεθνές Συνέδριο Σύγχρονης Αρχιτεκτονικής στην Αθήνα το 1933 και απετέλεσε τη βάση για το ομώνυμο βιβλίο του Le Corbusier, ο χώρος οργανώνεται σε τέσσερις βασικές κατηγορίες ζωνών: κατοικία, αναψυχή, εργασία και κυκλοφορία. Η συστημική προσέγγιση (Mc Loughlin, 1969) θεωρεί ότι η οργάνωση του χώρου προκύπτει καθώς οι άνθρωποι αναπτύσσουν δραστηριότητες συνδεδεμένες μεταξύ τους. Οι δραστηριότητες, διεξάγονται σε χώρους. Οι σχέσεις των δραστηριοτήτων εκδηλώνονται ως ροές. Η κυκλοφορία θεωρείται σχέση. Οι δραστηριότητες παύουν να ταυτίζονται με τις χρήσεις γης.

Η κοινωνική παραγωγή των δραστηριοτήτων, δηλαδή η συνάρτησή τους με τις κοινωνικές (οικονομικές-πολιτικές-τεχνολογικές) συνθήκες, είναι ευρύτερο και κρίσιμο ζήτημα (πρβλ. Λαγόπουλος, 1994).

Σε θεσμικό επίπεδο, οι 'χρήσεις γης' για τη σύνταξη των πολεοδομικών σχεδίων, και τον πολεοδομικό έλεγχο, διέπονται από το ΠΔ της 23.02.87 (ΦΕΚ 166Δ/ 06.03.87) για τις 'Κατηγορίες και περιεχόμενο χρήσεων γης'. Στο τέλος του 2011 δόθηκε σε διαβούλευση σχέδιο ενός νέου ΠΔ με τον ίδιο τίτλο. Τον Αύγουστο του 2013 δημοσιεύτηκε η πληροφορία ότι τον Οκτώβριο θα εισαχθεί στη Βουλή 'σχέδιο νόμου που θα αφορά στις χρήσεις γης και την πολεοδομία' (Το Βήμα, 29/8/13).

3. ΜΕΤΑΒΟΛΕΣ ΣΕ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΤΙΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΤΟΥΣ

3.1. Κατοικία (και πληθυσμός)

Η κατοικία υφίσταται αλλαγές σε πολλά επί μέρους χαρακτηριστικά της:

Γενικά μεγέθη: Με δεδομένη τη μετανάστευση Ελλήνων προς το εξωτερικό αλλά και την εκ νέου μετακίνηση ανθρώπων που είχαν μεταναστεύσει παλαιότερα από ξένες χώρες προς την Ελλάδα και τώρα φεύγουν από την Ελλάδα (αρκετοί επιστρέφουν στις χώρες αρχικής προέλευσης), φαίνεται ότι οδεύουμε προς μια μείωση του συνολικού μεγέθους της κατοικίας στο σύνολο της χώρας με δείκτη τον πληθυσμό και μάλιστα τις μικρότερες παραγωγικές ηλικίες και, ακόμα ειδικότερα, τους νέους επιστήμονες και επαγγελματίες.

Ο πίνακας δίνει την μεταβολή μεταξύ 2001 και 2011 του συνολικού πληθυσμού της χώρας, στο σύνολο και κατά υπηκοότητα, με βάση τα μέχρι στιγμής διατιθέμενα στοιχεία.

	Πραγματικός πληθυσμός		Μόνιμος πληθυσμός	
	2011	2001	2011	2001
Σύνολο	10.939.727	10.964.020	10.815.197	10.934.097
Ελληνική υπηκοότητα		10.166.929		10.171.906
Άλλη Υπηκοότητα *		797.091	911.929	762.191
Άλλη Υπηκοότητα %		7,2701	8,4319	6,9708

* Στην απογραφή του 2001 τα άτομα με διπλή (ελληνική και άλλη) υπηκοότητα καταγράφονται σε ειδική κατηγορία. Στα στοιχεία για το 2011 δεν γίνεται ειδική αναφορά στην εν λόγω κατηγορία. Εδώ, τα άτομα με διπλή υπηκοότητα στην απογραφή του 2001 περιλαμβάνονται στην κατηγορία 'Ελληνική υπηκοότητα'.

Κλίμακα ζωνών ημερήσιων μετακινήσεων: Το χωροθετικό πρότυπο της κατοικίας υφίσταται σημαντική αλλαγή σε σχέση με την τάση προς τα προάστια. Η κατοικία σε προάστια συνεπάγεται εξάρτηση από το ιδιωτικό αυτοκίνητο και μεγάλο κόστος μετακινήσεων ενώ τα εισοδήματα μειώθηκαν. Παράλληλα, η μείωση των ενοικίων σε περιοχές μέσα στις πόλεις, για λόγους που περιλαμβάνουν και την υποβάθμιση της

εικόνας κάποιων περιοχών, οδηγεί σε ανασχεση, αν όχι αντιστροφή της τάσης για κατοικία σε προάστια (πρβλ.: *Μακεδονία*, 25.05.2012). Εν τούτοις, η φυγή από τα προάστια μπορεί να οδηγήσει σε μικρότερες κινήσεις αποκατάστασης της ισορροπίας.

(*Μικροκλίμακα και*) *Κέλυφος*: Το ζήτημα του κελύφους εκδηλώνεται με διάφορους τρόπους ή δείκτες: Διεξάγεται η δραστηριότητα σε κατάλληλο κέλυφος, και για ποιους και πόσους χρήστες; Πόσα και ποια κελύφη που προορίζονταν, ή χρησιμοποιήθηκαν, για κατοικία είναι κενά (μη χρησιμοποιηθέντα ή ‘εκκενωθέντα’); Η πρόσβαση σε ‘κανονική κατοικία’ κατά την ΕΛΣΤΑΤ, θεωρείται στοιχειώδης δείκτης ευημερίας. Στο Σύνταγμα (άρθρο 21, παρ. 4) ορίζεται ότι «Η απόκτηση κατοικίας από αυτούς που τη στερούνται ή που στεγάζονται ανεπαρκώς αποτελεί αντικείμενο ειδικής φροντίδας του Κράτους.»

Η Κατάσταση του αστέγου: Οι οικονομικές συνθήκες των τελευταίων τριών-τεσσάρων ετών οδήγησαν στην εμφάνιση και συνεχή διεύρυνση του φαινομένου των αστέγων.

Το φαινόμενο ήταν εξαιρετικά σπάνιο στην Ελλάδα των τελευταίων δεκαετιών, πρακτικά μη-ενδεχόμενο. Οι εικόνες ‘απόλυτα’ αστέγων, ουσιαστικά περιορίζονταν σε νεοεισερχόμενους μετανάστες χωρίς επίσημα έγγραφα και για το διάστημα που έψαχναν εργασία. Στα μέσα του 2010 το φαινόμενο ήταν ήδη σημαντικό σε κεντρικές περιοχές της Αττικής και άλλων αστικών κέντρων και οι άστεγοι ελληνικής καταγωγής υπερέβαιναν σε αριθμό τους μετανάστες (*Τα Νέα*, 21.06.2010). «Το 2009 οι υπηρεσίες του υπουργείου Υγείας σε συνεργασία με τις παλιές νομαρχίες -δεν ανταποκρίθηκαν όλες- ‘μέτρησαν’ 21.000 άστεγους». Εκτιμήσεις από το τέλος του 2011 υπολόγιζαν σε 15.000-20.000 τους αστέγους που έβρισκαν καταφύγιο «σε εγκαταλελειμμένα κτίρια, πλατείες και πεζοδρόμια μόνο στην Αττική.» (Μ. Μπουλουτζιά, 2012). Σύμφωνα με ερώτηση που κατέθεσαν στη Βουλή 42 βουλευτές του ΣΥΡΙΖΑΕΚΜ τον Οκτώβριο του 2012 περισσότεροι από 40.000 συμπολίτες μας ζούσαν «στονδρόμο ή σε ακατάλληλες συνθήκες στέγασης βιώνοντας την πιο ακραία μορφή φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού» (Η Αυγή, 3/10/2012). Ο ακριβής αριθμός των αστέγων είναι δύσκολο να υπολογιστεί αλλά, με βάση την πορεία των γενικότερων συνθηκών, μάλλον θα έχει αυξηθεί σημαντικά.

Οι μεγάλοι δήμοι, ορισμένοι ΜΚΟ (όπως η Κλίμακα και η PRAKSIS), η εκκλησία, προσφάτως και σε κάποιο βαθμό και η κεντρική κυβέρνηση, αλλά και χορηγοί όπως ο ΟΠΑΠ (*Το Βήμα*, 08.02.2012) και το Ίδρυμα Νιάρχος (*Η Καθημερινή* 16.02.2012, *Το Βήμα* 23.05.2012) εκδηλώνουν ενδιαφέρον και δραστηριότητα σχετικά με το πρόβλημα.

Ένα ζήτημα που συνδέεται με τη δυσκολία καταγραφής του φαινομένου είναι η μέχρι πρόσφατα έλλειψη επίσημου ορισμού του αστέγου. Με το άρθρο 29 του νόμου 4052/2012 (ΦΕΚ 41Α’), εφαρμοστικού του Μνημονίου 2 για θέματα Υγείας, δόθηκε νομοθετικός ‘Ορισμός αστέγου’. Στους αστέγους ‘περιλαμβάνονται ιδίως αυτοί που διαβιούν στο δρόμο, σε ξενώνες, αυτοί που φιλοξενούνται από ανάγκη προσωρινά σε ιδρύματα ή άλλες κλειστές δομές, καθώς και αυτοί που διαβιούν σε ακατάλληλα καταλύματα’ (παρ. 2). Οι άστεγοι αναγνωρίζονται ‘ως ευπαθής κοινωνική ομάδα, στην οποία παρέχεται κοινωνική προστασία’ (παρ.1). Ο ορισμός του νόμου 4052 καλύπτει σημαντικό μέρος από τις περιπτώσεις που αναφέρονται στην ‘Ευρωπαϊκή Τυπολογία για την έλλειψη στέγης και τον αποκλεισμό από την κατοικία’ (ETHOS), της ‘Ευρωπαϊκής Ομοσπονδίας των οργανώσεων που εργάζονται με τους αστέγους’ (FEANTSA).

Ιδιαίτερη σημασία, από κάθε άποψη, έχει η ακραία κατάσταση των ανθρώπων ‘που ζουν στο δρόμο’ (κατηγορία 1 της ETHOS). Στην περίπτωση αυτή, η κατοίκηση όχι μόνο δεν έχει συμβατικό κέλυφος αλλά και διασπάται χωρικά στις υπο-λειτουργίες εξ’ ών

συντίθεται αυτό που στην πολεοδομική νομοθεσία ονομάζεται ‘κατοικία’: Στη συμβατική κατάσταση η κατοίκηση σημαίνει ότι μέσα στο κέλυφος ή στον αυστηρά οριοθετημένο χώρο της κατοικίας (οικόπεδο μονοκατοικίας) διεκπεραιώνονται αυτονόητα διάφορες επί μέρους δραστηριότητες όπως ο ύπνος ή ανάπαυση, η σίτιση, η προσωπική υγιεινή, κλπ. Η κατοικία είναι μια στοιχειώδης χωρολειτουργική ενότητα με θεμελιώδη σημασία για την κοινωνική ένταξη. Για όσους ζουν στο δρόμο η ενότητα αυτή διασπάται σε ένα ασαφές πλέγμα επί μέρους μικρο-δραστηριοτήτων που δεν διεκπεραιώνονται ‘κανονικά’, δηλαδή σύμφωνα με τα τυπικά αλλά και τα ισχυρά άρρητα πρότυπα. Το πλέγμα των μικρο-δραστηριοτήτων που αφορά κάθε συγκεκριμένο άστεγο ενδέχεται να μετακινείται στο χώρο καθώς ο άστεγος αναζητεί καλύτερες συνθήκες/θέσεις ή εξωθείται να μετακινηθεί.

Άλλο ζήτημα είναι η αναβολή της διάσπασης των οικογενειακών νοικοκυριών και, άρα, η αύξηση της πυκνότητας (του δείκτη κατάληψης) στα κελύφη που δεν είναι κενά: Λόγω της οικονομικής δυσπραγίας, οι νέοι παρατείνουν τη διαμονή στην κατοικία των γονέων τους ή επιστρέφουν σε αυτήν. Η κατάσταση έχει σοβαρές επιπτώσεις και στην αγορά κατοικίας, στην παραγωγή νέων αλλά και στη διάθεση ήδη κτισμένων κατοικιών.

Τα συσσίτια: Η παροχή συσσιτίου σε ανθρώπους που δεν υπόκειντο ήδη σε άμεση ιδρυματοποίηση είναι μία από τις χαρακτηριστικές εκδηλώσεις της οικονομικής κρίσης. Η παροχή συσσιτίου, από την εκκλησία ή άλλες οργανώσεις, προϋπήρχε της κρίσης. Τα τελευταία χρόνια όμως το μέγεθος και η κοινωνική σημασία του φαινομένου αυξάνονται δραματικά. Τον Δεκέμβριο του 2011 ‘περίπου 250.000 άτομα τρεφόταν καθημερινά μέσω των συσσιτίων, αλλά και των πακέτων με τρόφιμα που παρέχουν σε σπίτια η Αρχιεπισκοπή και οι μητροπόλεις’ (www.skai.gr). Στον κεντρικό τόπο της εκκλησίας στο διαδίκτυο αναφέρονται οι διευθύνσεις 190 ενοριών που διανέμουν δωρεάν φαγητό. Τα σημεία/χώροι διανομής είναι πολύ περισσότερα. Καθώς η εκκλησία δεν είναι ο μόνος σχετικός φορέας, ο συνολικός αριθμός των σιτιζόμενων, και ο αριθμός των σημείων/χώρων παροχής συσσιτίων ανά τη χώρα είναι προφανώς αρκετά μεγαλύτερος.

Η πολεοδομική λειτουργία και κτιριολογική οργάνωση των χώρων διανομής συσσιτίων έχει ομοιότητες με τα εστιατόρια, αλλά οι χρήστες τους ανήκουν σε συγκεκριμένη οικονομική/κοινωνική κατηγορία. Οι χώροι συσσιτίων αποτελούν αναγκαστική επιλογή και σημαίνουν και ένα είδος εκρίζωσης. Για ένα ποσοστό των χρηστών, οι χώροι αυτοί αντιστοιχούν σε μια επίσης αναγκαστική και εκριζωτική διάσπαση της ενότητας του κατοικείν (ακόμα και αν διαθέτουν ‘ανεπαρκή κατοικία’).

Στο τέλος του 2011 τα ΜΜΕ πρόβαλαν το ζήτημα του υποσιτισμού μαθητών με αναφορές σε περιστατικά λιποθυμιών. Η τότε υφυπουργός Παιδείας ανακοίνωσε πιλοτικό πρόγραμμα χορήγησης μικρογευμάτων σε 18 σχολεία της Αττικής (www.news247.gr, 30/1/2012, www.tovima.gr, 11/12/2011). Σχετική πρωτοβουλία ανέλαβαν και Δήμοι. Στο τέλος Φεβρουαρίου 2012 το πρόγραμμα του Υπουργείου δεν είχε ακόμα υλοποιηθεί (www.skai.gr, 22/2/2012). Τον Ιανουάριο του 2013 ο υφυπουργός Παιδείας ανακοίνωσε ότι ένα μικρό γεύμα θα διατίθεται καθημερινά σε 250.000 μαθητές δημοτικών σχολείων σε μια προσπάθεια να δοθεί «λύση στο θέμα του υποσιτισμού, με έναν τρόπο που να μην δημιουργεί κοινωνικές διακρίσεις» (<http://www.inews.gr/>). Παράλληλες προσπάθειες γίνονται και από άλλους φορείς όπως το ίδρυμα Νιάρχου (ΙΣΝ). Το Σεπτέμβριο του 2013 ο Δήμος Νέστου αποφάσισε να χορηγείται «καθημερινά δωρεάν δεκατιανό γεύμα σε όλους τους μαθητές των σχολικών μονάδων του Δήμου» (Αυτοδιοίκηση).

Η χορήγηση των μικρογευμάτων, αυτονόητα θετική σε βιολογικό επίπεδο, όταν δεν γίνεται σε όλους τους μαθητές υλοποιεί μια σαφή διαχωριστική γραμμή. Σε στενό λειτουργικό επίπεδο δεν έχει έντονη ή πολύ προφανή εκδήλωση. Παραμένει το ζήτημα του σημειωτικού επιπέδου, έστω και αν δηλώνεται ότι θα λαμβάνεται μέριμνα ώστε να μην είναι πολύ εμφανής ο διαχωρισμός και η εξάρτηση από τη βοήθεια.

Ξενώνες-υπνωτήρια: Η κατάσταση του αστέγου ή/και της αδυναμίας σίτισης, έπληξε και στρώματα με τελείως διαφορετικό πρότυπο διαβίωσης και εμφανίστηκε και σε περιοχές υψηλού κοινωνικού γοήτρου (πρβλ: Κυριακάτικη Δημοκρατία, 4/12/11, και σχετικό ρεπορτάζ της DailyMail, παρουσίαση στο *Πρώτο Θέμα*, 20/5/12). Χώροι φιλοξενίας ατόμων με σοβαρά οικονομικά προβλήματα υπήρχαν και παλαιότερα, αλλά η ραγδαία διόγκωση της σχετικής ανάγκης συγκροτεί ένα σαφώς νέο τοπίο. Από στενά λειτουργική άποψη οι ξενώνες είναι κατηγορία γνωστή και συμβατική. Όμως το μέγεθος της παρουσίας τους όπως, πιθανότατα, και το πρότυπο χωροθέτησής τους είναι νέα στοιχεία. Η συγκρότησή τους στο μικρο-λειτουργικό και στο σημειωτικό επίπεδο, ο βαθμός ιδιωτικότητας και λειτουργικής αυτονομίας κάθε ενοίκου, είναι χαρακτηριστικά που (θα) διαμορφώνουν τον πραγματικό χαρακτήρα τους.

Το ζήτημα των παιδιών: Η κατάσταση του αστέγου επιφέρει ειδικότερα προβλήματα στα παιδιά, ιδιαίτερα στις ηλικίες υποχρεωτικής εκπαίδευσης. Η προσέλευση στο σχολείο, η δυνατότητα να πηγαίνουν στο ίδιο σχολείο για αρκετό διάστημα (πράγμα που έχει ως προϋπόθεση να μην μετακινούνται συχνά σε απομακρυσμένες μεταξύ τους θέσεις 'κατοικίας') και να μην αντιμετωπίζουν πολύ μεγάλα προβλήματα ενσωμάτωσης ή αποδοχής εκ μέρους άλλων ομάδων (μαθητών, ή και γονέων, κ.ο.κ.), δεν είναι δεδομένο, αλλά ζητούμενο. Στην Ελλάδα τέτοια ζητήματα ήταν γνωστά για περιπτώσεις μετακινούμενων ή σκηνιτών, ιδιαίτερα ROM, ή και παιδιά μεταναστών που δεν είχαν εξοικειωθεί με την ελληνική γλώσσα (Κουσιδώνης και Νικολή, 2012).

Η στέγαση εργατών γης: Η αποκάλυψη τον Απρίλιο του 2013 των συνθηκών στέγασης των εργατών που απασχολούνταν στη συγκομιδή της φράουλας στη Μανωλάδα της Ηλείας και η προβολή τους στα ελληνικά και διεθνή ΜΜΕ έφερε στην επιφάνεια ένα ζήτημα που συνδέεται με δραστηριότητες έντασης εργασίας στην αγροτική παραγωγή σε συνάρτηση με άλλους παράγοντες, μεταξύ των οποίων η νομική κατάσταση των οικονομικών προσφύγων που δεν έχουν 'χαρτιά'. Οι καταστάσεις τύπου 'Μανωλάδας' (το όνομα της περιοχής φορτίστηκε πλέον με συμβολική σημασία) μπορούν να υπάρχουν μόνο σε συγκεκριμένο περιβάλλον σε κρατική και διεθνή κλίμακα. Θα είχε ενδιαφέρον να συγκριθούν δομικά οι εργασιακές σχέσεις, αμοιβές και οι εν γένει συνθήκες διαβίωσης των μεταναστών εργατών της Μανωλάδας με την περίπτωση Ελλήνων εργατών γης σε περιοδικές αγροτικές δραστηριότητες μεγάλης έντασης εργασίας έως και τη δεκαετία του '80 (π.χ. Πομάκοι μετακινούμενοι στον κάμπο των Γιαννιτσών).

3.2. Εμπόριο και αναψυχή

Το εμπόριο και η αναψυχή υφίστανται σημαντική πτώση του τζίρου. Στο λιανικό εμπόριο η πτώση είναι περίπου γενική αλλά πλήττει πολύ περισσότερο τις μικρές επιχειρήσεις. Τα μεγάλα εμπορικά κέντρα έχουν μείωση του τζίρου, ακόμα και με διατήρηση της επισκεψιμότητας, αλλά φαίνεται ότι η μείωση είναι μικρότερη από το σύνολο της αγοράς (Καθημερινή, 09.04.2012, πρβλ. Καθημερινή 20.05.2011, Ελευθεροτυπία 13.11.2011). Πρόσφατα, η μείωση του τζίρου έχει φτάσει και στα είδη διατροφής και τα supermarket.

Χωρικές εκδηλώσεις της συρρίκνωσης: Στο λιανικό εμπόριο και την αναψυχή η πτώση της ζήτησης οδήγησε στο κλείσιμο πολλών, πρόσφατα και μεγάλων, επιχειρήσεων με αμεσότερη χωρική εκδήλωση την εικόνα των κλειστών καταστημάτων. Το φαινόμενο, ήδη αισθητό και στα κέντρα των πόλεων, ξεκίνησε πιθανότατα από διάσπαρτα μικρά καταστήματα και τα άτυπα τοπικά κέντρα. Έχει σημαντική προβολή στα ΜΜΕ και έχει καταγραφεί με σημαντική χωρική λεπτομέρεια σε έρευνες της Εθνικής Συνομοσπονδίας Ελληνικού Εμπορίου (<http://www.esee.gr>). Βέβαια, και καθώς τα φαινόμενα είναι πιο σύνθετα από την γραμμική επανάληψη της γενικής τάσης σε κάθε κλίμακα και περιοχή, υπάρχουν περιπτώσεις κέντρων ή επιχειρήσεων που κρατούν ή και εδραιώνουν τη θέση τους σε περισσότερο τοπικό ή και διεθνές επίπεδο, όπως η αγορά του Ευόσμου στη Θεσσαλονίκη (Κανιτσάκη, 2013) και η ζώνη περί το κατάστημα της IKEA, επίσης στη Θεσσαλονίκη, αντίστοιχα (Kousidonis, 2013a).

Επίσης, φαίνεται ότι ένα μέρος της αναψυχής που στεγάζονταν στα μεγάλα κέντρα (δαπανηρής) διασκέδασης (και επίδειξης πλούτου) που τώρα λειτουργούν ελάχιστα σε σχέση με το πρόσφατο παρελθόν έχει διοχετευθεί σε πιο οικονομικές μορφές αναψυχής και κοινωνικής συναναστροφής όπως οι καφετέριες πράγμα που, με τη σειρά του, επιτρέπει τα συχνά στοχευμένα σχόλια για ‘αδικαιολόγητα’ μεγάλο όγκο αναψυχής έτσι ώστε να ‘δικαιολογείται’ επικοινωνιακά η ενίσχυση των μέτρων λιτότητας.

Σημαντικό είναι ένα διασυννοριακό φαινόμενο: Κάτοικοι βορείων περιοχών της χώρας προσφεύγουν για αγορές (πρόσφατα ακόμα και για πέλετ) αλλά και ιατρικές, κυρίως οδοντιατρικές, υπηρεσίες σε γειτονικές περιοχές πέραν των συνόρων με πολύ χαμηλές τιμές. Η πρακτική αυτή επιτείνει τα προβλήματα στις επιχειρήσεις εντός των συνόρων.

Ειδικές κατηγορίες καταστημάτων: Δύο είδη καταστημάτων είναι ‘δείκτες’ της κρίσης.

Τα ‘κινέζικα’, καταστήματα λιανικού εμπορίου με εμπορεύματα χαμηλού κόστους, που γνώρισαν μεγάλη εξάπλωση τα τελευταία χρόνια, βρίσκονται σε κατιούσα πορεία και αρκετά έκλεισαν (www.tovima.gr, 26/02/2012). Προφανώς η πελατεία τους περιήλθε σε ακόμα χειρότερη οικονομική κατάσταση ή/και οι επιχειρήσεις βρήκαν ευκαιρίες αλλού.

Σε αντίθεση με την καμπύλη ανάπτυξης των κινέζικων, τα ενεχυροδανειστήρια και τα ανταλλακτήρια χρυσού διευρύνουν τον κύκλο εργασιών τους και αυξάνονται. Η αύξησή τους συναρτάται με την απελευθέρωση του επαγγέλματος το 2011, αλλά οφείλεται στην οικονομική δυσπραγία σημαντικού μέρους του πληθυσμού (Εθνός, 06.01.2012).

Μη συμβατική αγορά: Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι ένα μέρος των αναγκών ικανοποιείται με εναλλακτικούς τρόπους: Μια μάλλον συμβατική εκδοχή είναι η διανομή δωρεάν τροφίμων, ρούχων και φαγητού. Σε στενή σχέση με τη δωρεάν διανομή τροφίμων βρίσκεται ο ήδη διαδεδομένος θεσμός του κοινωνικού παντοπωλείου.

Πιο ενδιαφέρουσα κοινωνικά, τουλάχιστον σε επίπεδο μηνύματος, είναι η επαναφορά, ή εγκαθίδρυση, και στη χώρα μας, μορφών οικονομίας χωρίς το συμβατικό νόμισμα. Στα ‘τοπικά ανταλλακτικά δίκτυα’, ενίοτε με συνδρομή της αυτοδιοίκησης, γίνεται αλληλοεξυπηρέτηση σε επίπεδο υπηρεσιών ή/και αγαθών. Η αξία ανάγεται είτε άμεσα στον διατιθέμενο χρόνο είτε σε ‘τοπική ανταλλακτική μονάδα’ (www.time4time.gr/, www.antallaktiki.gr/, www.tem-magnisia.gr/). Η χρήση ορισμένων μορφών ανταλλακτικής οικονομίας, μπορεί να συνεπάγεται και μια μορφή πολυ-λειτουργικότητας χώρων ή κελυφών, ή και περιοδικότητας του τόπου εργασίας. Βέβαια, η πολυ-λειτουργικότητα και η περιοδικότητα υπήρχε και πριν την κρίση.

3.3. Η κυκλοφορία

Η κυκλοφορία υλοποιεί τη σχέση των χρήσεων. Εδώ θα σημειωθεί μόνο ότι οικονομική αναδίπλωση έχει οδηγήσει σε εμφανή μείωση της κυκλοφορίας στις περισσότερες χωρικές κλίμακες και στις περισσότερες μορφές της κυκλοφορίας (Κουσιδώνης και Νικολή, 2012).

3.4. Το ζήτημα των κοινωφελών

Στην πολεοδομία βασικό δομητικό στοιχείο είναι το δίκτυο των κοινοχρήστων και των κοινωφελών χώρων. Η γειτονιά ή ‘πολεοδομική ενότητα’ σε όλες τις εκδοχές της, από τη δεκαετία του ‘20, δομείται γύρω από το δημοτικό σχολείο. Το δημοτικό σχολείο, στο θεσμικό πλαίσιο της ελληνικής πολεοδομίας, όπως και μια σειρά άλλων ‘κοινωνικών υποδομών’ που παρέχονται σε κοινωφελείς και κοινόχρηστους χώρους, είναι κομβικά σημεία του ενδιαφέροντος των προδιαγραφών σύνταξης των μελετών. Ο πολεοδομικός προγραμματισμός διέπεται από ‘πολεοδομικά πρότυπα’ που είναι πιο ‘άκαμπτα’ κυρίως στις χαμηλότερες βαθμίδες της εκπαίδευσης (έως και το λύκειο).

Στην τρέχουσα πραγματικότητα με την συνεχή περιστολή των κοινωνικών δαπανών διακρίνουμε μια τάση απομάκρυνσης από την πολιτική που επέτρεπε τη συμβατότητα με το γενικότερο αφήγημα του κοινωνικού κράτους και την ειδικότερη ρητορεία της οργάνωσης του χώρου που συγκροτείται από την νομοθεσία για το χώρο. Η συγχώνευση σχολείων είναι πιθανότατα ένα πρώτο βήμα που σηματοδοτεί αυτήν την απόκλιση.

Τα μέτρα στον τομέα της υγείας είναι μια άλλη εκδήλωση της απομάκρυνσης από το κοινωνικό κράτος, άρα και διαφορετικής σχέσης με τους χώρους της ‘κοινωνικής υποδομής’. Η ίδια τάση είναι έκδηλη στην περίπτωση των ‘υπηρεσιών κοινής ωφέλειας’ που συγκροτούν τα, ή διεκπεραιώνονται στα, δίκτυα της ‘τεχνικής υποδομής’ των προδιαγραφών (ύδρευση, ηλεκτρισμός, συγκοινωνίες κλπ). Η πολιτική ιδιωτικοποίησης των δικτύων δίνει νέο νόημα στη σχέση του κράτους με τη ρύθμιση του χώρου.

4. ΕΙΚΟΝΕΣ ΚΑΙ ΚΡΙΣΗ

Η περίοδος της κρίσης, όπως κάθε εποχή, συνδέεται με εικόνες, συχνά κυριολεκτικές, ενίοτε και φωτογραφίες. Οι φωτογραφίες αστέγων, συσσιτίων και άδειων καταστημάτων (των λεγόμενων ‘λουκέτων’, επίσης σημαίνουσας λέξης) είναι χαρακτηριστικές. Χαρακτηριστικές είναι ίσως και οι εικόνες των καυσόξυλων σε αστικές περιοχές με υπονοούμενη τη γνώση ότι είναι λύση ανάγκης. Η οσμή των αμφίβολης προέλευσης υλικών που καίγονται το χειμώνα στις πόλεις είναι ένα ακόμα σημαίνον της κρίσης.

Δύο άλλες περιπτώσεις είναι πιθανότατα άξιες λόγου:

Η εμβληματική, και σαφώς σκηνοθετημένη, εικόνα του πρωθυπουργού να ανακοινώνει στις 23 Απριλίου 2010 από το Καστελόριζο την προσφυγή στον ευρωπαϊκό μηχανισμό στήριξης. Η εικόνα περιλαμβάνεται σε πλήθος ελληνικών και ξένων sites.

Η άλλη εικόνα, όχι τόσο κυριολεκτική, είναι των περίφημων Porsche Cayenne έξω από ακριβά νυχτερινά κέντρα που θα τα ‘έφαχνε’ η Εφορία. Η εικόνα χρησιμοποιήθηκε στην επικοινωνιακή διαχείριση της επιβολής των μέτρων ‘λιτότητας’. Υπήρξε μία περίοδος, περίπου στο 2011, κατά την οποία λεγόταν ότι η Εφορία θα ερευνούσε την οικονομική κατάσταση εκείνων που οδηγούσαν πολυτελή τζιπ και διασκέδαζαν σε ακριβά κέντρα. Η στοχοποίηση συμβόλων, που δεν μπορούσε να προσεγγίσει ο μέσος πολίτης, επέτρεπε να θεωρηθεί ότι τα μέτρα θα αφορούσαν μόνο πλούσιους φοροφυγάδες.

5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Το χωρικό σύστημα της Ελλάδας βρίσκεται σε μια προφανή διαδικασία σχετικής συγχώνευσης με το περιβάλλον του (τυπική ή και άτυπη μείωση της σημασίας των συνόρων, μεταβαλλόμενες μεταναστευτικές ροές, συμμετοχή στην ΕΕ). Στο εσωτερικό του αναπτύσσονται διάφορες τάσεις: Αναδίπλωση συγκεκριμένων περιοχών στον εαυτό τους, αλλά και αντοχή ή και σχετική ενίσχυση της θέσης άλλων περιοχών (Kousidonis, 2013b). Στην πολύ αναλυτική κλίμακα η κατοικία μπορεί να κατακερματίζεται και να διαχέεται στο χώρο (περίπτωση αστέγων). Η σημερινή ασταθής κατάσταση του χωρικού συστήματος, η πυκνωση του χρόνου (και) των χωρικών εξελίξεων, και η μεγάλη ευαισθησία σε ενδεχόμενες μεταβολές διάφορων παραγόντων, όπως η οικονομική και κοινωνική πολιτική κλπ, δείχνουν ότι το χωρικό σύστημα πλησιάζει σε φάση διακλάδωσης προς διάφορες ενδεχόμενες εξελίξεις. Πιθανώς το σύστημα θα παλινδρομεί προσωρινά γύρω από μια κατάσταση σχετικής ισορροπίας.

Το θεσμικό πλαίσιο του χωρικού προγραμματισμού φαίνεται μάλλον ασύμβατο με τις σημερινές τάσεις παρέμβασης στην οργάνωση του πραγματικού χώρου.

6. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Κανιτσάκη, Ντ., 2013. Αντιστέκεται στην κρίση η αγορά του Ευόσμου, *Αγγελιοφόρος της Κυριακής*, 6/10/2013
- Κουσιδώνης Χ., Νικολή Α., 2011. Το marketing του τόπου και ο χώρος ως επι-νόημα, κεφάλαιο Α6 στο: TEE/TKM. *PUBLICSPACE. Δημόσιος χώρος ... αναζητείται*. Cannot Not Design Publications
- Kousidonis C., 2013a. Changing urban networks, activities and the role of major cities. Thessaloniki, Northern Greece, as a case study, στο: *International Conference on Changing Cities: Spatial, morphological, formal & socio-economic dimensions*, 18-21 June 2013, Skiathos island, Grafima Publications(CD-ROM): 2131-2140
- Kousidonis C., 2013b. Spatial systems approaching bifurcation points. Greece as a case study, paper presented at the *AESOP / ACSP 5th Joint Congress 2013*, July 15-19, 2013, University College Dublin, Ireland, στο: <http://aesopacsp2013.ucd.ie/papers/>
- Λαγόπουλος Α. Φ., 1994. Ανάλυση Αστικών Πρακτικών και Χρήσεων, στο Γετίμης Π., Καυκαλάς Γ., Μαραβέγιας Ν. (επιμ) *Αστική και Περιφερειακή Ανάπτυξη. Θεωρία - ανάλυση και πολιτική*, Θέμα: 123-166.
- Le Corbusier 1973. *The Athens Charter*; with an introduction by Jean Giraudoux and a new foreword by Josep Lluís Sert (transl. by Anthony Earley), Grossman Publishers, και στο http://www.planering.org/images/artikelbilder/pdf/ffs_syd_CIAM_4.
- McLoughlin J. B., 1969. *Urban and Regional Planning. A systems approach*, Faber & Faber.
- Η Αυγή*, 3/10/2012: 40.000 άστεγοι κοιμούνται στον δρόμο, ενώ δημόσια κτήρια ρημάζουν Αυτοδιοίκηση. Δ. Νέστου: Καθημερινό δωρεάν δεκατιανό γεύμα για όλους τους μαθητές (10/09/2013) στο: <http://www.aftodioikisi.gr/uncategorized/d-nestou-kathimerino-dorean-dekatiano-gevma-gia-olous-tous-mathites> [Accessed 5/10/2013]
- <http://www.inews.gr/42/mikra-gevματα-sta-scholeia-syntoma.htm> [Accessed 5/10/2013]

ΜΕ ΠΡΟ-ΛΗΨΗ ΚΑΙ ΑΡΕΤΗ Συνταγές Σχεδιασμού (προς αποφυγήν)

Γιώργος Κουτούπης

Δρ Αρχιτέκτων - Επίκουρος Καθηγητής ΤΕΙ Κεντρικής Μακεδονίας, gkout@teiser.gr

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η ανακοίνωση εμπίπτει στη μελέτη μου για τη σύγχρονη τροπή του εν γένει Σχεδιασμού, που φέρει τα χαρακτηριστικά του *προ-ληπτικού* (preemptive) και του *ενάρετου* (virtuous). Ειδικότερα, αφορά την προσαρμογή τού (προς αποφυγήν) *Προ-ληπτικού & Ενάρετου Σχεδιασμού* (ΠΕΣ) στα εγχώρια συμφραζόμενα της "κρίσης". Αποτελείται από ένα τελείως ενδεικτικό απάνθισμα περιστατικών και καταστάσεων από το επικοινωνιακό τοπίο του τελευταίου διαστήματος, καθώς, μάλιστα, ο ρόλος των μήντια έχει καταστεί πλέον "οργανικός" για τη διαμόρφωση του "θεωρητικού" λόγου για τον χώρο και για την προετοιμασία-διεξαγωγή των (μελλοντικών, έστω, λόγω "κρίσης") σχεδιαστικών επεμβάσεων. Στο τέλος, με την ευκαιρία, γίνεται μια εκτίμηση ως προς τη συνάφεια του (προσαρμοσμένου) ΠΕΣ με τη σημερινή κι επιτόπια συγκυρία της "κρίσης".

Λέξεις κλειδιά: *Προ-ληπτικός & Ενάρετος Σχεδιασμός, επικοινωνιακό περιβάλλον, προ-διαμεσολάβηση, πρακτόρευση, πολιτική*

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σχεδόν αδιόρατα, οι (σχωρεμένες) "καλές" αρχιτεκτονική και πολεοδομία, μέσω του "αρχιτεκτονικού/πολεοδομικού σχεδιασμού", έχουν παραμεριστεί απ' τον εν γένει Σχεδιασμό. Μια προσεκτικότερη εξέταση του τελευταίου, όπως προωθείται και διαμορφώνεται, θα μας έδινε τα δύο κύρια χαρακτηριστικά του: είναι *προ-ληπτικός* κι *ενάρετος*. Πολύ συνοπτικά, ο Προ-ληπτικός & Ενάρετος Σχεδιασμός (ΠΕΣ, στο εξής), όπως τον έχω εισηγηθεί (για την αποφυγή του)¹, διαθέτει δύο επιχειρησιακά σκέλη -- την "περιβαλλοντική ευαισθησία" και την "κοινωνική ασφάλεια"-- και θεμελιώνεται σε μια νομικο-ηθικολογική κατοχύρωση των αρχών που διέπουν τις επεμβάσεις του. Η πρό-ληψη, ως "preemption" αντί της προηγούμενης "prevention", φτάνει μέχρι την προ-οικονόμηση και προ-εξόφληση των αποτελεσμάτων του, και την τελική διασφάλισή τους. Η παλιά προβλεπτικότητα, μετά την μάλλον "παθητική" (ή "ουδέτερη" το πολύ) προστατευτική πρόληψη, εξελίσσεται σε μια "ενεργητική" ("δρασιακή") πρό-ληψη (preemption). Ταυτόχρονα, ο Σχεδιασμός θα πρέπει να είναι ενάρετος, και να επικαλείται την εναρετότητά του, αντί της "καλότητας" περασμένων εποχών. Είναι, δηλαδή, πεπεισμένος για τις προθέσεις και τις επιδιώξεις του, των οποίων η ισχύς είναι καθολική. Η όλη λογική και "φιλοσοφία" του δεν υπακούει σε κανένα κριτήριο επιστημολογικής εγκυρότητας, αλλά στη σωτηριολογική αρχή της εκπλήρωσης, συγκεκριμένου θρησκευτικο-δογματικού τύπου.

Η εμφάνισή του προηγείται της παρούσας "κρίσης", ωστόσο από τη σύστασή του κióλας επικαλείται διαφόρων μορφών και βαθμών "κρίσιμες καταστάσεις", που του

παρέχουν απ' την πλευρά τους και το δικαίωμα της αυτοδίκαιης επέμβασης, χωρίς την απαραίτητη πολιτική της νομιμοποίηση.

Η εισήγησή μου αφορά την προσαρμογή των αρχών του ΠΕΣ στα συμφραζόμενα της επιχώριας "κρίσης". Περιλαμβάνει ένα χαρακτηριστικό απάνθισμα πρόσφατων περιστατικών απ' το τοπίο των μήντια (ΜΜΕ, διαδίκτυο, "μέσα κοινωνικής δικτύωσης"). Το πεδίο της έρευνας και της μελέτης μου δεν είναι καθόλου συμπτωματικό· καθώς όλο και μεγαλύτερο μέρος του θεωρητικού λόγου για τον χώρο απορροφάται από την επικοινωνιακή-θεαματική σφαίρα, η μεσευτική παράμετρος ("mediality") καθίσταται "οργανικό" μέρος του Σχεδιασμού.

(πηγή εικόνων: www.youtube.com - επεξεργασία από τον γράφοντα)

1. ΧΩΡΟΙ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ - ΧΩΡΟΙ ΑΥΤΟ-ΔΕΣΜΕΥΣΗΣ

Σ' εφημερίδα πόλης της περιφέρειας, διαβάζουμε σχετικά με τη διοργάνωση διημερίδας «ενημερωτικού & εκπαιδευτικού χαρακτήρα» μ' αφορμή την Παγκόσμια Ημέρα Περιβάλλοντος, για το 2010 (και πρώτη χρονιά της Εποχής των Μνημονίων για τη χώρα). Το δημοσίευμα αποτελεί μια επαρκέστατη επιτομή των λέξεων-κλειδιών κι εννοιών της Νέας Ομιλίας για τη νεο-εμφανιζόμενη, επίσης, επιχείρηση *βιο-πολιτικής* αναδόμησης των κατοίκων της χώρας. Ανάμεσα στους αξιοπρόσεκτους "θεματικούς χώρους", όπου θα συνέβαινε η διημερίδα, αναγγέλλονταν κι ένα είδος που προκαλούσε μια ιδιαίτερη περιέργεια: «Χώροι αυτοδέσμευσης νέων ανθρώπων σε δράσεις»².

Έκτοτε, μαζί με συνεργάτες και συνομιλητές, προσπαθούσαμε όλον αυτόν τον καιρό, μεταξύ σοβαρού κι αστείου, να συλλάβουμε τη σημασία και τον χαρακτήρα ενός "χώρου αυτο-δέσμευσης". Τα αποτελέσματα ήταν μάλλον πενιχρά. Ίσως επειδή δεν βλέπαμε αυτό που 'ναι κιάλας μπροστά μας.

Η πεζοδρόμηση αποτελούσε ήδη έναν επιλεκτικό αποκλεισμό, ανάμεσα σε προϋπάρχοντες. Η ποδηλατοδρόμηση, όμως, είναι κάτι πολύ επιπλέον: πέρασμα απ' την πειθαρχία μιας δεοντολογίας κυκλοφορίας με τα πόδια (και του στυλιζαρίσματός της), χαλαρής σε σχέση με την κωδικοποιημένη κυκλοφορία, σ' ένα σύστημα αυτο-ελέγχου. Είναι τελείως διαφορετικό ζήτημα, δηλαδή, ο (έμμεσος) αποκλεισμός ενός "αθίγγανου",

ας πούμε, απ' την κυκλοφορία στον πεζόδρομο, σε σχέση με την συμπερίληψή του (λέμε τώρα) στην κυκλοφοριακή *ηθική* που προϋποθέτει κι επιτάσσει ο ποδηλατόδρομος.

Πάντως, για όσους θυμούνται, η ανάκληση στη μνήμη τού προβληματισμού και του αιτήματος, από τρεις δεκαετίες πριν, περί "*χώρων ελευθερίας*", ίσως φέρει ένα πικρό χαμόγελο (για χαιρετισμό στον Μ. Παπαδολαμπάκη)³. Τελείως στον αντίποδα, δηλαδή, σήμερα, το πολιτικό ζητούμενο της ελευθερίας έχει μεταπέσει σ' ένα ζήτημα απο-πολιτικοποιημένης δέσμευσης κι αυτο-δέσμευσης, αποκλειστικά ηθικής τάξης. Πώς, άραγε, να "μιλούν" αυτοί οι νεοσύστατοι χώροι, όχι πια και μόνο για έλεγχο, αλλά πολύ περισσότερο γι' αυτο-έλεγχο κι αυτο-δέσμευση;

2. ΚΑΘΕΣΤΩΤΟΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ ΖΩΝΟΠΟΙΗΤΙΚΗ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ

Η νέα διοίκηση (2010) του Δήμου Θεσσαλονίκης λαμβάνει την απόφαση για την "αλλαγή χρήσης" της Πλατείας Αριστοτέλους. Το γεγονός γίνεται ευρέως γνωστό, κι αρχίζουν να συνειδητοποιούνται οι συνέπειές του για τον δημόσιο και πολιτικό βίο, έναν χρόνο περίπου μετά, όταν ο δήμαρχος αρνείται να δώσει την άδεια χρήσης της πλατείας για το συλλαλητήριο κάποιου πολιτικού φορέα, και λίγο αργότερα σε δυο κόμματα του κοινοβουλίου για την ίδια χρήση. Στο μεταξύ, κατά το ίδιο χρονικό διάστημα, οι συγκεντρώσεις των "*αγανακτισμένων πολιτών*" είχαν, επιδέξια, παροχετευτεί σ' άλλο σημείο της πόλης, συνδεδεμένο κυρίως μ' αυθόρμητες εκδηλώσεις φιλάθλων και του φιλοθεάμονος κοινού γενικότερα. Μετά απ' όλ' αυτά, η κεντρικότερη πλατεία της πόλης, ο συμβολικός "*δημόσιος χώρος*" του ιστορικού κέντρου της πόλης, θα προορίζεται μόνο για «φιλανθρωπικές εκδηλώσεις» και για «εκδηλώσεις για παιδιά», σύμφωνα πάντα με την ίδια απόφαση του Δήμου.

Η "*αλλαγή χρήσης*" εν προκειμένω είναι, στην ουσία, εξειδίκευση και *περιορισμός* χρήσης σ' έναν "*δημόσιο*" (κατά τ' άλλα) χώρο, αρχίζοντας απ' τον πιο εμβληματικό της πόλης. Ερχόμαστε, έτσι, στο γεγονός του καθορισμού *ειδικού νομικού καθεστώτος* για τη χρήση του χώρου, που 'χει όλα τα χαρακτηριστικά ενός σύγχρονου φαινομένου στη διοίκηση-διαχείριση του αστικού (και μη) χώρου: τη *ζωνοποίηση* του χώρου, πολύ πέραν της παλιάς "*αρχής του διαχωρισμού των λειτουργιών*". Θα χρειαστεί, οπωσδήποτε, ν' ασχοληθούμε άμεσα με τη ...χωροποιητική τη Ζώνης⁴.

Εξετάζοντας αναδρομικά την "*αλλαγή χρήσης*", που επιχείρησε ο Δήμος, διαπιστώνουμε τον χαρακτηριστικά προ-ληπτικό της ρόλο -- απ' την άποψη πλέον της (δραστικής) *preemption*, αντί της (παθητικής) *prevention*. Εντούτοις, τόσο ο πολιτικός φορέας, όσο και τα δυο κόμματα, προέβησαν στη διοργάνωση των πολιτικών τους συγκεντρώσεων στην πλατεία Αριστοτέλους, δίνοντας την ευκαιρία στον δήμαρχο να κατακρίνει τις εκδηλώσεις σαν «*παράνομες*». Όσον αφορούσε το θεσμικό μέρος του ζητήματος, ο δήμαρχος δεν έκανε χρήση του νόμιμου δικαιώματός του για την αποσόβηση των ενεργειών που προαναγγέλλθηκαν, αλλά επιφυλάχτηκε -- τόσο για τον εαυτό του, όσο και για κάθε μελλοντικό υπερασπιστή της νομιμότητας.

Το ακόμα πιο ενδιαφέρον ήταν, που συμπλήρωσε, ότι οι εν λόγω (πολιτικές) συγκεντρώσεις δεν ήταν μόνο παράνομες, αλλά κι «*ανήθικες*»! Ποια, άραγε, ήταν η ηθική πτυχή του επεισοδίου; Μήπως ήταν η (ηθική) απαξίωση της πολιτικής εκδήλωσης σε σχέση με τη *χρηστή* νέα χρήση της πλατείας; Και αυτό. Μάλλον, όμως, επρόκειτο για ένα είδος προμηνύματος, όσον αφορά τη μελλοντική χρήση του κάθε χώρου ενδιαφέροντος μ' όρους ηθικολογικής καταλληλότητας.

Σύντομα φάνηκαν οι περιπλοκές της πρό-ληψης, κάπου αλλού. Η πλατεία Συντάγματος στην Αθήνα, μετά την εκτόνωση του κύματος των Αγανακτισμένων, "*καθαρίστηκε*" τελείως απ' τον Δήμο (με τη συνδρομή των ΜΑΤ) βάσει της νομοθεσίας για την

κατάληψη δημόσιου χώρου και την παρακώλυση της ελεύθερης κυκλοφορίας. Ωστόσο, όσον αφορά τη μελλοντική χρήση της πλατείας, σύμφωνα με δήλωση του δήμαρχου της πόλης, ακόμα κι η φιλανθρωπία θα πρέπει να 'χει περιορισμούς, που τίθενται απ' τους κανόνες του θεάματος για την προώθηση της "εικόνας της χώρας" στο εξωτερικό.

Η διάθεση και διανομή προϊόντων απ' τους παραγωγούς τους σ' ανθρώπους που τα 'χαν ανάγκη, ή μερικά "συσσίτια", σε κάποια κεντρικά σημεία της πόλης, κρίθηκε ότι, αν δεν αποκρύβονται οπωσδήποτε διακριτικά, δεν θα πρέπει να προβάλλονται απ' τα ΜΜΕ, με τρόπο που να δραματοποιείται η κατάσταση της χώρας στο εξωτερικό. Δηλαδή: "διανομές" και "συσσίτια" στην πλατεία Συντάγματος, ούτε κατά διάνοια. Διαπιστώνουμε, εδώ, ότι, μπορεί η φιλανθρωπία (ως μια γενική αρετή) να υποχρεώνει, ωστόσο θα πρέπει να καναλιζαριστεί (να προ-ληφθεί και να προ-καταληφθεί) ακόμα κι αυτή, από κάποια υπέρτερη επιταγή πρό-ληψης. Οι προ-ληπτικές πρακτικές, λοιπόν, εμπλέκονται σ' απρόσμενες ...συνέργειες (αν δεν τις προξενούν), όπως και σ' *αλλεργίες* του τύπου των ...ανθρωποφιλικών και ...φιλοπαιδικών εκδηλώσεων σε δημόσιους χώρους (με κριτήριο το "αίμα" και την "τιμή" των δεχόμενων τη βοήθεια).

Το περιστατικό της Αριστοτέλους ήταν μάλλον απ' τα πρόδρομα της εμφάνισης του ΠΕΣ στη χώρα, η οποία είχε εισέλθει στη δίνη της "κρίσης". Η προ-ληπτική "αλλαγή χρήσης" του δημόσιου χώρου κι η προσπάθεια εναρετοποίησής του, μέσω της απόδοσης σ' αυτόν χρηστής χρήσης και της υποκατάστασης της "πολιτικής" του χρήσης, είναι μάλλον η πιο εμφανής πλευρά του περιστατικού. Μας δίνει, όμως, και μια πρόγευση του συντελούμενου περάσματος, από την παλιότερη "ιδρυματοποίηση" του χώρου, στην *καθεστωτοποίησή* του. Αν η "ιδρυματοποίηση" αφορούσε την αντανάκλαση στον χώρο των κοινωνικών σχέσεων και των κυριαρχικών δομών στο πέρασμα του χρόνου, τώρα η καθεστωτοποίηση του χώρου αποβλέπει στο πάγωμα της δυναμικής των κοινωνικών σχέσεων και στην οριστική αποκρυστάλλωση των κυριαρχικών δομών -- κάτω από το θεωρούμενο τέλος της ιστορίας και το (αυτοκρατορικό) βιο-πολιτικό πρόταγμα. Το χωρο...ποιητικό εργαλείο, όπως προαναφέρθηκε, μιας τέτοιας εξέλιξης είναι η ζωνοποίηση του χώρου και αντικατοπτρίζει μια μετα-δημοκρατική ρευστοποίηση (να πω: παραμετροποίηση;) της παλιάς-καλής "αρχής του διαχωρισμού των εξουσιών" στην πολιτειακή σφαίρα.

Περιπαικτικά, αλλά όχι άστοχα, όπως νομίζω, θα μπορούσαμε να μιλήσουμε για ζωνο...ποιητική του χώρου, όπως και για χωρο...ποιητική της ζώνης, οι οποίες αφορούν τόσο "καταστάσεις εξαιρέσεως" όσο και καταστάσεις εξαιρετικότητας. Η εναρετοποίηση, που συνοδεύεται από την αποπολιτικοποίηση, δεν περιορίζεται σε μια προηγούμενη καλλυντική και κοσμητική μέριμνα για την πόλη, αλλά φτάνει μέχρι τη θεματική της αποτύπωση σ' αυτήν. Ας πάρουμε το παράδειγμα του "αρχιτεκτονικού τουρισμού" (μαζί με τους υπόλοιπους). Η πόλη (μαζί με τους κατοίκους της) νοείται πλέον σαν μια τεράστια "υπηρεσία", παρεχόμενη στους επισκέπτες-τουρίστες της, στους επενδυτές της, στους εταίρους της, στους ευεργέτες της. Βαθμιαία, υποχωρούν οι έννοιες της κατοίκησης, της διαβίωσης, και των συμπαρομαρτούντων. Δεν γίνεται μόνο η ίδια η πόλη μια "υπηρεσία", τίθεται αυτόβουλα στην υπηρεσία ενός ανώτερου ηθικού σκοπού. Και το επιδιωκόμενο "branding" της πόλης δεν θ' αφηγείται πλέον την ιστορία της (όσο πλούσια κι αν υπήρξε αυτή), αλλά το στόρυ της *επιτυχίας* της.

3. ΑΚΤΙΒΙΣΤΕΣ, ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ, "AGENTS"

Ο ΠΕΣ προβλέπει και τα προσήκοντα ατομικά και συλλογικά υποκείμενά του. Αυτά είναι "ενεργά" (κι "υπεύθυνα"), δηλαδή *ενάρετα*, που ταυτόχρονα συνιστούν την "κοινωνία των πολιτών". "Ενεργοί πολίτες", εννοούνται, -- κι ακόμα ενεργότεροι

σχεδιαστές (designers/planners) -- που αμφότεροι, από τη συγκρότησή τους, οφείλουν να είναι δρασιακοί κι επιδρασιακοί. Έχουμε, ήδη, εξοικειωθεί με ορισμένες ιδιότητες του "ενεργού", που συμμετέχει σε "πράσινες αποστολές", που προβαίνει σε "ποδηλατοδράσεις", κι ενισχύει αποστολές που "καθαρίζουν την Ελλάδα" και τα παρόμοια, για παράδειγμα. Ωστόσο, η "ανθρωπολογία" του ΠΕΣ εμπλουτίζεται, σιγά-σιγά, -- καθώς επεκτείνεται η βιο-πολιτική καλλιέργεια --, με νεόπλαστες αινιγματικές οντότητες-υποκειμενικότητες, υβριδικού χαρακτήρα και ρόλου.

Μετά τους "ενσωματωμένους" ("embedded") ρεπόρτερ (μια δεκαετία πριν) στις στρατιωτικές επιχειρήσεις, τώρα, όταν αυτές καθίστανται ιδιαίτερα δύσκολες ή δεν έχουν αρχίσει επίσημα, προβληματίζει ο νεοφανής ρόλος των "ακτιβιστών" (πεδίου) μ' άγνωστα λοιπά στοιχεία ταυτότητας. Παράδειγμα, τα βίντεο από κινητά τηλέφωνα, συνήθως, σταλμένα στο διαδίκτυο, όχι πια απ' τ' αντιμαχόμενα μέρη μιας σύγκρουσης, αλλά απ' τη νεογενή ψηφιακή οντότητα του ανώνυμου ή ψευδώνυμου "ακτιβιστή". Φανερά, η πληροφορία που διακινούν, δεν ανήκει στην παραδοσιακή προπαγάνδα του ενός μέρους ή του άλλου, αλλά πάντως φέρει πρόσημο ή την προστιθέμενη αξία της. Ίσως θα 'πρεπε ν' αρχίσουμε να μιλάμε για "ενσωματωμένους ακτιβιστές" στο πλαίσιο της διεξαγωγής μιας επιχείρησης-επέμβασης και, γιατί όχι, για ...*οργανικούς* ακτιβιστές στο ευρύτερο πλαίσιο της ηνιόχησης της. Στο λεξιλόγιο του παραμετρικού σχεδιασμού, ήδη, έχουν τη θέση τους και τον καταλυτικό τους ρόλο οι "παράγοντες" κι οι "agents".

Ας λάβουμε υπόψη μας και το εξής: όλο και πιο συχνά, πέφτουμε πάνω στην τηλεοπτική προειδοποίηση, ότι «η εκπομπή περιέχει τοποθέτηση προϊόντος». Μαζί με τη "λεύκανση" της διαφήμισης, μήπως υπάρχει κάτι άλλο που γκριζάρεται εδώ; Η (ειλικρινής) προειδοποίηση, απροκάλυπτα, κατευθύνει την προσοχή του τηλεθεατή, χωρίς αμφιταλαντεύσεις κι ενδοιασμούς, στο προβαλλόμενο προϊόν. Η διαφήμιση δεν γεμίζει το μεσοδιάστημα μεταξύ των εκπομπών, αλλά τώρα γίνεται αναπόσπαστο, λειτουργικό κι απαραίτητο κομμάτι των ίδιων των εκπομπών. (Τι μένει για το μεσοδιάστημα;) Αυτό που 'χει αποενοχοποιηθεί, είναι το εμπορικό μέρος του μάρκετινγκ, και μάλιστα με τον πλέον "διαφανή" τρόπο: «δεν επιθυμούμε να σας εξαπατήσουμε, παρά μόνο να σας πείσουμε». Έτσι η προειδοποίηση για "τοποθέτηση προϊόντος" δεν είναι μόνο μια καλοπροαίρετη κίνηση, αλλά και μία προ-οικονόμηση της αποδοχής μιας τέτοιας πρακτικής, που διαχέει τον διαφημιστικό χρόνο μέσα στη ροή του υπόλοιπου τηλεοπτικού προγράμματος, κι αναβαθμίζει τη διαφήμιση, από μια συμπληρωματική θέση, σε μια κατάσταση οργανικής της ενσωμάτωσης στο συνολικό τηλεοπτικό θέαμα. Που είναι και μία αποενοχοποιημένη (αν όχι κυνική) ομολογία για τη φύση του συνολικού τηλεοπτικού προϊόντος.

Παρόμοια με τα παραπάνω, έχουμε κιόλας τις περιπτώσεις που θα μας επέτρεπαν να μιλάμε, στο εξής, για "τοποθέτηση προϊόντος" στον λόγο και το έργο του Σχεδιασμού, ή για "οργανικούς πράκτορες" κατά τη διάρκεια της ...*διεξαγωγής* του. Τα προϊόντα που προωθούνται δεν αφορούν μόνο το κατασκευαστικό μέρος ενός έργου, ούτε μόνο την αντιπροσώπευση κάποιας εταιρικής "κοινωνικής ευθύνης". Άλλοτε (στην εποχή της "καλής" αρχιτεκτονικής και πολεοδομίας), είχε σημασία το "ιδεολογικό" στίγμα του ομιλούντα ή του γράφοντα. Στις μέρες μας, οι "agents" κι η "πρακτόρευση" γίνονται ισότιμα μέλη στο παραμετρικό "παίγνιο" του κοινωνικού, με μια επιπλέον λειτουργική βαρύτητα -- πέραν κι υπεράνω των παραδοσιακών σταθερών και μεταβλητών, που περιέγραφαν κάποτε την κοινωνική εξίσωση. Βγαίνουν στο προσκήνιο και προβάλλουν (με κάθε "υπευθυνότητα") τον ("κοινωνικό") τους ρόλο. Η ατζέντικη περσόνα του οργανικού ακτιβιστή αναπαριστά την ειδική σχέση έλξης μεταξύ της πρακτόρευσης με τη δράση, και το καινούργιο, εδώ, ως πολιτικό αίτημα, δεν αφορά μόνο τον αποφενακισμό μιας κατάστασης, αλλά και την απο-εναρετοποίησή της.

4. CITY BRA KAI SEX STORIES

Προ "κρίσης", η μεταμεσονύχτια διαφημιστική ζώνη των ιδιωτικών τηλεοπτικών καναλιών έσφυζε απ' τα σύντομα μηνύματα των ποικίλων ΜΚΟ κι άλλων οργανώσεων για τα κάθε είδους ενδιαφέροντά τους στο πεδίο της "κοινωνικής ευθύνης". Στριμώχονταν, ωστόσο, μεταξύ των βασικών διαφημιστικών πυλώνων του τηλε-μάρκετινγκ και των τηλεφωνικών γραμμών "090". Το παράξενο αποτέλεσμα της εν λόγω τηλεοπτικής ροής μόνο θυμηδία (στην επιεικέστερη περίπτωση) μπορούσε να προκαλέσει, παρ' όλες τις δικαιολογίες που θα μπορούσαμε να υποθέσουμε για την τελική κατάληξη κάποιων "ορθών και καλών πρακτικών" μέσα στο επικοινωνιακό τοπίο τουλάχιστον.

Την τελευταία χρονιά, περίπου, αργά κι ανεπαίσθητα, μέσα στη γενικότερη σπάνη της τηλεοπτικής διαφημιστικής ύλης, βρεθήκαμε χαμένοι ανάμεσα στο "infotainment" και το ... "tittytainment"⁵. Το διαφημιστικό "spot" ενός νέου τύπου στηθόδεσμου, ερχόμενο απ' τα τηλεοπτικά βάθη του μεταμεσονύχτιου τηλε-μάρκετινγκ περιφερειακών καναλιών περασμένων δεκαετιών, βρίσκει την αναπάντεχη διάχυσή του σ' όλες τις ... "ζώνες" των (ιδιωτικών) καναλιών. Η χρονική διάρκεια, η αισθητική κι η δομή του "spot", σαν πολύ μικρής διάρκειας βιντεοταινία "μαλακού" πορνό, κατορθώνουν, μ' αφορμή τις αρετές του προβαλλόμενου περιέχοντος, να καταστήσουν πλαγίως το περιεχόμενο του προϊόντος μέσο επικέντρωσης στις (βασικότερες τουλάχιστον) τεχνικές μάλαξης (κι όχι μόνο) του εξαντλημένου φαντασιακού του τηλεθεατή. Τέτοια είναι η αντιστροφή των πραγμάτων, που θα μπορούσαμε να πούμε, ότι η αναπάντεχη επιτυχία της συγκεκριμένης διαφήμισης θα 'πρεπε ν' αποτιμηθεί μ' όρους *πρόκλησης* τηλεθέασης, παρά μ' όρους πωλησιμότητας του διαφημιζόμενου προϊόντος. Δεν διαθέτω στοιχεία, αλλά υποθέτω ότι από κάποια στιγμή και μετά, τα κανονικά προγράμματα κι οι εκπομπές άρχισαν να πληρώνουν για να μπορούν να διαθέσουν στη ροή τους το εν λόγω "spot", αντί να πληρώνονται γι' αυτό.

Το παράδειγμα ξεφεύγει, όπως νομίζω, του ανεκδοτολογικού του ίσως ενδιαφέροντος, και μας δίνει μια εικόνα της λιμπιντικής (να την πούμε) πτυχής στην επικοινωνιακή διαχείριση του προσαρμοσμένου ΠΕΣ στα εγχώρια δεδομένα της "κρίσης". Μου δίνει την "πάσα" για ν' αναφερθώ στο νεογενή συνδυασμό του "city branding" και του "success story", ανάμεσα σε ποικίλους που έχουν εμφανιστεί κατά τη διάρκεια της θρυλούμενης προσπάθειας για την "αποενοχοποίηση" ("ξεπλύματος") του επιχειρείν". Έτσι, μπορούσες να τα συναντήσεις ("city branding" και "success stories") προβαλλόμενα σ' ανύποπτο χρόνο και χώρο. Μεταφερόμενα δε στην μικροκλίμακα της καθημερινότητας και της περιφέρειας, στην κλίμακα της μικροαστικής κοινωνικής πραγματικότητας, δείχνουν ακόμα πιο μικρο-μέγала και νοικοκυρέικα, πολύ πριν φτάσουν σε χείλη μεγάλοςχημων, με την επίκληση τώρα της "εξόδου από την κρίση".

Υπό τις τρέχουσες περιστάσεις, το "branding πόλεων" θα 'πρεπε, ίσως, να παραβληθεί με το παράδειγμα του διαφημιστικού πασπατέματος του bra (κι εμμέσως του περιεχομένου του) -- κι όχι μόνο για τους προφανείς σκαμπρόζικους λόγους. Οι δε "ιστορίες επιτυχίας" είναι κιόλας ιδανική προϋπόθεση για τη δημιουργία της νέας αφηγηματικής-λιμπιντικής "φούσκας". Άλλωστε, ακούστηκε κι η πιο προωθημένη πρόληψη που υποδεικνύει ότι: αφού δεν μπορούμε να 'χουμε μια "ιστορία επιτυχίας", θα πρέπει να την επινοήσουμε.

Το ...pretty branding της πόλης κι η θεματική ψηλάφηση των ... "ερωτογενών" της ζωνών συνυφαίνονται με τη συγκρότηση της εγχώριας "success story" (διαβάζω: "sex story") του ΠΕΣ -- και του ίδιου του ΠΕΣ ως αφήγησης επιτυχίας. Κάθε εφαρμογή του ΠΕΣ, στο εξής, θα 'ναι άρρηκτα συνυφασμένη με κάποια "ιστορία επιτυχίας" (μια άλλη όψη του τραγελαφικού και ψυχαναγκαστικού «είμαστε καταδικασμένοι να επιτύχουμε») -- που θα πρέπει να μας προϊδεάζει για ματαιώσεις με τον δέοντα σεξολογικό τους αντίκτυπο. "City bra" και "sex stories" γίνονται η σημερινή παράλλαξη της "απόλαυσης του κτισμένου" (έναν καιρό).

5. Η ΣΙΩΠΗ ΚΑΙ ΤΟ ΞΕΒΓΑΛΜΑ

Μετά τις (διαπιστωθείσες) δυσάρεστες συνέπειες της "κρίσης" στη χώρα και το κοινωνικό της σώμα, παρατηρείται μια ανυπομονησία μπροστά στην καθυστέρηση (ή την υποτονικότητα) της "κοινωνικής αντίδρασης" ή "έκρηξης". Παρ' όλες τις (σχεδόν αυτονόητες) προεξοφλήσεις και προσδοκίες, μια παράδοξη κι ανήκουστη *σιωπή* του κοινωνικού σώματος προβληματίζει αρμόδιους και μη. Ωστόσο, η αναμονή της κοινωνικής "έκρηξης" προέρχεται, κυρίως, από μια θερμοδυναμική (κι ελαστομηχανική) θεώρηση της συμπεριφοράς των κοινωνικών συστημάτων του 19ου αιώνα. Το ακόμα πιο ενδιαφέρον είναι, ότι αυτή η αριστερογενής ή αριστερόστροφη οπτική έχει κιόλας επιδέξια απαλλοτριωθεί απ' τη συντηρητική ρητορική περί "κοινωνικής συνοχής".

Αυτό που λείπει σημαντικά απ' την εν λόγω "οπτική", είναι η φύση κι ο ρόλος μιας αντίστροφης, τρόπον τινά, έκρηξης, που ωστόσο φαίνεται να 'ναι τελείως διαφορετικής κατηγορίας θεώρηση της κοινωνικής δυναμικής: η έκρηξη αλλά προς τα μέσα, πιο σωστά: η ένδον κατάρρευση ή, αλλιώς, η *ενδόρρηξη* του κοινωνικού. Και φαίνεται, ότι είν' αυτό ένα ενδεχόμενο που προσιδιάζει περισσότερο σε μια πτυχή της "σιωπής" την οποία θα 'θελα να θίξω.

Σε πρώτη προσέγγιση, η ενδορρηκτική σιωπή θα μπορούσε ν' αφορά την εντροπική κατάληξη ενός συστήματος σε "κρίση", την κατάλυσή του μέσω της καθολικής αποχής των συντελεστών του απ' την ενάρτη δράση (ακόμα και την "επαναστατική", κάποτε) για το λεγόμενο "restart". Αλλά η έμφασή μου, εδώ, στους εξορκισμούς της σιωπής στρέφεται προς ένα, τρόπον τινά, καθαρτήριο σιωπής. Όπου μια λελογισμένη, υπολογισμένη και σταθμισμένη απουσία απ' το προσκήνιο της "κρίσης" μπορεί ν' "αναβαπτίσει" τους ενδιαφερόμενους για την επανάκαμψή τους στον δημόσιο βίο, μετά το ξέσπασμα της "κρίσης" επί δικαίων και αδίκων. Το ηθικολογικό ξέπλυμα στην κολυμπήθρα της σιωπής, μια ακόμα "τεχνητή λήθη"⁶ (στη μεγάλη συλλογή της χώρας), παρ' όλα τα φαινόμενα, δεν προμηνύεται λιγότερο ενδορρηκτικό για την ίδια την εξέλιξη της "κρίσης".

Θα πρέπει να επανεκτιμήσουμε και να επικαιροποιήσουμε την *τραγική κάθαρση* και το *δημώδες πένθος*, σε σχέση με το ενδορρηκτικό "ξέπλυμα", σαν και τα διάφορα υπολογισμένα "πνιξίματα" και τα μετα-καταθλιπτικά "outings" στην επικοινωνιακή και θεαματική σφαίρα. Στ' όνομα της συγκρότησης μιας εντόπιας επιτυχούς αφήγησης, και της αφήγησης της εντόπιας επιτυχίας, ποιο "Όνειρο" διαπλάθεται, σαν και τις τόσες άλλες "φούσκες" του παρελθόντος και του παρόντος ; Μόνο που, τώρα, μπορεί ν' αποδειχτεί επιβαρυντικότερο.

6. "ΠΕΣ" ΚΑΙ "ΚΡΙΣΗ"

Φαίνεται ότι ο ΠΕΣ δεν σχετίζεται άμεσα με την "κρίση", κι ότι η "κρίση" είναι μόνο μια "ευκαιρία" για την εφαρμογή των αρχών του, που θα 'πρεπε να εφαρμόζονται ανεξάρτητα της "κρίσης". Το επιχείρημα είναι ίδιο περίπου με το πιο διαδεδομένο, που λέει, ότι οι "μεταρρυθμίσεις" που θα πρέπει να γίνουν για τη σημερινή αναδιάρθρωση της χώρας είναι ανεξάρτητες των Μνημονιακών επιταγών για λογαριασμό της, αφού οι "μεταρρυθμίσεις" θα 'πρεπε να γίνουν και χωρίς τα Μνημόνια.

Ωστόσο, ΠΕΣ και "μεταρρυθμίσεις" μοιράζονται αυτό που συμβαίνει να αιτιολογεί τη νομιμοποίησή τους: την (κηρυγμένη) "κατάσταση έκτακτης ανάγκης" -- και, βέβαια, υπόκεινται στη διακριτική ευχέρεια και την ευχερή αδιακρίσία αυτού που 'χει το κυριαρχικό "δικαίωμα" να σημάνει την *κήρυξη* του "έκτακτου". Μ' αυτόν τον τρόπο, η "έκτακτη ανάγκη" καθίσταται, τελικά, ο Λόγος της πρό-ληψης. Η δε επίκληση της εναρετότητας είν' αυτή που προστρέχει για τη νομιμοποίησή της. Έτσι, η

καθεστωτοποίηση του χώρου "μιλάει" για την "κατάσταση έκτακτης ανάγκης" (πραγματικής ή/και προσχηματικής αξεδιάλυτα), είναι το αποτέλεσμα της που, ταυτόχρονα, παίρνει τη μορφή της σημερινής ζωνο...ποιητικής στον χώρο.

Από αυτήν την άποψη, μπορούμε να πούμε το αντίθετο: ότι ο ΠΕΣ είναι αναπόσπαστο μέρος της οικονομικής "κρίσης" (που μπορεί να πάρει κι οποιαδήποτε άλλη μορφή "κρίσης"), ότι είναι συνυφασμένος μ' αυτήν. Ή, αλλιώς, ότι η "κρίση", μεταξύ παρατεταμένης "ύφεσης" κι αναβλημένης "ανάκαμψης", καθίσταται λειτουργική συνθήκη υπό την οποία ο ΠΕΣ βρίσκει την πλήρη και τέλεια εφαρμογή του. "Εκτακτη" ανάγκη δεν σημαίνει και "παροδική" ανάγκη. Υπό όρους, δηλαδή, η "κρίση" μπορεί να συνδυάζει τη νομιμοποίησή της με τη μονιμοποίησή της.

Από μια άλλη σκοπιά, και σ' αντιδιαστολή με τις "μεταρρυθμίσεις" (που επείγονται για να ολοκληρωθούν), πράγματι, τις περισσότερες φορές, μοιάζει ο ΠΕΣ να εκφέρεται και να περιφέρεται σαν να μη συμβαίνει σχεδόν τίποτα τριγύρω. Απαιτείται, βέβαια, διαρκής εγρήγορση και μόνιμος συναγερμός (καμιά πλέον επανάπαυση, αναβλητικότητα, ή ...ραχατιλίκι), χωρίς όμως και να χρειάζεται να εξειδικεύονται αυτά στις περιστάσεις μιας τρέχουσας "κρίσης". Σαν η τρέχουσα "κρίση" να 'ναι (εν τω μέσω αυτής) μια δυσάρεστη (αλλά ηθικοπλαστική) παρένθεση μακράς διάρκειας, ή συστατικό και λειτουργικό μέρος του εγκόσμιου βίου (ως προετοιμασία για το επέκεινα) -- επιμέρους λεπτομέρειες αφορούν τις κατά περίπτωση θρησκευτικο-δογματικές αναφορές.

Αλλά δεν είναι μόνο αυτά! Ο ΠΕΣ έχει ενσωματωμένη (*εσωτερικευμένη*) την "κρίση", σε βαθμό που δεν χρειάζεται να την επικαλείται καν. Από μόνος του είναι Λόγος της Κρίσης. Ομιλεί την "κρίση" σ' ένα μετα-πολιτικό επίπεδο, όπου αυτή καμπυλώνεται προς έναν πρωτογενή καθορισμό της, όχι πλέον "ιδεολογικού", αλλά ενός *θρησκευτικο-δογματικού* τύπου, που αναβιώνει κι αναδιαρθρώνει τις "εκλεκτικές του συγγένειες" με τον καπιταλισμό στη σημερινή μονοπωλιακή και χρηματοπιστωτική του φάση⁷.

7. ΚΑΤΑΚΛΕΙΔΑ

Η εργασία μου, πάνω στον ΠΕΣ (και πώς να τον αποφύγετε) και στη σχέση του με την κρίση-που- 'χει-κηρυχτεί, ίσως αποτελέσει μια συνεισφορά στην πολιτική πραγμάτευση μιας άλλης κρίσης-που-μένει-να-διαπραχτεί.

8. ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Για μια συνοπτική παρουσίαση του ΠΕΣ και άλλα σχετικά κείμενά μου, βλ. το "εισαγωγικό σημείωμα" στη Μόνιμη Στήλη "Δώδεκα και μετά", στο www.greekarchitects.gr, 6/10/12.
2. Ανυπόγραφο δημοσίευμα κάτω απ' τον αμέριμνο τίτλο "2ο Παραδοσιακό ψάρεμα από την όχθη της Λίμνης Κερκίνης, στο Λιμανάκι του Μανδρακίου του Δήμου Πετρίσιου", στην εφημερίδα *Σημερινή* των Σερρών, 19-20 Ιουνίου 2010.
3. Αναφέρομαι ειδικότερα στο βιβλίο του: Παπαδολαμπάκης, Μ., (1983), *"Χώροι της Ελευθερίας, Ι"*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα.
4. Βλ. μια προσπάθειά μου στο "ΖΩΝΗ -- το βιο-πολιτικό βάθος του συνόρου" σε τρία μέρη, στο www.greekarchitects.gr, 3/9/11 - 8/10/11 - 5/12/11.
5. Σχετικά με το "tittytainment", βλ. "(Tout va bien) γιατί στον κόσμο αρέσουν τα σκουπίδια;", www.sarajevomag.gr, τεύχος 74, Ιούνιος 2013.
6. Για την εν λόγω "τεχνητή λήθη", βλ. Κουτούπης., Γ., 2009, Αδυναμία Προσομοίωσης σε Πραγματικό Χώρο: Ένα Μετα-Νεωτερικό Πρόβλημα για τη Σύγχρονη Ελλάδα, Στο: Κώστας Μανωλίδης, Θεοκλής Καναρέλης (επιμ.), *Πρακτικά Συνέδριου: Η*

διεκδίκηση της υπαίθρου. Φύση και κοινωνικές πρακτικές στη σύγχρονη Ελλάδα, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Ίνδικτος, σ. 109-120.

7. Weber, M., 2000, *Η Προτεσταντική Ηθική και το Πνεύμα του Καπιταλισμού*, (μτφρ. Μ. Γ. Κυπραίος), Gutenberg, Αθήνα, (χρ. α' έκδ. γύρω στα 1905).

ΕΠΙΚΕΝΤΡΑ ΑΝΑΨΥΧΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ: ΜΕΛΕΤΩΝΤΑΣ ΤΟ ΕΜΠΟΡΙΚΟ ΤΡΙΓΩΝΟ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ

Χαράλαμπος Κυριακίδης¹ και Άγγελος Σιόλας²

Περίληψη

Στην Ελλάδα της κρίσης, ένα μηχανισμό που μοιάζει στα πρόθυρα της κατάρρευσης, ο σχεδιασμός αποτελεί μια διαδικασία που καλείται να παίξει κύριο ρόλο στην ανασυγκρότησή της χώρας, σε όλα τα επίπεδα. Ο σχεδιασμός του χώρου καλείται να αποτελέσει εργαλείο ανασυγκρότησης τόσο του χωρικού πλαισίου και της εικόνας των πόλεων όσο και της κοινωνίας και της οικονομίας των αστικών χώρων.

Στην πρόκληση αυτή, ο πολιτισμός και η ψυχαγωγία αναδεικνύονται ως πρωτεύοντα εργαλεία αστικής ανάπτυξης και ανέλιξης των πόλεων στο διεθνές σύστημα ιεράρχησης του αστικού συστήματος. Μια τέτοια μελέτη περίπτωσης, αυτή του ψυχαγωγικού επικέντρου στο εμπορικό τρίγωνο (ΕΤ) της Αθήνας που αναπτύχθηκε σχεδόν αυτόνομα, αποτελεί το αντικείμενο της παρούσας ανακοίνωσης. Το ερώτημα στο οποίο εστιάζει η μελέτη έγκειται στο κατά πόσο η ανάπτυξη τέτοιων επικέντρων αναψυχής μπορεί να συμβάλει στην ανάπτυξη αστικών περιοχών στην Ελλάδα του 2013. Για την επίτευξη αυτού του στόχου, πραγματοποιήθηκε μια ποιοτική έρευνα με τη χρήση ερωτηματολογίων, την παρατήρηση και την καταγραφή της ανθρώπινης συμπεριφοράς και, τέλος, με τη μέθοδο του “flaneuring”. Τα αποτελέσματα της έρευνας αποτέλεσαν αντικείμενο αξιολόγησης και κριτικής ανάλυσης και μέσα από τη βιβλιογραφική επισκόπηση και τη μελέτη αντίστοιχων περιπτώσεων σε Ελλάδα και εξωτερικό, εξάχθηκαν συμπεράσματα που επιβεβαιώνουν τη σημασία της ψυχαγωγίας και του πολιτισμού, γενικότερα, ως μέσο αστικής ανάπτυξης.

Λέξεις Κλειδιά: Ψυχαγωγικά επίκεντρα, «οργανική» ανάπτυξη, φυσιογνωμία, κέντρο πόλης, αστική ανάπτυξη

1. Εισαγωγή

«Καθώς περπατούσαμε στη μαρίνα, έδειχνα ήρεμος, αλλά σκεφτόμουν όλη την ώρα. [...] Ξαφνικά, έπαψα να σπάω το κεφάλι μου σα βλάκας κι ως έξυπνος που είμαι είχα μια Θεία έμπνευση. Μια όμορφη μουσική ερχόταν να με βοηθήσει από ένα παράθυρο και μου έδειξε τι έπρεπε να κάνω».

Κουρδιστό Πορτοκάλι, 1971.

Με αυτά τα λόγια ολοκληρώνει τη σκέψη του ο Άλεξ, πρωταγωνιστή της ταινίας, και μια σκηνή βιαιοπραγίας εκτυλίσσεται υπό τους ήχους ευχάριστης κλασσικής μουσικής σε φόντο μιας μοντέρνας αγγλικής πόλης. Η εναντίωση του Άλεξ σε μια βίαιη αλλαγή κατάστασης ηγεσίας παρουσιάζει συσχέτιση με τη μετάβαση από το μοντέρνο στο μεταμοντέρνο τοπίο, μια από τις ραγδαίες αλλαγές που έλαβαν χώρα στην ευρωπαϊκή πόλη του 20^{ου} αιώνα, καθώς και με την ουσιαστική δομική αλλαγή που κρύβεται από πίσω: τη μεταλλαγή της παραγωγικής διαδικασίας από το δευτερογενή στον τριτογενή παραγωγικό τομέα (Σταθακόπουλος, κ.ά., 2012, σ. 325). Προβλήματα δημιουργήθηκαν και δυστυχώς δεν ήταν εφικτή η αντιμετώπισή τους άμεσα. Έτσι, πολλές περιοχές

¹ Υποψ. Δρ. Σχολή Αγρονόμων και Τοπογράφων Μηχ., Ε.Μ.Π., kyriakidisharry@gmail.com

² Καθηγητής Πολεοδομικού Σχεδιασμού, ΣΑΤΜ, Ε.Μ.Π., Angelos@survey.ntua.gr

εμφάνισαν στοιχεία παρακμής, σε ποικίλα επίπεδα, τόσο σε αισθητικό και πολεοδομικό μα κυρίως σε οικονομικό και κοινωνικό, που αποτελεί και βασικό στοιχείο γύρω από το οποίο εκτυλίσσεται το έργο του Anthony Burgess.

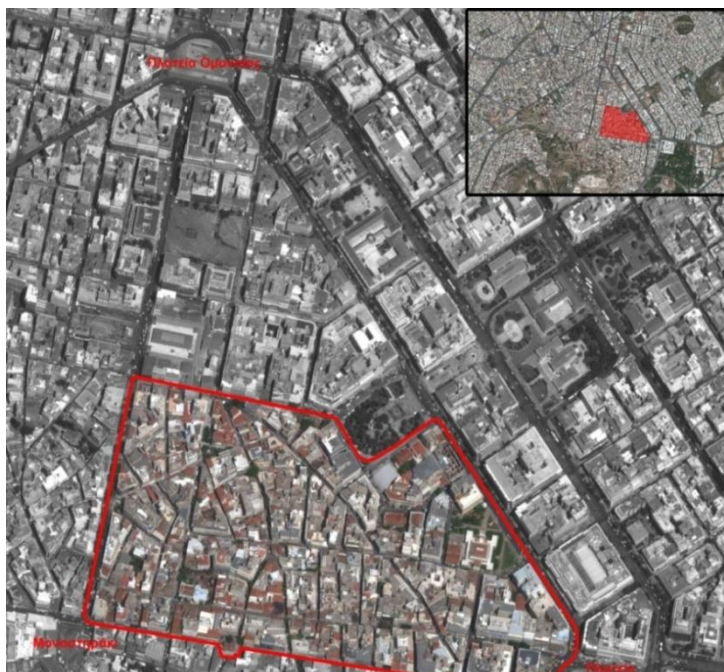
Τέτοιες περιπτώσεις παρουσιάστηκαν και στην ελληνική πρωτεύουσα, το κέντρο της οποίας «βίωσε» τη μετάβαση από τον πλούτο και την αίγλη στην παρακμή. Βέβαια, πέραν των παραπάνω στοιχείων θα πρέπει να υπογραμμιστεί ο ρόλος των Ρυθμιστικών Σχεδίων της Αθήνας. Το όραμα της εποχής για αποκέντρωση που εκφράστηκε μέσα από τα σχέδια αυτά συνέβαλε, σαφώς, στη δημιουργία δευτερευόντων κέντρων (Γλυφάδα, Κηφισιά, Ελευσίνα κλπ) και τη μαζική απομάκρυνση των κατοίκων των κεντρικών περιοχών της Αθήνας με αποτέλεσμα την υποβάθμιση των κεντρικών περιοχών.

Για την αναζωογόνηση των περιοχών αυτών –των υποβαθμισμένων αστικών περιοχών, γενικά- χρησιμοποιήθηκαν πολλά εργαλεία. Ωστόσο, τα πολιτιστικά στοιχεία είναι αυτά που τα τελευταία χρόνια «έρχονται να βοηθήσουν [...] και να δείξουν» στους μελετητές «τι έπρεπε να κάνουν» για να πετύχουν μια ομαλή μετάβαση των οικονομιών από τη βιομηχανική περίοδο στη μεταβιομηχανική (Σουλιώτης, 2009, σ. 666, Hall, 2000).

Τα στοιχεία αυτά που σχετίζονται με την πολιτιστική παράδοση, την κατανάλωση και τον πολιτισμό αποτελούν ζωογόνους παράγοντες για την ανάπτυξη μιας δημιουργικής πόλης (Clark et. al, 2002) μιας που μορφωμένοι και ταλαντούχοι επαγγελματίες του ευρύτερου δημιουργικού κλάδου επιλέγουν να ζουν σε πόλεις και περιοχές που διακρίνονται για την ποιότητα του αστικού χώρου. Η κινητικότητα αυτή δημιουργεί μια χωρική συγκέντρωση (spatial concentration) δραστηριοτήτων (Chatterton, 2000, σ. 393, Λουκαΐτου-Σιδέρη, 2006, σ. 56) και ατόμων που παραπέμπει σε φαινόμενα συγκέντρωσης (clusters), που αποτελούν «κλασσική» μέθοδο για την οργάνωση, πέραν της βιομηχανικής παραγωγής, και του αστικού χώρου.

Ο οργανικός χαρακτήρας πολλών πολιτιστικών συγκεντρώσεων (originally developed epicenters) (Mommias, 2004, σ. 508, Καραχάλης και Δέφνερ, 2011) –συχνά, βέβαια, παρατηρούνται πολιτικές συγκεντρώσεις πολιτιστικών επιχειρήσεων (institutionally developed epicenters)- αποτυπώνει τις θετικές επιδράσεις αυτής της χωρικής ρύθμισης. Η ταυτόχρονη εξειδίκευση αυτών των επικέντρων τονίζει την επιτυχία των πολιτιστικών δραστηριοτήτων και της παραδοσιακής ιδιαιτερότητας στον αναπτυξιακό τομέα καθώς και τη σημασία της θέσης χωροθέτησης.

Πριν προχωρήσουμε στην εξέταση της συγκεκριμένης μελέτης περίπτωσης στο κέντρο της Αθήνας, αξίζει να τονίσουμε πως τα πολιτιστικά επίκεντρα θεωρείται πως συμβάλουν στην τοπική ανάπτυξη αστικών περιοχών, αρκεί βέβαια να είναι επιτυχημένα. Πως όμως κρίνεται ένα τέτοιο επίκεντρο ως επιτυχημένο; Ο Montgomery (2003, σ. 295) αναφέρει πως η επιτυχία του στηρίζεται σε παράγοντες που έχουν να κάνουν με την αστική εικόνα και λειτουργία, οι οποίοι είναι: η δραστηριότητα (activity), η μορφή (form) και η

Σχήμα 1. Οριοθέτηση Περιοχής Μελέτης (ΠΜ)

σημασιοδοσία (meaning) του χώρου.

Το πρώτο χαρακτηριστικό έγκειται στο συνδυασμό των χρήσεων με σκοπό τη δημιουργία ασφαλών χώρων. Το δεύτερο σχετίζεται με τον πολιτιστικό, ιστορικό και ταυτόχρονα πολυδιάστατο χαρακτήρα των περιοχών αυτών (Λουκαΐτου-Σιδέρη, 2006, σ. 56), ενώ το τρίτο με τη σημασία και τα νοήματα που εκπορεύονται από το χώρο, μιας που αυτά προσελκύουν χρήστες συγκεκριμένων ομάδων δημιουργώντας τους την αίσθηση του «ανήκω».

Στην ενότητα που ακολουθεί γίνεται μια σύντομη παρουσίαση του επικέντρου ώστε να γίνει αντιληπτή η συσχέτισή του με την αντιμετώπιση ορισμένων από τις αρνητικές επιπτώσεις της κρίσης σε μια πολυεπίπεδη σκακιέρα δραστηριότητας.

2. Ιστορία, πολιτισμός και αναψυχή ως αναπόσπαστα τμήματα της σημερινής πόλης. Το ψυχαγωγικό δίπολο της Αγίας Ειρήνης-Πλατείας Καρύτση

«Κάτι καλλιτέχνες απ' τα τηλεοπτικά στούντιο της περιοχής γελούσαν και κουβέντιαζαν. Το κορίτσι χαχάνιζε αδιαφορώντας για το διεφθαρμένο κόσμο. Τότε, τελείωσε ο δίσκος στο πικ-απ. Και στην ησυχία, πριν αρχίσει ο άλλος, άρχισε ξαφνικά να τραγουδά. Για μια στιγμή, αδέρφια μου, ένιωσα σα να φτερούγιζε ένα μεγάλο πουλί μέσα στο μπαρ. Ένιωσα τις τρίχες του κορμιού μου να ορθώνονται».

Κουρδιστό Πορτοκάλι, 1971.

Στις πολύβουες πόλεις των τελευταίων δεκαετιών, οι χώροι αναψυχής και πολιτισμού αποτελούν πραγματικές οάσεις για το σύγχρονο άνθρωπο στο «διεφθαρμένο» και προβληματισμένο, λόγω της κρίσης, «κόσμο» μας. Αυτό αποδεικνύει το γεγονός πως, τέτοιου τύπου συσπειρώσεις κατά καιρούς αναπτύχθηκαν τόσο στο στις ΗΠΑ όσο και τη Δυτ. Ευρώπη. Κατ' αναλογία αυτών (Κατσάρα και Γοσποδίνη, 2009, σ. 585, Σουλιάτης, 2009, σ. 665), την τελευταία τριακονταετία, μάλιστα, παρατηρείται ανάπτυξή τους και στην Αθήνα. Το Ψυρρή και το Γκάζι ήταν οι πρώτες πολιτιστικές περιοχές στην πρωτεύουσα και ύστερα από την εξάντληση του κτιριακού αποθέματος εκεί παρατηρήθηκε το φαινόμενο του «ξεχειλίσματος» (overspill) σε γειτονικές περιοχές, όπως το Μεταξουργείο και το ανατολικό τμήμα του Ε.Τ. του κέντρου των Αθηνών, που αποτελεί και την περιοχή μελέτης (ΠΜ) (Σχήμα 1) για τη συγκεκριμένη ανακοίνωση. Αν θέλουμε να χαρακτηρίσουμε τη συσπείρωση που αναπτύσσεται στην ΠΜ, τότε θα πρέπει να εστιάσουμε στα εξής σημεία, που ήταν καρπός της έρευνας που διεξήγαμε σε 41 επιχειρήσεις (σε σύνολο 50 ερωτηθέντων) της ΠΜ κατά τον Απρίλιο του 2013:

- i. Η ανάπτυξη του πολιτιστικού-ψυχαγωγικού επικέντρου έγινε, κατ' ουσίαν, οργανικά μιας που μοναδική κρατική παρέμβαση ήταν η απομάκρυνση των οχλουσών χρήσεων και ο ορισμός νέων όρων δόμησης, βάσει του ΦΕΚ 704Δ/13-7-1994. Η ανάπτυξη του φαίνεται να γίνεται σε ένα δίκτυο δρόμων και πεζοδρόμων, μεταξύ των πλατειών Αγίας Ειρήνης και Καρύτση, δημιουργώντας την αίσθηση του διπόλου, όπου η κάθε πλατεία λειτουργεί σαν πόλος.
- ii. Το επίκεντρο Αγίας Ειρήνη-Καρύτση αναπτύχθηκε στη βάση μιας υποβαθμισμένης και παρηκμασμένης μεν περιοχής, με καλλιτεχνική, εμπορική και πολιτική φυσιογνωμία, δε. Η περιοχή, εκτός από εμπορική, ήταν το κέντρο της ενημέρωσης και ο χώρος δράσης του πολιτικού παρασκηνίου της Αθήνας και της χώρας, εν γένει (Σιόλας, 1987). Το γεγονός αυτό συνετέλεσε θετικά στην ανάπτυξη του ψυχαγωγικού επικέντρου.
- iii. Ο αριθμός των επιχειρήσεων αναψυχής είναι μεγάλος και επιτρέπει το χαρακτηρισμό του εμπορικού αυτού κέντρου ως Δημοφιλούς Ψυχαγωγίας (πρβλ σε Γοσποδίνη, 2006, σ. 45).

- iv. Οι περισσότερες επιχειρήσεις του πολιτιστικού και ψυχαγωγικού κλάδου είναι πολύ μικρές. Το 61% των επιχειρήσεων που μετείχαν της έρευνας είναι πολύ μικρές επιχειρήσεις³, εκ των το 53% απασχολεί λιγότερους από 5 εργαζομένους συμπεριλαμβανομένων και των ιδιοκτητών.
- v. Η κοινωνικο-επαγγελματική προέλευση των ιδιοκτητών των επιχειρήσεων χαρακτηρίζεται από μια σχετική ανομοιομορφία. Πολλοί εξ αυτών έχουν οικονομικές σπουδές (29%) και σπουδές μηχανικών (20%), ενώ σημαντικό είναι το ποσοστό των καλλιτεχνών (23%).
- vi. Ο μεγαλύτερος αριθμός επιχειρήσεων ιδρύθηκε εξ αρχής στην ΠΜ (86%) και μάλιστα, πολλοί ιδιοκτήτες πρωτοδραστηριοποιήθηκαν με την οικονομία του ελεύθερου χρόνου, κυρίως λόγω του ιδιαίτερου ενδιαφέροντός τους για το χώρο (25%), παρά του ότι δεν ήταν λίγοι αυτοί που δραστηριοποιήθηκαν στον τομέα λόγω της κερδοφόρου φύσης του.
- vii. Οι περισσότερες επιχειρήσεις παρουσιάζουν συγκεκριμένο χαρακτήρα: κοινός εναλλακτικός και avant-garde για του χώρους αναψυχής και αντιφατικός μεταξύ της αθηναϊκής ταβέρνας και της πολυπολιτισμικής κουλτούρας στους χώρους εστίασης. Οι κοινές αυτές πολιτισμικές επιλογές που δημιουργούν μια εμφανή αντίθεση, δημιουργούν ένα πλούσιο μωσαϊκό μορφών με ιδιαίτερο χαρακτήρα και η περιοχή γίνεται, πλέον, αντιληπτή ως «τόπος».
- viii. Η κίνηση είναι αρκετά έντονη και σε ώρες όπου τα εμπορικά καταστήματα δε λειτουργούν. Στη συνείδηση πολλών επισκεπτών έχει επικρατήσει ως ζωντανός χώρος ψυχαγωγίας κυρίως για τις νυχτερινές ώρες. Η συγκριτική παρατήρηση της Π.Μ. με το δυτικό τμήμα του Ε.Τ. είναι αυτή που καθιστά αισθητή τη μεγάλη λειτουργική διαφοροποίηση μεταξύ των δύο χώρων αποτυπώνοντας τη σημασία της πολιτιστικής υποδομής στην επέκταση του ωραρίου της περιοχής και το αίσθημα ασφάλειας που νοιώθουν οι κάτοικοι και οι χρήστες του χώρου.

Οι παρατηρήσεις αυτές αποτυπώνουν την εικόνα μιας επιτυχημένης και ζωντανής περιοχής (έντονη λειτουργία, χαρακτηριστική αστική και αρχιτεκτονική μορφή και πλούσια σημασιοδοσία και αναφορά στο ιστορικό πλαίσιο εξέλιξης της περιοχής) από την οποία κάτοικοι, επισκέπτες και εργαζόμενοι είναι ευχαριστημένοι. Μάλιστα, διαφαίνονται αρκετές προοπτικές για την εξέλιξή της και το κέντρο της Αθήνας, εν γένει. Στην ενότητα που ακολουθεί παρουσιάζονται οι τρόποι με τους οποίους η περιοχή του Ε.Τ. μπορεί να λειτουργήσει αναπτυξιακά, στην περίοδο οικονομικής κρίσης που η χώρα –και όχι μόνο– διανύει.

3. Η συνεισφορά του ψυχαγωγικού επικέντρου στην Αθήνα της Κρίσης

«-Ξέρω πως αγαπάς τη μουσική. Σου έχω ετοιμάσει, λοιπόν, μια έκπληξη.

-Έκπληξη;

-Ελπίζω να σου αρέσει. Είναι, ας πούμε, το σύμβολο της νέας μας συμφωνίας.

Μιας συμφωνίας μεταξύ φίλων.»

Κουρδιστό Πορτοκάλι, 1971.

Παρά του ότι στο τέλος της ταινίας η μουσική χρησιμοποιείται περισσότερο ως μέσο εξαγοράς παρά ως μια «συμφωνία μεταξύ φίλων», πράγματι, πολλές φορές στην ιστορία ο πολιτισμός ήταν μέσο προσέγγισης των λαών και επικοινωνίας. Η εξαγοραστική δύναμη της μουσικής τονίζει τη σημασία που είχε για τον πρωταγωνιστή της ταινίας η

³ Για πληροφορίες σχετικά με τον ορισμό των πολύ μικρών επιχειρήσεων, πρβλ σε European Commission (2007).

καλλιτεχνική δραστηριότητα ώστε να έχει επηρεάσει όλο του το «είναι», όλη του τη συμπεριφορά. Στις παρακάτω γραμμές προσπαθούμε να σημειώσουμε τη σημασία των πολιτιστικών στρατηγικών για την οικονομική ανάπτυξη αστικών περιοχών (Bianchini, 1993, σ. 22) και, κατ' επέκταση, τη δύναμη του πολιτισμού σε μια εποχή βαθιάς κοινωνικο-οικονομικής κρίσης.

Σε οικονομικούς όρους, η οικονομική ανάπτυξη⁴ προωθείται, αρχικά μέσα από την ταυτότητα του ψυχαγωγικού επικέντρου (την αίσθηση του *avant-garde*, του μη-εμπορικού και του εναλλακτικού) με δύο τρόπους. Ο πρώτος έχει να κάνει με τη διατήρηση κεφαλαίου, που με τη σειρά της έχει να κάνει με τη διατήρηση χρηματικού και συμβολικού κεφαλαίου. Η διατήρηση χρηματικού –κτιριακού– κεφαλαίου γίνεται στους νέους χώρους που τους χαρακτηρίζει, όπως σημειώνει ο Κομνηνός (1986, σ. 250),

«η μορφική αμφιβολία, η ειρωνεία και η πολλαπλότητα των στυλ, η επανεμφάνιση της ιστορίας και η ενότητα της διαφοράς».

Ένα πολύ καλό μέσο για την επίτευξη αυτού του χαρακτήρα είναι η επανάχρηση υφιστάμενων κελυφών και χώρων, μέσα από την αποκατάστασή τους και την επανένταξή τους στον αστικό λειτουργικό ιστό. Στην ΠΜ παρατηρείται το φαινόμενο αυτό, μιας που πολλές πολιτιστικές-ψυχαγωγικές επιχειρήσεις στεγάζονται σε πρώην βιοτεχνικούς χώρους. Η επανάχρηση των χώρων αυτών συντηρεί και πολλές φορές αυξάνει την αξία τους, κατά τα λεγόμενα του Harvey (2007, σ. 122) περί συμβολικού κεφαλαίου.

Ο δεύτερος έχει να κάνει με την προώθηση της πόλης και την τουριστική ανάπτυξη. Λόγω των συγκεκριμένων πολιτισμικών και αισθητικών επιλογών των επιχειρήσεων που συσπειρώνονται γύρω από το δίπολο των πλατειών Αγίας Ειρήνης και Καρύτη, η περιοχή έχει αποκτήσει συγκεκριμένη ταυτότητα που έλκει πληθώρα κόσμου σε καθημερινή βάση και κυρίως τα Σαββατοκύριακα. Η συγκέντρωση και η προβολή του μοναδικού «χαρακτήρα» του τόπου σε συνδυασμό με την πλούσια «ζωή» στο χώρο είναι τα στοιχεία που προωθούν ένα μηχανισμό *branding* (Σουλιάτης, 2009, σ. 669) και λειτουργούν ως παράμετροι διαμόρφωσης των χαρακτηριστικών της τουριστικής ανάπτυξης (Κοκκώσης και Τσιάρτας, 2001, σ. 24). Έτσι, παρότι δεν πιστεύεται πως η ανάπτυξη του ψυχαγωγικού χαρακτήρα της περιοχής σχετίζεται με τη δημιουργία συγκεκριμένου *brand* για την Αθήνα, φαίνεται πως είναι κάτι στο οποίο συντελεί, όπως ακριβώς συνέβη και στην περίπτωση του *Temple bar* στο Δουβλίνο (Καραχάλης και Δέφνερ, 2011).

Σημαντική για την οικονομική ανάπτυξη της ευρύτερης περιοχής είναι η οργανωτική δομή της ΠΜ. Η παρουσία μικρών και πολύ μικρών επιχειρήσεων αποτελεί παράγοντα παραγωγικής ευελιξίας και προσαρμοστικότητας στις ασταθείς συνθήκες της κρίσης (Ηλιάδης και Κυριακίδης, 2008). Το ιδιαίτερα μικρό μέγεθος των επιχειρήσεων σε συνδυασμό με το νεαρό της ηλικίας μεγάλου μέρους των ιδιοκτητών και το υψηλό μορφωτικό επίπεδο των τελευταίων συνεργούν στην ευκολότερη υιοθέτηση καινοτομιών και νέων τάσεων, διαφοροποιώντας, εν τέλει, το προς κατανάλωση προϊόν. Απόρροια αυτού είναι η σχετική ποικιλία, ως προς την εξειδίκευση, των επιχειρήσεων που συντελούν την οικονομική βάση της κεντρικής αυτής περιοχής, με αποτέλεσμα να δίδεται η δυνατότητα καλύτερης ανταπόκρισης από τις τελευταίες, σε διάφορες συνθήκες αγοράς. (Murphy, 1999). Η έρευνα κατέδειξε πως ακόμη και σήμερα ένα μεγάλο ποσοστό (περίπου το 54%) δηλώνει αισιόδοξο για το μέλλον, γεγονός που, εν μέρει⁵, σχετίζεται με το μέγεθος των επιχειρήσεων (σχεδόν το ίδιο ποσοστό επιχειρήσεων απασχολεί λιγότερους από 5 εργαζόμενους).

⁴ Να σημειωθεί πως η οικονομική ανάπτυξη είναι ένας ευρύς όρος που περιλαμβάνει τόσο οικονομικούς όσο και κοινωνικούς και περιβαλλοντικούς όρους (πρβλ σε Σκούντζος, 2005).

⁵ Η αισιόδοξία των ιδιοκτητών οφείλεται, ενδεχομένως, και στην τοποθεσία, δεδομένου του ότι το 73% των ερωτηθέντων δηλώνουν αρκετά ευχαριστημένοι από την περιοχή.

Η οργανωτική δομή που παρατηρείται στην ΠΜ αναμένεται, όμως, να έχει θετική επίδραση και στο κοινωνικό πρόβλημα της ανεργίας. Σύμφωνα με τους Morrison et.al. (1994), η ανάπτυξη των μικρομεσαίων επιχειρήσεων συνεπάγεται μεγαλύτερη προσφορά εργασίας, γεγονός ιδιαίτερα σημαντικό για μια χώρα με ήδη αυξημένο δείκτη ανεργίας. Ο μεγάλος αριθμός μικρών και πολύ μικρών επιχειρήσεων αναμένεται να συνεργήσει στην άμβλυνση της ανεργίας, με την προϋπόθεση, όμως, την παροχή ενισχύσεων στις υπάρχουσες επιχειρήσεις.

Σε κοινωνικούς όρους, το ψυχαγωγικό επίκεντρο του Ε.Τ. της Αθήνας αναμένεται να προσελκύσει τη δημιουργική τάξη, που κατά το Florida (Καραχάλης, n.d.), ορίζει την επιτυχία ή όχι μιας περιοχής και, κατ' επέκταση, το βαθμό ανάπτυξής της. Στη μελέτη περίπτωσης, ο αυθεντικός χαρακτήρας (Landry, 2000 σε Γκόλτσιου, 2012, σ. 18) του ψυχαγωγικού δίπολου Αγία Ειρήνη-Καρύτση πιστεύεται πως μπορεί να προσελκύσει τη δημιουργική τάξη της πόλης, ιδιαίτερα μετά την αποτυχία του Ψυρρή να διατηρήσει την αίγλη που κέρδισε κατά τη δεκαετία του '90. Πράγματι, το 41% των επιχειρηματιών, που ζούνε από την ενασχόλησή τους με τον τομέα, θεωρούν τη δραστηριότητά τους, κατά κύριο λόγο, καλλιτεχνική, τεκμήριο της αστικής δημιουργικότητας που εντοπίζεται στην περιοχή.

Τέλος, αξίζει να σημειωθεί κάτι ακόμη ως προς την κοινωνική προσέγγιση του ζητήματος. Η ΠΜ, σε αντίθεση με τις όμορες περιοχές του Γκαζίου και του Ψυρρή δε παρουσιάζει ζητήματα «αστικού επικοισμού» παρά μόνο σχετική τροποποίηση των ατόμων που συχνάζουν στα εμπορικά και τους χώρους αναψυχής. Δε μπορούν, όμως, να αποκλειστούν οι τάσεις για κατοίκηση της περιοχής που κατά τη Jacobs (1961) είναι και ένας δείκτης ασφάλειας σε συνδυασμό με την ανάπτυξη των χώρων αναψυχής. Ο λόγος είναι πως μέσα από τη δημιουργία του επικέντρου αυτού παρατείνεται η λειτουργία της περιοχής κατά μεγαλύτερο μέρος του εικοσιτετραώρου. Απόρροια του αισθήματος ασφάλειας, πέραν των κοινωνικών επιδράσεων, είναι και μια ακόμη οικονομική θετική επίδραση: η έλξη ανθρωπίνων και κεφαλαιακών ροών, μέσα από την προσέλκυση κατοίκων, τουριστών και επενδυτών.

Ανακεφαλαιώνοντας, διαπιστώνεται πως η δημιουργία μιας περιοχής δημοφιλούς ψυχαγωγίας, όπως αυτή στο Ε.Τ. μπορεί να έχει ποικίλες θετικές αναπτυξιακές επιδράσεις. Αυτές σχετίζονται τόσο με την προσέγγιση κεφαλαίου και επενδύσεων αλλά και ανθρώπων. Η διατήρηση του κτισμένου κεφαλαίου και η συντήρηση του συμβολικού κεφαλαίου στο πλαίσιο τους ασφαλούς μη-εμπορικού δημιουργούν ένα brand για την περιοχή που συνδυασμό με τις όμορες περιοχές πολιτισμού μπορεί να λειτουργήσει ιδιαίτερα θετικά για μια διαφορετική προβολή του κέντρου των Αθηνών. Αποτέλεσμα μιας τέτοιας στρατηγικής city branding θα είναι η αύξηση του αστικού τουρισμού και η αύξηση των χρηματοροών και των επενδύσεων. Ευχή όλων είναι η αξιοποίηση της υπάρχουσας δυναμικής του τόπου και η περαιτέρω ανάδειξή του με στόχο τη συνέχιση της ευημερίας των κατοίκων και των χρηστών και την οικονομική αναβάθμισή της περιοχής. Στην ενότητα που ακολουθεί αποτυπώνεται μια σύνοψη των θετικών επιδράσεων από την ανάδυση αυτού του νέου επικέντρου ψυχαγωγίας, εν μέσω κρίσεως.

4. Συζήτηση-Συμπεράσματα

«Επιτέλους, είχα θεραπευθεί!»

Κουρδιστό Πορτοκάλι, 1971.

αναφωνεί ο Άλεξ στο τέλος της ταινίας, σε ένα ειρωνικό πνεύμα της λύτρωσης του πρωταγωνιστή και των θεατών. Το μεγάλο ερώτημα που γεννάται ύστερα από αυτήν την παρουσίαση είναι: *Κατά πόσο μπορεί η τοπική οικονομία, εν μέσω κρίσης, να ανακουφιστεί μέσα από την ανάπτυξη του επικέντρου ψυχαγωγίας Αγίας Ειρήνη-Καρύτση;*

Η μελέτη εστίασε σε όρους τόσο οικονομικούς όσο και κοινωνικούς και παρουσίασε συσχέτιση της αναπτυξιακής διαδικασίας με την ανάπτυξη του επικέντρου αυτού. Ειδικότερα, παρουσιάστηκε η σημασία των μικρών επιχειρήσεων ως στυλοβάτες του αναπτυξιακού οικοδομήματος, σε μια εποχή όπου το βάρος της οικονομικής πολιτικής πέφτει στις μεγάλες επιχειρήσεις. Ταυτοχρόνως, έγινε λόγος για τη σημασία του χαρακτήρα της περιοχής, την εικόνα του χώρου και το αίσθημα ασφάλειας για την προσέλκυση του τουρισμού, λοιπών ανθρωπορικών και κεφαλαίου.

Ωστόσο, υπάρχει ο φόβος μήπως τελικά η περιοχή δε μπορέσει να λειτουργήσει όπως αναμένεται. Υπάρχει ο φόβος μήπως όλες οι ελπίδες που βασίζονται για την ανάπτυξη της καταλήξουν αβάσιμες, δεδομένου πως τίποτα από αυτά δε μπορεί να επιτευχθεί χωρίς σχεδιασμό και στήριξη. Και είναι εύλογη απορία μιας που η επιλογή χώρων ψυχαγωγίας είναι μια «μόδα» που πιθανώς θα αλλάζει μετά από κάποια χρόνια και τότε πρέπει να υπάρχει πρόβλεψη και σχεδιασμός για την ομαλή μετάβαση της περιοχής. Δυστυχώς, στην Ελλάδα ο σχεδιασμός και η στήριξη δεν αποτελούν συνήθεις τακτικές, όπως άλλωστε διαπιστώθηκε σε παρόμοιες περιπτώσεις πολιτιστικών περιοχών, όπως αυτή του Ψυρρή. Είναι χαρακτηριστικός αυτός ο φόβος και στους επιχειρηματίες που δραστηριοποιούνται στην Π.Μ. Με σχετικά μειωμένη αισιοδοξία από τότε που ξεκίνησαν τη δραστηριοποίηση τους στην περιοχή (όπως σημειώθηκε το 54% είναι αισιόδοξοι, ενώ το 74% έβλεπαν πολύ θετικά το μέλλον κατά την έναρξη της επιχείρησής τους), αρκετοί σημειώνουν την ανησυχία τους για την «πολιτιστική περιοχή» του Ε.Τ. του κέντρου μιας που θεωρούν πως θα καταλήξει να γίνει μια περιοχή καθαρά νυχτερινής οικονομίας με τα bar και τους λοιπούς χώρους αναψυχής να είναι η μοναδική χρήση και τον κορεσμό να επέρχεται.

Σα σύνοψη, αυτό που αξίζει να σημειωθεί είναι πως η περιοχή του ΕΤ της Αθήνας φαίνεται να λειτουργεί ικανοποιητικά τόσο από πολεοδομική όσο και αναπτυξιακή σκοπιάς. Τα έως τώρα πορίσματα καθώς και τα επιτυχημένα παραδείγματα λοιπών επικέντρων τέτοιου τύπου, κυρίως στο εξωτερικό, ενθαρρύνουν τη μελλοντική ανάπτυξη του επικέντρου με σκοπό την ολοκληρωμένη και γενική κοινωνικο-οικονομική ανάπτυξη. Δε μπορούμε, όμως, να κρύψουμε την ανησυχία μας για τη μη ικανοποίηση των παραπάνω αναπτυξιακών στόχων δεδομένης της αδράνειας από πλευράς ειδικών και κρατικού μηχανισμού για την αναβάθμιση και ελεγχόμενη ανάπτυξη της. Η ενίσχυση των πολιτιστικών επικέντρων, άλλωστε, αποτελεί αναγκαία συνθήκη στις περισσότερες των περιπτώσεων για τη λειτουργία τους ως μέσο αναπτυξιακής πολιτικής. Αξίζει, λοιπόν, να μάθουμε μέσα από τα λάθη του παρελθόντος και από τα επιτυχημένα παραδείγματα ώστε να μην μετατρέψουμε το κέντρο της Αθήνας σε ένα «Κουρδιστό Πορτοκάλι»...

5. Βιβλιογραφία

Chatterton, P. 2000. "Will the real creative city please stand up", *City*, 4 (3), pp. 390-397.

Γκόλτσιου, Ε. 2012. «Η έννοια της δημιουργικής πόλης: Η περίπτωση της Βαρκελώνης. ΤΕΕ/ΤΚΜ "Βραβείο Νέου Μηχανικού 2012"». Διαθέσιμο στο: <http://aix.meng.auth.gr/lhtee/index.html> [ανακτήθηκε κατά τον Απρίλιο 2013].

Clark et. al, 2002, "Amenities drive urban growth", *Journal of Urban Affairs*, 24 (5): 493-515.

Γοσποδίνη, Α. 2006. Σκιαγραφώντας, ερμηνεύοντας και ταξινομώντας τα νέα τοπία της μεταβιομηχανικής πόλης, Στο Γοσποδίνη, Α. και Μπεριάτος, Η. (επιμ) *Τα νέα αστικά τοπία και η ελληνική πόλη*. Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα, σ.σ. 26-51.

Γοσποδίνη, Α. και Μπεριάτος, Η. 2006. Εισαγωγή: Μετασχηματισμοί των αστικών τοπίων στις συνθήκες της παγκοσμιοποίησης, του ανταγωνισμού των πόλεων και των

μεταμοντέρνων κοινωνιών, Στο Γοσποδίνη, Α. και Μπεριάτος, Η. (επιμ) *Τα νέα αστικά τοπία και η ελληνική πόλη*. Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα, σ.σ. . 15-25

Hall, P. 2000. "Creative cities and economic development", *Urban Studies*.37 (4).p.p. 639-649.

Harvey, D. 2000. *Spaces of hope*. University of California Press, Berkley.

Harvey, D. 2007. *Η κατάσταση της μετανεωτερικότητας. Διερεύνηση των απαρχών της πολιτισμικής μεταβολής*. Εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα.

Ηλιάδης, Φ. και Κυριακίδης, Χ. 2009. Μικρές επιχειρήσεις: Μια ευκαιρία εν τω μέσω της κρίσεως. Θέματα οργάνωσης και διοίκησης της μικρής επιχείρησης. Στο Νικολάου, Ι. (επιμ), *Πρακτικά του 6^{ου} Φοιτητικού Συνεδρίου Διοικητικής Επιστήμης και Τεχνολογίας*, ΑΣΟΕ, Αθήνα.

Jacobs, J. 1961. "The Uses of Sidewalks: Safety", *The Death and Life of Great American Cities*. Διαθέσιμο στο: <http://petermoskos.com> [ανακτήθηκε κατά τον Απρίλιο 2013].

Καραχάλης, Ν. n.d. «Οι δομές έρευνας και καινοτομίας ως παράγοντες οικονομικής, κοινωνικής και πολιτιστικής τοπικής ανάπτυξης στα Ευρωπαϊκά νησιά». Διαθέσιμο στο: www.rhodes.gr [ανακτήθηκε κατά τον Απρίλιο 2013].

Καραχάλης, Ν. και Δέφνερ, Α. 2011. «Η συγκέντρωση πολιτιστικών δραστηριοτήτων σε κεντρικές περιοχές της πόλης και ο ρόλος του city branding: Η περίπτωση της Αθήνας». Διαθέσιμο στο: <http://www.citybranding.gr> [ανακτήθηκε κατά Απρίλιο 2013].

Κατσάρα, Α. και Γοσποδίνη, Α. 2009. Νέες τεχνολογίες, χωρικοί και μορφολογικοί μετασχηματισμοί των πόλεων. Στο Κοτζαμάνης, κ.ά. 2009 (επιμ) *Πρακτικά 2^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου Πολεοδομίας, Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης*. ΤΜΧΠΠΑ, Βόλος, σσ. 585-594.

Κοκκώσης, Χ. και Τσάρτας, Π. 2001. *Βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη και περιβάλλον*. Αθήνα, Εκδόσεις Κριτική.

Κομνηνός, Ν. 1986. *Θεωρία της αστικότητας. Τόμος III*. Θεσσαλονίκη, Σύγχρονα Θέματα.

Kubrick, S. 1971. *A Clockwise Orange*,

Λουκαίτου-Σιδέρη, Α. 2006. Πολιτιστικά τοπία και πολιτιστικές στρατηγικές: Η Αμερικανική εμπειρία. Στο Γοσποδίνη, Α. και Μπεριάτος, Η. (επιμ) *Τα νέα αστικά τοπία και η ελληνική πόλη*. Αθήνα, Εκδόσεις Κριτική.

Mommaas, H. 2004. Cultural Clusters and the Post-Industrial City: Towards the Remapping of Urban Cultural Policy, *Urban Studies*, 41 (3) . pp. 506-532.

Montgomery, J. 2003. Cultural Quarters as Mechanisms for Urban Regeneration. Part 1: Conceptualising Cultural Quarters ,*Planning, Practice & Research*, 18 (4), pp. 293–306.

Morrison, C., Lecomte, H. and Oudin, X. 1994. *Micro-enterprises and the institutional framework: in developing countries*. OECD, Paris.

Murphy, M. 1999. Μάνατζμεντ μικρών και μεσαίων επιχειρήσεων. Αθήνα, Εκδόσεις Κλειδάριθμος.

Σιόλας, Α. .1987. Συνέντευξη στην Εφημερίδα ΤΟ ΒΗΜΑ.

Σκούντζος, Θ. 2005. *Οικονομική Ανάπτυξη: Θεωρία και προβληματισμοί*, Τόμος Ι. Αθήνα : Εκδόσεις Αθ. Σταμούλης.

Σουλιώτης, Ν. 2009. Πολιτιστικές στρατηγικές και αστική αναζωογόνηση στο ιστορικό κέντρο της Αθήνας: Τοπικές συνθήκες και παγκόσμιες τάσεις. Σε Κοτζαμάνης, κ.ά. 2009 (επιμ) *Πρακτικά 2^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου Πολεοδομίας, Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης*. ΤΜΧΠΠΑ, Βόλος, σσ. 665-674.

Σταθακόπουλος, Π., Αναστασιάδης, Α. και Άσημος, Π. 2012. «Οι αστικές αναπλάσεις ως εργαλείο ανάπτυξης στα πλαίσια της έννοιας της συμπαγούς πόλης». Διαθέσιμο στο: <http://www.nomosphysics.org.gr> [ανακτήθηκε κατά τον Απρίλιο 2013].